

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

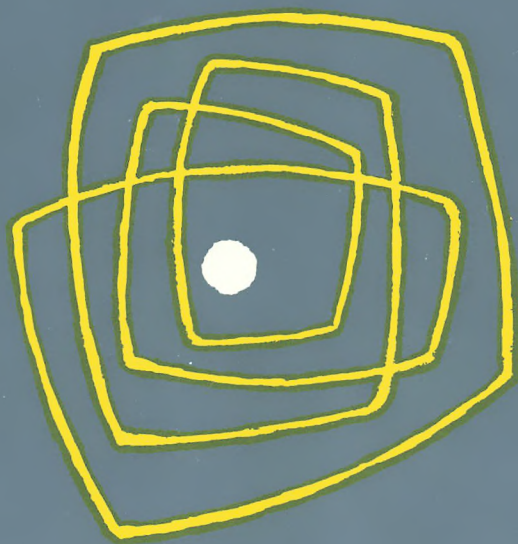
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ASKOV LÆRLINGE

ÅRSSKRIFT 1986

UDGIVET AF
ASKOV HØJSKOLES ELEVFORENING
MARTS 1987

DANMARKS
PÆDAGOGISKE
BIBLIOTEK

Tryksag

Ufrankeret svarforsendelse

36

Sendes
ufrankeret

Modtageren
betaier portoen

ASKOV HØJSKOLES FORLAG

MALTVEJ 1
6600 VEJEN

»Hjælper jeg dig, så sviger du mig,« sagde Misseri Mø, hver gang hun hjalp Vildering Kongesøn. Som spået i eventyret går det mange forældre, der hjælper deres børn til en højere uddannelse. De unge mister hurtigt erindringen om deres egen herkomst og dermed også evnen til at skrive og tale et folkeligt sprog.

Den 'småborgerlige' dansker, der stadig tror på kærligheden, er stolt af sit hjem, sin ægtefælle og børn, og holder af at se Elkjær sparke bolden i nettet, føler sig svigtet af den såkaldte intellektuelle elite. For den lever splittet og uden respekt for den moral, befolkningen tror på. Heller ikke kunsten kan give folk råd om tilværelsen. De fleste kunstnere dyrker den postmodernistiske modetænkning der vil skabe ud fra tomheden, hvad kun Gud er kommet godt fra.

»FOLKEDRABET« er en debatbog om fortællingen, hvor forfatteren tager os med på en rejse gennem dagens Danmark og vor vestlige kultur iøvrigt.

Ikke mindst er bogen dog en kærlighedserklæring til den danske befolkning og en appel til intellektuelle, om at vedkende sig deres rødder i folket.

LEO TANDRUP: *FOLKEDRABET*. Udkommer 10/4 1987

Pris: 189 kr.

Ved forudbestilling inden 25/3 1987: 148 kr.

ASKOV HØJSKOLES FORLAG

klip

klip

Navn _____

Adresse _____

bestiller herved _____ eksemplar(er) af
LEO TANDRUP; *FOLKEDRABET*, pris: 148 kr.,
incl. forsendelse.

_____ dato

_____ underskrift

ASKOV LÆRLINGE

ÅRSSKRIFT 1986

UDGIVET AF
ASKOV HØJSKOLES ELEVFORENING
FEBRUAR 1987

Omslaget tegnet af *Hans Chr. Høier*

Politik og moral

Folks tillid til politikernes moral er dalende, fortæller meningsmålinger. Nogle tvivler på, at moral og politik overhovedet kan forenes, andre mener, at de to ting i virkeligheden burde være et og det samme, og at en moralsk forsvarlig politik simpelthen må bestå i at føre budet om næstekærlighed ud i livet.

Begge opfattelser er uholdbare. Moral og politik kan ikke adskilles, men er heller ikke bare to sider af samme sag.

I de gamle samfund kunne ingen forestille sig, at noget overhovedet skulle kunne være unddraget moralens gyldighed. Men sidenhen har man forsøgt på forskellig måde at sætte grænser for moralens område – som for religionens. Moralen fik sit eget domæne ved siden af videnskab, økonomi, kunst, politik osv. Udsondringen af områder blev simpelthen karakteristisk for udviklingen op igennem hele den såkaldte nyere tid.

I året 1530 blev der i byen Gdansk opfundet en vævemaskine, men byrådet besluttede, at opfindelsen skulle holdes hemmelig, da den ellers ville kunne give anledning til arbejdsløshed og social elendighed. I det følgende århundrede blev der mange steder rundt om i Europa udstedt forbud mod at tage denne opfindelse i brug. I dag trækker man overbærende på skulderen af disse naive, men sikkert velmente forsøg på at gå imod udviklingen. Ganske vist skete det i moralens navn, men det kan moral ikke bruges til efter moderne opfattelse. For moral og teknologi må ikke sammenblandes, i hvert fald ikke på den måde. Den tekniske udvikling har sin egen lovmæssighed, helt adskilt fra den moralske lov. Kommer nogen i vanskeligheder på grund af udviklingen, må der kompenseres på anden vis, med filantropiske eller sociale foranstaltninger af en eller anden art, ikke ved

at ændre udviklingen. Det kan man ikke, og det bør man ikke, for udviklingen har sin egen lovmæssighed.

Dette er en tankegang, vi alle kender. Den blev den herskende efter nedkæmpelsen af de engelske maskinstormere og frem til vor tid, fælles for såvel liberalisterne som Marx og almindeligt accepteret som en selvindlysende sandhed.

På tilsvarende måde blev det forsøgt at adskille moral og politik. Helt så nemt gik dette dog ikke. Der var jo en lang tradition for at de to ting hørte nøje sammen, en tradition, der filosofisk set går helt tilbage til Aristoteles, og som spillede en stor rolle i middelalderen, ja frem til 1800-tallet. De berømte menneskerettighedserklæringer ville være utænkelige uden denne tradition, og dermed naturligvis også de forfatninger, som bygger på menneskerettighederne, indbefattet vor egen grundlov. Men det er en tradition, der har været i defensiven. Mere almindeligt blev det at sætte skel mellem moral og politik.

Den, der mest konsekvent har hævdet det politiske områdes selvstændighed og autonomi i forhold til moralen, er Machiavelli (1469–1527). Machiavelli var ikke den totalitære tænker, man undertiden har villet gøre ham til, men, om man så må sige, en udpræget område-tænker. Det er det nye og epokegørende – i ordets bogstavelige betydning. Machiavelli repræsenterer en ny måde at tænke på, som i forskellige varianter skulle vise sig at blive meget udbredt i de følgende århundreder.

Hans ambition var at udforske og beskrive politikens område på en objektiv måde ved hjælp af materiale såvel fra historien som samtiden. Og på det grundlag kommer han til det resultat, at den politiske virkelighed har sine egne love, som ikke er moralske. I politik går det fuldstændig amoralsk til, ofte også umoralsk. Sådan er verden nu engang indrettet, enten man så bryder sig om det eller ej. Det kan der ikke laves om på.

Machiavelli roser den dygtige politiker, som kan opvise resultater, og er kritisk mod den vege holdning og al tilbøjelighed til at lade sig lede af andre normer i politik end magt-

tens egne love. Det gør kun ondt værre. Ja, i virkeligheden, synes han at mene, at realpolitikken, der nøgternt og beslutsomt føres efter magtens egne love, er den mest humane politik. Men Machiavelli er ingen tilbeder af magten for magtens egen skyld. Fyrsten skal ikke optræde mere kynisk og umenneskeligt, end det er nødvendigt, men netop så meget, som situationen kræver.

I Machiavellis samfundsopfattelse er der, kunne man vist sige, to planer, et hvor magtspillet foregår, og et hvor det almindelige borgerlige liv udspiller sig, hvor moralen hører hjemme, og hvor borgeren kan leve i fred, hvis han blot ikke blander sig i politik – og fyrsten på sin side spiller det politiske spil dygtigt nok, efter spillets egne regler.

Hvor alvorligt Machiavelli så tager moralen inden for dens eget domæne, kan der være delte meninger om. Er den, når det kommer til stykket, kun et middel i magtens, dvs. undertrykkelsens tjeneste? Eller har moralen en reel gyldighed inden for dens egne grænser, dvs. på privatlivets, det borgerlige livs område? Een ting kan der ikke være tvivl om, nemlig, at Machiavelli mener, at både moral og religion hører med til et stabilt samfund. Ligeså malplaceret det er at ville moralisere i politik, ligeså utænkeligt er et samfund uden moral. Adskillelsen er total, område-tænkningen konsekvent gennemført. Politik er politik, og det er, hvad det er. Et beskidt håndværk undertiden, men det kan der ikke laves om på. Der anrettes mindst skade, hvor tingene håndteres af folk, som ved, hvad sagen drejer sig om, og ikke viger tilbage for at følge spillets regler. Politik i sig selv er noget værdineutralt, en særlig kunst, kunne man vel sige, en teknik, der kan bruges godt eller skidt ligesom enhver anden teknisk kunnen eller færdighed. Ja, Machiavelli ser på politik, og foreslår at man betragter det politiske håndværk, på samme måde, som man efterhånden vænnede sig til at se på vævemaskiner og al anden teknologi.

Gunnar Skirbekk mener, at man i virkeligheden godt kan kalde Machiavellis interesse for magtproblemet for moralsk, for så vidt som målet var den sagligt set bedste politik, en politik, der var i stand til at forhindre kaos og sikre stabilitet.

Målet var ikke som i den antikke samfundsfilosofi »det gode liv«. Et så højt ideal var for Machiavelli illusorisk, det lå ud over, hvad der er muligt i en verden, hvor mennesker er egoister. Men målet var i hvert fald »den bedst mulige« stat, den stat, der er mest stabil, udadtil og indadtil, og mindst korrump. Han giver staterne karakter efter denne målestok, og to af de stater, der fremhæves som stabile og relativt ukorrupte, er den gamle romerske republik og Schweiz.

Machiavelli ville skille moral og politik for sagens skyld. I virkeligheden var det hans ambition at grundlægge en helt ny form for politisk videnskab. Han ville ikke nøjes med at filosofere om politik, som det havde været skik fra oldtiden af og fortsat var det på hans tid. Han ønskede at gå objektivt og rent beskrivende til værks, og dermed foregreb han en udvikling, som for alvor tog fart fra slutningen af 1700-tallet, først med liberalisterne, siden repræsenteret ved marxismen og den nye videnskabsgren sociologien.

Liberalisterne ville ganske vist helst ikke vide af politik overhovedet, men overlade så meget som muligt til de økonomiske kræfters frie spil, dvs politik var for dem væsentlig økonomi. Men her gjalt det jo så rigtignok lige så fuldt som hos Machiavelli om at holde moral og fine fornemmelser udenfor. Forretning var forretning. Som politik var politik for Machiavelli. To forskellige beskrivelser af det magtspil, der bestemmer stabiliteten i samfundet, men i begge tilfælde et magtspil. Og i begge tilfælde var det underforstået, at moralsk indblanding er usaglig og ødelæggende. Spillet regler kræver en vis kynisme, men alting ville blive meget værre uden den.

Hvad Marx og hans disciple angår, var opfattelsen i en vis forstand den samme. Indblanding af moral i politik er usaglighed. Klassekampens lov er kampens egen nødvendighed. Enhver blødsødenhed er utilstedelig, ja uvidenskabelig. Den bidrager kun til at trække pinen ud og forkludre tingene. Men hvor liberalisterne – som Machiavelli – lod privatlivet i fred, ja endog ønskede at sikre dets ukrænkelighed ved hjælp af læren om menneskerettighederne, som man overtog

fra den filosofiske samfundsteori, gjorde marxismen alt til politik og havnede dermed i virkeligheden hinsides Machiavellis område-tænkning. Nu var moral blevet til politik. Alt var igen eet, men unægtelig på et snævert, ensidigt grundlag. Dermed begynder den totalitære samfundstæknings epoke. »Alt er politik« er en lige så umenneskelig påstand som »alt er moral«.

Machiavelli var mere beskedene i sine forhåbninger end både liberalisterne og Marx, hvis forestillinger om det fremtidige idealsamfund han ikke ville have kunnet dele. Både Marx og de liberalistiske teoretikere drømte jo om et kommende frihedens rige, hvor ufrihed og ulighed ville være forsvundet fra jordens overflade, og hvor politik derfor heller ikke længere eksisterede.

Der er i dag en voksende erkendelse af – eller rettere, vi er ved at genopdage – at moral og politik ikke kan adskilles. En rent nøgtern og rent saglig politik findes ikke. Men de to ting er heller ikke bare to sider af samme sag, enten man så ser sammenhængen fra den politiske eller den moralske side. At politisering af moralen, som det kan ses i alle former for totalitær politisk tænkning, er et overgreb, er indlysende. Men hvori består moralismens overgreb mod det politiske?

Det bliver tydeligt, når man gør sig klart, hvad der er den politiske virkeligheds særkende, nemlig at politik går for sig på det »overpersonlige« plan – med et udtryk fra Niels Thomassen, der bruger det i sin bog »Samvær og solidaritet« (1985). Der er en afgørende forskel på de nære interpersonale relationer, som f. eks. på en arbejdsplads eller mellem familiemedlemmer, og de sammenhænge, politikerne skal beskæftige sig med, de overpersonlige, hvor der ikke er tale om enkelte situationer eller bestemte individers forhold, men om generelle vilkår og bestemmelser gældende for alle.

Mængden af overpersonlige forhold har været stadigt voksende i kraft af samfundsudviklingen. Ja, Niels Thomassen taler ligefrem om de overpersonlige subjekter, organisationer, foreninger og interessegrupper, som er så betydningfulde i vore dages samfund, modsat de gamle sam-

fund, hvor den slags nærmest ingen rolle spillede. Går vi tilbage til fedualsamfundet, som jo er baggrunden for f. eks. Luthers forskellige skrifter om samfundsmæssige spørgsmål, så bestod samfundet næsten udelukkende af personale relationer, og det er en af de væsentlige grunde til, at Luthers opfattelse er så svær at overføre på moderne forhold. Hvor forholdet dengang var det, at så at sige enhver i samfundet i næsten alle sammenhænge stod direkte over for bestemte andre personer eller personlige instanser, er det i det nuværende samfund mere abstrakte størrelser som love, normer, ideer, regler, der repræsenterer den anden. De personale forhold er afløst af overpersonlige – og det er dem, politik drejer sig om.

Men de overpersonlige forhold er langt mere uoverskuelige end de personlige, og langt vanskeligere at håndtere politisk, for der skal altid tages hensyn til *alle*, men til *ingen* specielt. Det gør politisk handlen til noget overordentlig kompliceret i næsten alle forhold. Men ikke til noget etisk set mindre forpligtende. Det betinger ikke en afsvækkelse af den etiske fordrings radikalitet, kun af handlingernes radikalitet. Der gælder den samme etiske fordring som i de personale relationer, men på det overpersonlige plan vil radikale løsninger næsten altid vise sig at være etisk angribelige, enten fordi de direkte gør ondt værre, eller fordi de menneskeligt set er uforsvarlige.

I de personlige forhold derimod står det den enkelte frit for at handle så radikalt, man vil, for kommer det til at gå ud over nogen, vil det være den pågældende selv, som K. E. Løgstrup bemærker i afsnittet om »Kristendommens politiske indflydelse« i bogen »Det uomtvistelige«. Det er udelukkende sådanne forhold, Jesu forkyndelse drejer sig om, hvorfor den ikke lader sig anvende umiddelbart i politik.

Det er ikke desto mindre forsøgt gang på gang, ja fristelsen til at kræve radikale løsninger i politik ligger latent i vor kultur, og det skyldes kristendommen, »Den, som ikke er for mig, er imod mig«, står der i evangelierne, men med en sådan absolutisme kan man ikke udrette meget godt i

politisk sammenhæng, men man kan komme til at gøre megen skade. Ikke desto mindre dukker den op igen og igen. Hvad Løgstrups bemærkninger sigter på, er nok mest den politiske vækkelsesbevægelse i slutningen af 60'erne. Grundtvig peger på lignende tendenser i forbindelse med den franske revolution.

Men så forståelig indignationen er, så falsk er løsningen. Der var nok at være oprørt over, både dengang og sidenhen – som der er det i dag. Social og politisk elendighed, myrderier og undertrykkelse hører ikke kun fortiden til. Det appellerer til den moralske indignation og kan føre til moralsk betingede initiativer som f.eks. Amnesty International, initiativer, der ingenlunde er betydningsløse. Men politik er principielt noget andet. Politik og moral er ikke det samme, til trods for at det er den samme etiske fordring, der gælder uindskrænket i politik såvel som på det personlige plan og i det frivilligt valgte engagement.

En moralsk forsvarlig politik lader sig ikke gennemføre uden vilje til kompromis. Her må man være parat til at gå frem fra sag til sag og kunne give indrømmelser, når situationen kræver det. Ellers kommer man kun til at anrette ulykker.

Men er det så det samme som at hævde, at en anstændig politik principielt må være pragmatisk? Det kommer an på, hvad der menes med ordet »pragmatisk«, og det er langt fra altid klart, når dette ord anvendes. Går udtrykket på handlingen, må svaret være ja. Så må der gås pragmatisk til værks, hvis man vil undgå at anrette andre og ofte større ulykker end dem, man bekæmper. Går ordet »pragmatisk« derimod på tænkningen, er svaret nej. Så rigtigt det er at handle pragmatisk, så forkert, ja direkte umoralsk, kan det være at tænke pragmatisk.

Hvad vil det da sige at tænke pragmatisk? Det er at tænke problemløsende, ud fra problemsituationen. Der viser sig et problem, så går tænkningen i gang, og man finder en løsning på problemet – og så fremdeles. Sådan foregår al realistisk tænkning, hævdede en række fremtrædende amerikanske tænkere i århundredets begyndelse, og ingen vildfarelse er

blevet så populær og udbredt som denne i det 20. århundrede, også herhjemme. Det er en tankegang, der ikke stiller de store krav om overblik og fantasi. Al sammenhængende og dybere tænkning afvises som hjernespind og tidsspilde. Det var en tænkemåde, der gav den industrielle ekspansion ubegrænsede muligheder – så længe det gik – for problemerne er der jo først, når de viser sig. Så må man til den tid tage problemet op og finde en udvej. Det er indlysende, at en række væsentlige spørgsmål på den måde overhovedet ikke kan komme til debat, før det måske er for sent.

Ikke desto mindre blev den pragmatiske tænkemåde fremstillet som mønstret på al intelligent adfærd – fra amøben til Einstein. Sådan foregår det imidlertid kun, når problemerne kommer til os, overrumpler os, og det sker altid i et vist omfang, desto mere jo længere man vover sig ud i ukendt land, f.eks. der hvor videnskaberne arbejder. Vi har i det almindelige samfundsliv også muligheden for at foregribe problemer og drøfte dem i tide – ved hjælp af almindelig nysgerrighed og opmærksomhed, det modsatte af pragmatisk tænkning.

Alligevel vil handlen på det overpersonlige plan altid være forbundet med stor usikkerhed. Derfor vil man gang på gang komme ud for, at hvad der er gjort med de bedste motiver, kan få de frygteligste konsekvenser. – Og så vender den moralske indignation sig mod politikerne. Det hele må skyldes manglende moralsk vilje og anstændighed hos dem, der har ansvaret, tænker folk, og resultatet bliver – som vi har set det – at politikerne i det almindelige omdømme glider længere og længere ned ad den moralske rangstige.

Men sandheden er som oftest den, at den gale udvikling er sat i gang med de bedste motiver, og de ansvarlige har gjort, hvad de kunne for at leve op til deres ansvar. Men evnen til at forstå situationen og forudse problemerne har det skortet på. Det er først og fremmest på dette punkt, den politiske moral i dag kan være angribelig. Overvågningen af politikernes personlige moral er i et samfund som det danske ganske effektiv, overvågningen af den intellektuelle moral derimod lader undertiden meget tilbage at ønske.

En politisk tænkning så upragmatisk som muligt er nødvendig. På handlingsplanet derimod er kun den pragmatiske fremgangsmåde mulig. Begge dele ud fra en moralsk begrundelse. Det kan se ud som et paradoks, men det er kun tilsyneladende. I virkeligheden er det den spænding, der skal til for at forhindre, at politik enten forfalder til revolutionssværmeri eller forfladiges til noget så fantasifuldt, at det ikke kan ændre det mindste ved tingenes gang.

Ser man på de såkaldte primitive samfund, springer det i øjnene, hvor stor forsigtighed og varsomhed de har udvist i omgangen med den trods alt beskedne teknologiske magt, der stod til deres rådighed. De europæiske samfund og deres aflæggere i Øst og Vest har haft den stik modsatte indstilling, idet man valgte kun at se på, hvad man kunne have ud af teknologien, ikke på dens mulige bivirkninger og de ulykker, den kunne anrette. Den teknologiske udvikling så man entydigt som vejen til en stadig bedre tilværelse for stadig flere mennesker og en tilværelse bedre og bedre beskyttet mod nød og elendighed. Endelig havde man fundet vejen til »det gode liv«, som grækerne sagde.

Efter undertrykkelsen af de engelske maskinstormere blev spørgsmålet om holdbarheden af denne indstilling i grunden først rejst igen i vor tid. Det skyldes mange forhold, fra atombombens opfindelse til de muligheder, gensplejnings-teknologien rummer. Teknologien er ikke længere noget entydigt. Nu er man begyndt at tale etik i Folketinget og at nedsætte etiske udvalg. Man kan naturligvis have den mistanke, som nogle har, at når det pludselig bliver talt så meget om genteknologien, kan det være i et forsøg på at samle opmærksomheden om dette ene punkt for derved at undgå, at diskussionen breder sig til andre områder – ja til alle områder. Man kan også se det som et første skridt mod en generelt ny indstilling gående ud på, at det ikke længere kun er visse spørgsmål, der involvere etik, først og fremmest spørgsmål om retssikkerhed og velfærd, men i virkeligheden alt.

Men hvorfra skal politikerne få deres – om man så må sige –

moralske, etiske inspiration? Var det hvad som helst andet, det drejede sig om, ville der straks blive peget på ekspertisen på området. Her er sagen ikke slet så enkel, for der findes ingen eksperter på dette felt. Der findes filosoffer, teologer og andre, hvis profession det er at beskæftige sig med etiske spørgsmål, men ville de begynde at spille rollen som etiske eksperter – en slags over-eksperter måtte det jo i så fald være – ville de gøre deres sag en dårlig tjeneste og sig selv til grin. Moral er ikke en ekspertsag, men – for at sige det ligeud – en folkesag. Og anderledes kan det ikke være, for skal etiske, moralske synspunkter have nogen betydning, må de have folket bag sig.

Intet samfund kan bestå uden moral, det vidste selv Machiavelli. Og ingen politik kan fungere uden moralsk opbakning, en mere bevidst moralsk politik slet ikke. Hvad der sker i et samfund, hvor samspillet mellem den politiske styring og den folkelige moral går i stykker, kan sociologerne fortælle om, f.eks. Peter L. Berger, der henleder opmærksomheden på, hvor uhyre vigtigt dette samspil er. Men i det moderne samfund er det truet, dels af et voksende bureaukrati, dels af en almindelig forvirring omkring moralbegreberne, som har gjort sig gældende gennem en længere periode.

Staten må i sin lovgivning støtte sig til en moralsk bevidsthed, som ligger uden for staten, ja til institutioner og sociale grupper uden for staten og under staten. Det er den eneste mulighed, hvis et væld af tvangs- og kontrolforanstaltninger skal undgås, og sådanne foranstaltninger ville heller ikke kunne erstatte moralen. Hvis lovgivningen i et samfund nemlig ikke støttes af en vis moralsk indforståethed omkring, hvad der er ret og rimeligt, og hvor grænserne går, så er der simpelthen ingen ende på, hvor detaljeret lovgivningen må være for at lukke alle smuthuller, og hvor effektiv styrings- og kontrolmekanismerne må gøres – med mange omkostninger og bivirkninger til følge, først og fremmest et stærkt voksende bureaukrati.

Derfor er det ufornuftigt, hvis politikerne vil bygge for meget på bureaukratiet og eksperterne, hvor megen viden disse end måtte repræsentere – også hvad moralen angår. De

bør i stedet støtte sig til folket, til de moralske ressourcer, som altid vil findes der i en eller anden form. Det er nu engang på den måde, sammenhængen mellem moral og politik fungerer. Men denne sammenhæng er skrøbelig.

Hvis f.eks. staten og politikerne har lagt sig fast på en ideologi, som ikke finder genklang i befolkningen, vil der uvægerligt ske det, at den folkelige moral holder sit støtte til staten tilbage – til trods for at der aldeles ikke er tale om nogen moralkrise. Folkets moral er intakt, men den vil bare ikke, hvad staten vil. Det er ikke vanskeligt at finde eksempler på dette i verden, som den ser ud i dag. De forekommer i flere variationer, tydeligst i totalitære stater, men også vort eget samfund kan måske i en vis forstand siges at være ramt af denne konflikt.

Det vil være tilfældet i samme grad som de normer, der er bestemmende for politikerens tanker og handlinger, ikke længere er i overensstemmelse med de værdiforestillinger, der lever i befolkningen. Gennem lang tid har den stadige forøgelse af produktionen og en stadig mere ligelig fordeling af de materielle goder været almindeligt anset for de fundamentale mål for samfundsudviklingen. I dag er de ikke mere enerådende, men måske netop i den folkelige moralopfattelse trængt noget i baggrunden til fordel for andre hensyn, f.eks. til miljøet, lokalsamfundet, kravet om teknologivurdering og meget mere. Det kan være svært for det politiske system, først og fremmest partierne, at følge med i disse ændringer – med det resultat, at der kommer en skævhed ind i det, der skulle være et samspil. Politikerne bliver genstand for moralske beskyldninger, og selv bliver de mistænksomme og nervøse i deres måde at forholde sig til vælgerne på.

Måske er netop dette det alvorligste problem, hvad hele forholdet mellem moral og politik angår, men vejen til at løse det går nødvendigvis gennem sagdebatten, dvs den løbende demokratiske drøftelse af de spørgsmål, der trænger sig på.

Men har denne demokratiske debat nogen reel chance i det opsplittede og pluralistiske samfund, vi i vor tid lever i? Skal vi ikke være glade, hvis blot de forskellige ideologier og magt-

interesser kan holde hinanden i skak, som hos Machiavelli, så ingen af dem bliver for mægtige, og balancen kan opretholdes, så vi kan være i fred.

Eller er det netop den filosofi, der i efterkrigstiden har ført meget længere i retning af formynderstaten og bureaukratiseringen, end nogen bryder sig om at tænke på.

Uenigheden behøver ikke at betyde, at der ikke er fælles problemer at være optaget af. Uenige er man i øvrigt altid om noget fælles, med mindre der da er tale om helt adskilte verdener, hvilket der kun kan være i teorien. I virkeligheden er der kun een verden, hvor der til gengæld i vor tid foreligger nogle vældige opgaver, som intet land, intet parti, ingen organisation, ingen filosofi, livsanskuelse eller religion kan stille noget op med alene. Og på samme måde er der i det danske samfund kun eet samfund med en lang række problemer og vanskeligheder, som heller ingen enkeltinstans kan klare alene, hverken staten, partierne, organisationerne eller nogen anden gruppering i samfundet.

Der er noget uhyre luftigt i den megen tale om pluralisme. Hvor mange gange har det ikke vist sig, at sætter man sig sammen på tværs af grupperingerne og taler om sagen, så er det i grunden forbavsende hvad man kan blive enige om.

Nu er det klart, at et samspil mellem den folkelige moral og den politiske styring i et samfund undertiden kan være af en nok så problematisk karakter. Det kan den højt besungne enighed også. Hvor megen enighed har der ikke været i verden om i virkeligheden helt umoralske holdninger, såsom undertrykkelsen af mindretal? Og hvad har rentud forbryderiske regimer ikke undertiden kunnet trække på af folkelig moralsk – i realiteten umoralsk – støtte? Derfor må der også en kritik til af enigheden – og ofte også af det, man kalder moral.

Når positivismen regnede sig for en progressiv åndsretning, var det bl.a. på grund af dens kritik af moralen. Men det var ingen virkelig kritik, kun en støden moralen så langt ud i mørket som muligt. Der var intet forsøg på at erstatte den tvivlsomme og snæversynede moral med en bedre. Moral var bare subjektive meninger. Færdig med den.

Også psykoanalysen var skeptisk over for moralen, og den kritiske filosofi, der kom fra den såkaldte Frankfurterskole, og som har spillet en stor rolle her i landet på uddannelsesstederne og i den almindelige bevidsthed i et par årtier, drev moralkritik uden rigtig at have noget positivt at byde på. Fra den side var man dog klar over problemet, og Habermas har viet mange anstrengelser til at opbygge en moralteori på grundlag af sproget.

Det afgørende er imidlertid ikke sproget som sprog, men hvad sproget siger noget om, hvad der har betydning. Og hvad det angår, skal man vende sig helt andre steder hen for at blive klogere, f.eks. til kunsten og til dagligsproget, som det tales der, hvor det ikke er trængt i defensiven af fagsprog og abstrakte begrebsapparater. I dagligsproget, folkesproget, modersmålet, eller hvad man nu foretrækker at kalde det, er også moralen indeholdt, fordi det almindelige sprog er det eneste sprog, der forener fornuft og følelse.

Religion og samfund

Hvad er religion? og hvilken rolle spiller religion i menneskelivet?

Det er måske ikke nemt at give et kort, direkte svar, især når de forskellige religiøse retninger har varierende opfattelser af dette spørgsmål. Men man kan måske give en generel definition, som kunne lyde således: Religionen danner livets åndelige grundlag og gør det muligt for mennesket at fungere som menneske. Måske kan man tilføje, at dyrkelse af religion er et forsøg på at lære livets indhold, essens, som ikke er indlysende, at kende. Et forsøg på at lære at kende og opleve den evige, altomfattende Store Sjæl, den Sjæl, som finder individuelt udtryk i hvert menneske. Sjælen er kilden til alle menneskelige egenskaber såsom intelligens, samvittighed og evne til at skelne mellem ret og uret, samt kilde til kærlighed og lykke. Ved brug af billedsprog kan man sige, at religion er for mennesket, hvad strøm er for lampen.

Måske kan man ikke forstå alt, hvad der sker i livet, og hvorfor det sker. Måske fornemmer man, at der er noget mere end hvad man umiddelbart lærer at kende og opleve i det daglige. Man er ikke helt tilfreds med, hvad man får eller når til. Man har en længsel efter det ukendte. Måske søger man noget større, stærkere end sit selv, noget som man kan stole på og underkaste sig. Muligvis førte sådanne fornemmelser og søgen til noget, som efterhånden blev formuleret systematisk og kaldet religion og Gud.

De store verdensreligioner opstod i en fjern fortid. Deres grundlæggende lære blev i begyndelsen mundtligt overleveret fra en generation til den næste. Senere blev denne troslære nedskrevet, ofte meget lang tid efter grundlægge-

rens død. Disse tekster blev betragtet som hellige skrifter, og revideret i tidens løb ved fund af nye bevismaterialer. Sådanne ny materialer dukker op den dag i dag og fører til nye revideringer.

Sommetider hersker der stor uenighed mellem videnskabsmændene om deres tolkning af disse gamle og nye materialer, og sommetider opstår der spørgsmål om religionernes omtalte grundlæggere overhovedet eksisterer eller ej, om troværdighed af nogle aspekter og hændelser i deres liv, og om hvor meget af det, som bliver tilskrevet dem, der virkelig er deres egne ord, og hvorvidt det er troværdigt.

Modargumentet er, at Gud åbenbarer sig og fremlægger sin lære gennem sine repræsentanter på jorden, og at dette må accepteres uden nogen tvivl eller spørgsmål.

Jeg tror ikke, at en sådan debat om religioners grundlæggere og troværdigheden af deres lære har stor betydning. Det vigtigste er spørgsmålet, om omtalte lære er virkelig værdifuld og kan vejlede mennesket.

Jeg tror, at alle store religioner har et grundaspekt, som repræsenterer den evige sandhed og således virker som hovedelement i livets fundament. Derfor burde den største vægt lægges på dette punkt, og man skulle undgå at beskæftige sig med uvæsentlige ting.

Troen er en af de vigtigste elementer i de fleste religioner. Men jeg tror, at eftersom mennesket er et intelligent væsen, skulle det være muligt, ja nødvendigt også, at forstå religionen. Det behøver ikke at være blind tro. Med andre ord, når man læser eller lytter til religiøse tekster, bør man lave en kritisk analyse af indholdet. Man må ikke være bange for, at en sådan kritisk holdning kunne føre til skepticisme og svække troen. Tværtimod mener jeg, at et nærmere kendskab til religiøse principper og ritualer o.s.v. vil hjælpe en til at forstå, hvorfor man har tro og gør, hvad man gør. Dette vil hjælpe til at uddybe troen og opfattelsen, samt gøre det unødvendigt at acceptere tingene på en blind måde.

Hver religion har sine bestemte former for gudstjeneste

og andre ritualer og ceremonier. Deltagelse i disse højtider, fester og studium af relevante skrifter og diskussioner o.s.v. er måske de almindeligste måder at opleve religioner på. Disse aktiviteter finder normalt sted i fællesskabet, d.v.s. i mindre eller større forsamlinger på bestemte steder, og har den største betydning for individet og gruppen i forbindelse med almindelige religiøse oplevelser.

Men jeg tror, at man kan gøre noget mere for at opleve religion på en dybere og mere omfattende måde. Såfremt et individs fortrolige forhold til Gud er et af religionens hovedaspekter, synes jeg, personlig bøn er en af de bedste måder at uddybe dette forhold på og at opleve religionen. Gennem bøn, som bedst kan gennemføres alene i stilhed, overgiver man sig til Gud og til gengæld modtager man sjælelig styrke, inspiration og glæde af Ham.

En sådan tilbedelse kunne gennemføres i familien også med børn, så de vil vokse op med denne værdifulde tradition, som fortsat ville kunne give dem stort udbytte af livet.

Jeg tror, at det er en udmærket idé at starte dagen i skole og andre uddannelsesinstitutioner med en fælles bøn samt salmer, som ville kunne give børnene og de unge en religiøs baggrund i livet, der også kan have større betydning for samfundet. Hvis der blandt eleverne/studerende er repræsenteret mere end én tro eller sekt, så må der være bøn og salmer af sådan art, som er passende for alle religioner og sekter.

Jeg mener, at bøn kan have den største betydning også i dagliglivet. Bøn kan hjælpe til at frigøre mennesket for psykisk pres, angst og usikkerhed og give klarsyn, selvtillid og fornyet energi til at klare daglige opgaver.

Jeg tror, at personlig bøn også kan hjælpe til at forøge menneskets intuitive evner. Såfremt religionen beskæftiger sig med sjælelige aspekter af livet, spiller intuition en vigtig rolle i uddybelsen af tro og religiøse oplevelser. Mange af vore fornemmelser og beslutninger i dagliglivet har et intuitivt grundlag, selv om det ofte fungerer ubevidst, d.v.s. på en indirekte måde. Således er det naturligt, at in-

tuitionen, når den er udviklet gennem religiøse processer, vil spille en endnu større rolle i hverdagen. Det er også en kendsgerning, at jo mere man kan bruge intuitionen, jo større chancer er der for, at beslutningerne bliver rigtige.

Det er måske ikke nemt at fatte Guds eksistens og karakter, og man nøjes med at sige »Gud i himlen bestemmer alt« eller noget lignende, med mindre Gud åbenbarer sig i menneskeskikkelse, som det sker sommetider. Men jeg tror, at hvis man virkelig tror på Gud og er afhængig af Ham i alle sine tanker og gerninger, så kan man have et personligt kendskab til Gud, modtage Hans nåde og opleve Hans nærværelse i dagligdagen – alle steder og i alle situationer. Det kan have den allerstørste betydning i et individs liv og åbne døre til alle åndelige værdier, som man kunne ønske sig: harmoni, tilfredshed og lykke, klarsyn, selvtillid og mod til at overvinde vanskeligheder, og ikke mindst usynlig, men rigtig vejledning og usvigelig beskyttelse.

En anden måde at opleve Gud på er, at man forestiller sig, at man gennemfører Guds vilje gennem alle ens gøremål, og at arbejdet også er en tjeneste for Gud. Således kan man opleve tilfredshed i arbejdet og samtidig blive effektiv.

Religionen indebærer ikke undertrykkelse eller selvfor nægtelse og kommer ikke i konflikt med økonomisk og social udvikling. Tværtimod. Økonomisk og social velfærd vil frigøre mennesket for mange daglige byrder, giver mere fritid og således bedre mulighed for at uddybe åndslivet. Men en ting må man tage i særlig betragtning: Seriøs beskæftigelse med religionen, som kan give uhyre stort udbytte på forskellige områder af livet, kræver en særlig indsats, især stor koncentration. Det betyder, at man prøver at holde privatlivet ukompliceret og at pålægge sig selv en vis selvdisciplin, så man kan holde forskellige aspekter af livet i balance og undgå unødvendig forstyrrelse i systemet og ikke give efter for tilsyneladende attraktive, men værdiløse beskæftigelser.

En total guddommelighed danner grundlag for livet, som rummer både enhed og variationer. D.v.s. sjælelig set, er

der enhed, men i faktiske forhold udfolder livet sig på mange forskellige måder. Disse variationer antyder, at mennesker er forskellige fra hinanden og har forskellige temperamenter, interesser, evner og behov, og forskellige samfund har forskellige traditioner, kultur og levemåder. Det synes klart, at det er naturens, eller mere korrekt en guddommelig ordning, at der skal være forskellige veje til at nå sandheden eller opleve Gud. Derfor må det være logisk, at der skal være forskellige religiøse systemer. Jeg tror, at det er vigtigt at lægge vægt på dette aspekt i dag, hvor der er så mange misforståelser om religiøse spørgsmål og så mange voldelige konflikter mellem tilhængere af forskellige religioner mange steder i verden.

Man burde gå et skridt videre og prøve at skabe et forhold, hvori det skulle være muligt for tilhængere af forskellige religioner at samarbejde og etablere indbyrdes nærmere kontakt med henblik på at opnå en større forståelse af hinandens religiøse synspunkter, levemåde og kultur. På den måde kan man også udvide sin horisont og ud-dybe sin egen tro og opfattelse.

Det er muligt, at man vil finde andre religioner end sin egen ganske anderledes og nogle aspekter af disse måske helt uforståelige. Jeg tror, at det sker på grund af, at samfund i forskellige dele af verden med vidt forskellige traditioner og leveforhold opfatter og oplever den samme sandhed eller guddommelighed på forskellige måder; og de giver udtryk for, eller tolker deres oplevelse på forskellig måde. Men jeg tror, at hvis man har sympati og tålmodighed, kunne situationen være anderledes. D.v.s. hvis man går tilstrækkeligt dybt i sagen, vil man finde, at der er nogle, sommetider mange fællesområder og lighedspunkter i forskellige religioner.

Religiøse spørgsmål berører menneskets følelser meget dybt og kan nemt føre til misforståelser, ja problemer. Disse kan undgås eller i hvert fald mindskes, hvis man kan lære at lægge vægt på de fælles områder og lighedspunkter i de forskellige religioner og ikke på deres forskelle. Dette vil også hjælpe med til at forøge forståelsen mellem tilhæn-

gere af forskellige religioner, ikke kun på religiøse områder, men også i andre områder af livet og bidrage til samarbejde mellem dem.

Det er muligt, at der vil opstå spørgsmål om, hvordan man kan udvikle forståelse og respekt for en religion og samarbejde med dens tilhængere, hvis denne religion foreskriver love, som pålægger et livsmønster, der krænker individets frihed og udviklingsmuligheder. Love, der pålægger straf, som efter civiliserede normer vil blive betragtet som barbarisk. Det er ikke nemt, især for en der ikke tilhører det omtalte samfund, at svare på sådanne spørgsmål, undtagen måske ved at stille et modspørgsmål, som kan lyde således: Ønskede de omtalte religionsgrundlæggere virkelig at foreskrive sådanne love? Eller var disse love senere tilføjelser til oprindelige religiøse tekster, og vil de ikke falde væk under skiftende tiders pression?

I den forbindelse kan man påpege, at en lov, selvom den er dannet efter religionsprincipper, ikke kan gennemføres ret længe, hvis den går helt imod tidens normer og borgernes interesse og ønsker. I mellemtiden må tanken koncentrerer om, hvad der kan gøres for at modvirke sådanne situationer. Da den er et lands interne sag, må initiativ til modaktion komme fra dets borgere selv. Et af de første skridt i dette aktionsprogram må være et omfattende folkeoplysningsarbejde i det pågældende land, til hvilket private organisationer og individer fra andre lande kan give hjælp. Efterhånden som kampen breder sig, kunne de yde anden hjælp efter behov. På den måde håber man, vedkommende befolkning vil blive bedre oplyst om, hvordan deres forhold kunne forbedres, og blive i stand til at udvikle deres kamp på en måde, som vil tvinge myndighederne til at ændre loven. Der er tegn på, at sådanne folkeoprejsninger allerede er begyndt at ske i nogle af de lande, hvis borgere er behandlet på en umenneskelig måde i religionens navn.

I den forbindelse kunne man foreslå, at interesserede individer og private organisationer i demokratiske lande tog initiativ til at starte en omfattende folkeoplysningskampag-

ne på internationalt niveau med henblik på at vække verdensopinionen imod sådanne love og at alle landes lovgivninger, uanset borgernes trosretninger, må rette sig efter nogle internationalt accepterede menneskelige normer og ikke efter religiøse forudsætninger, som nemt kan manipuleres. Man må håbe, at kampagnen efterhånden vil udvikle sig i et sådant omfang, at den vil få opbakning fra mange andre lande og endelig blive i stand til at inddrage F.N. i sagen. Dens generalforsamling vil være det bedste forum for at debattere problemet med henblik på at vedtage de nødvendige love i denne henseende, som vil blive bindende for alle medlemslande.

Jeg tror, at litteratur om verdensreligioner, hvis den kan fremstilles på en saglig, objektiv måde, kunne blive en stor hjælp til at fremme denne gensidige forståelse for disse religioner. Jeg tror, at det vil være bedst, hvis en upartisk international kulturel organisation som UNESCO kan lave sådanne materialer til brug i almindelighed og på uddannelsessteder og andre institutioner.

Der er nogle aspekter, som er fælles for de fleste religioner, f.eks. tolerance, kærlighed og ikke-vold. Hvis man kan uddybe sin egen religiøse oplevelse, så kunne det være lettere at anvende disse egenskaber i dagliglivet, til stor gavn for vedkommende selv og for samfundet. I særdeleshed synes jeg, dette kan mindske spænding, konflikter, kriminalitet og vold i samfundet og skabe bedre forhold for samarbejde på forskellige områder af livet.

Jeg tror, at religion også kan spille en stor rolle på internationale områder. D.v.s. hvis borgerne i forskellige lande og deres ledere kan opnå et nærmere kendskab til hinandens religion, vil det hjælpe til at øge forståelsen for hinandens traditioner, kultur og problemer. I særdeleshed, hvis lederne af forskellige nationer har et godt religiøst grundlag i deres liv, kunne det være lettere for dem at anvende principperne om tolerance, kærlighed og ikke-vold i deres forhold til andre nationer og løse problemer, når de opstår.

Jeg mener, at der bør lægges særlig vægt på kærlighed.

Den guddommelige kærlighed finder et af de bedste udtryk i dagliglivet – i kærlighed mellem ægtefæller, mellem forældre og børn, mellem venner o.s.v. En af de mest betydningsfulde oplevelser af religion og guddommelig kærlighed er at udvide ens egen kærlighedshorisont, indtil den dækker alle medmennesker. På den måde kan man være fuldstændig uselvisk, fri for sin egoisme og opleve ægte åndelig lykke. En sådan kærlighedsfølelse for medmennesket kan også have stor betydning for samfundet især ved at etablere fredelige forhold i et land og mellem nationer og ved at modvirke konflikter og stridigheder.

Religion er en persons privatsag. Derfor synes det rigtigt, at staten ikke skal have nogen kontrol og ansvar over for religionen, undtagen ved gennem lovgivning at sikre, at alle borgere, uanset deres tro, har samme rettigheder, muligheder og frihed til at dyrke deres religion.

Det vil være bedst, hvis en person, som er overhoved i et trossamfund, samtidig ikke har posten som statsoverhoved, hvilket er tilfældet i nogle lande i verden i dag. Ellers kan det forårsage komplikationer. Der kan være en tendens til at betragte religiøse minoriteter i et sådant land som andenklassed-borgere og behandle dem uretfærdigt. Et statsoverhoved, som samtidig er overhoved i en religion, kan prøve at skabe urimelig indflydelse på borgere i et andet land, der hører til denne religion, og kan tiltrække unødvendig opmærksomhed, når han rejser i udlandet, og hans værter kan også komme i en pinlig eller ubehagelig situation.

Jeg tror at de bestemte metoder, ritualer o.s.v., som findes i forskellige religioner skulle være tilstrækkelige for deres tilhængere til at opleve Gud og blive tilfreds. I sådanne forhold skulle spørgsmålet om at udskifte religion normalt ikke opstå, med mindre man er overbevist om, at man ikke får det forventede udbytte på sit eget religiøse område og derfor må prøve en anden religion. Men en sådan omvendning må være fuldstændig frivillig og på eget initiativ. Ingen fristelse eller pression udefra.

Nogle mennesker siger, at de ikke er interesserede i reli-

gion, men at de sætter pris på dens moralske/etiske aspekter. Så er spørgsmålet, om mennesket kan have et effektivt moral-system uden hensyn til religion? Det må være muligt, men jeg tror ikke det vil ske på samme måde. Med andre ord, moral/etik uden religiøse forudsætninger vil have en meget mindre rolle at spille i individ- og samfundslivet. Man kan måske påstå, at samfundets skiftende forhold ofte bestemmer menneskets moral/etik. Men man kan ikke se bort fra det faktum, at moralens og etikens rod ligger dybt i religionen, hvilket ikke altid er indlysende. Man kan tage et eksempel: Begrebet »Gud er sandhed« er fælles for de fleste religioner. Fra dette begreb mener jeg, den moralske opfattelse, at man skal dyrke sandheden, stammer. Fjerner man det religiøse grundlag, bliver sandhedsmoralen meget svag.

Nogle mennesker kalder sig ateister, d.v.s. de holder på, at Gud ikke eksisterer. Nogle andre mennesker, som kalder sig agnostikere, siger, at det ikke er muligt at kende noget til Gud eller noget religiøst overhovedet, men kun til materielle ting. Mange af disse mennesker er veluddannede, har en høj moralsk standard og andre gode egenskaber.

Jeg tror, at ateisters og agnostikers holdning skyldes deres forsøg på at forstå religion/Gud lige som andre ting – bare gennem videnskabelige analyser. Intuition spiller en meget lille rolle i disse forsøg. Men jeg tror, såfremt de er skarpsindige, dygtige folk, vil de efterhånden se, at mere end videnskabelige analyser er nødvendigt for at forstå og opleve religion. Især er et åbent sind, tålmodighed og vilje til at gå tilstrækkelig dybt i sagen nødvendig. Dette, håber jeg, vil hjælpe dem til at bruge deres intuition og derved bringe dem nærmere til religionen og endelig give dem tro.

Der findes andre mennesker, som har en ligegyldig holdning overfor religion. Der er endnu andre, som betragter deres ir-religiøsitet som en mode, ja et tegn på, at de er »moderne«, »progressive«. Det er sandsynligt, at disse mennesker ikke har haft mulighed for nærmere kontakt med religion. Jeg mener også, at det er sandsynligt, at hvis de har mulighed for at opleve og lære at kende religionen, vil

de opdage, at religion kan være en stor kilde til lykke og inspiration, og derved ændre deres holdning.

Jeg mener, at de, der er aktive i forskellige religiøse organisationer, har til opgave at give de ovennævnte grupper mulighed for at opleve og lære at kende religionen, til opgave at tolke religion på en måde, som disse grupper vil forstå, så den nuværende afstand mellem dem og religionen efterhånden kan blive mindre og endelig forsvinde.

Jeg tror, at religion er den faktor, som på direkte eller indirekte måde har spillet den største rolle i menneskets liv og historie. I tidens løb har religionen også inspireret forskellige former for kunst, herunder male- og billedhuggerkunst, musik og litteratur. På uddannelses- og socialforsogsområder spillede religion en lige så stor rolle.

Men man må indrømme, at samtidig med at religion har ydet dette store bidrag til menneskets civilisation, har størstedelen af samtlige krige og andre stridigheder i verden fundet sted i religionens navn, med ufattelige tab af menneskeliv og andre værdier. Mange af de aktuelle konflikter og problemer forskellige steder kan spores tilbage til religiøse spørgsmål. Imidlertid kan man tilføje, at det ikke er religionens skyld, at krige og andre konflikter finder sted, men at man misbruger religion, d.v.s. at forskellige handlinger, som er i modstrid med religion, gennemføres i religionens navn.

Tanken om, at religion forhindrer økonomisk og samfundsmæssig udvikling, begyndte at udfolde sig for et par hundrede år siden og kulminerede i oprettelse af regeringer i nogle lande i løbet af dette århundrede, som er modstandere af religion, og som diskriminerer og forfølger de borgere, der dyrker religion. Såfremt disse stater har autoritær styreform og ikke tillader folkevalg og andre former for ytringsfrihed, er borgerne magtesløse og kan intet gøre for at ændre forholdene.

Der findes andre lande, hvor flertallets religion bliver betragtet som statsreligion med den konsekvens, at religiøse minoriteter behandles som andenklassens borgere og nægtes lige muligheder på politiske/økonomiske områder.

Det er klart, at begge forhold er en krænkelse af menneskerettigheder. Derfor bør FNs Menneskerettighedskommission aktivt engagere sig i sagen og sætte en voldsom kampagne i gang med henblik på at vække verdensopinionen og tvinge disse stater til at give religionsfrihed til deres borgere og standse diskrimination.

Udover sådanne skridt bør kommissionen også starte et omfattende folkeoplysningsarbejde og prøve at overbevise de omtalte myndigheder om, at religionen på ingen måde forhindrer økonomisk og samfundsmæssig udvikling. Dette kan bekræftes af eksempler fra lande med fuld religionsfrihed, der har opnået den største fremgang på økonomiske og andre områder af livet.

Det kunne påpeges, at det ikke er religionen selv, men den måde, hvorpå nogle tolker og dyrker den, der danner problemer og virker imod samfundets interesse. Det skulle være muligt at rette sådanne situationer ved rigtig vejledning med hensyn til forståelse og dyrkelse af religion.

Det kunne tilføjes, at fornægtelse af frihed til den religionsdyrkelse, som er en iboende del af menneskene, kan gøre dem utilfredse og derved påvirke deres effektivitet og forhold til samfundet på en negativ måde.

Et andet mål for oplysningsarbejdet må være at overbevise de omtalte myndigheder om, at en blanding af religion og statens arbejde ikke hjælper, men forhindrer samfundets fremgang, hvilket kan bekræftes af hændelser mange steder. På den anden side, hvis der er lige rettigheder og muligheder for alle, herunder for religiøse og andre minoriteter, så vil de være tilfredse og mere effektive i deres arbejde, hvilket kan hjælpe til at styrke landets stabilitet og dets fremgang på forskellige områder. For at bekræfte dette kan man også citere eksempler fra nogle dele af verden.

Ifølge disse tanker vil det ikke være rigtigt at blande religion og politik. Det vil være uhensigtsmæssigt at oprette politiske partier under religiøse forudsætninger med det mål at fremme en bestemt religion og dens tilhængeres interesse. Dette kan føre til krænkelse af andre religiøse grupper, herunder minoriteters interesser. Der findes mi-

noriteter i de fleste lande i dag. En sådan sammenblanding mellem religion og politik, mener jeg, næppe gør det muligt for et land at bruge sin energi og ressourcer på en effektiv måde til samfundets økonomiske og sociale udvikling. Det er højst sandsynligt, at en sådan religiøs stat vil være autoritær og krænke borgernes menneskerettigheder og herunder ytringsfrihed.

Jo, der findes en del stater i verden idag, som har et bestemt religiøst grundlag og er styret af religiøse leder, som med rette kunne kaldes fanatikere. Resultatet er grov undertrykkelse, forfølgelse, fængsel og tortur, ikke kun af religiøse minoriteter, men også egne trosfæller, som er modstandere af systemet. Sådanne situationer resulterer i spændinger og voldelige konflikter, som fører til en stagnation i landets økonomiske og sociale udvikling, med store tab og vanskeligheder for borgerne.

Lignende autoritære og intolerante styreformer, baseret på strenge religiøse principper, er oprettet af militære og andre grupper, som erobrer magten ved vold og behandler befolkningen på en lige så umenneskelig måde.

Det er klart, at begge grupper af diktatorer, med henblik på at vedligeholde magten, misbruger religionen på det groveste og tvinger folk til at følge regler og metoder, som går direkte imod alle religioners grundprincipper. Endnu mere foruroligende er det, at stormagterne støtter disse fanatiske ledere og leverer dem våben og andre midler med henblik på at tjene deres egne interesser.

Jeg mener, at en omfattende oplysningskampagne med offentlige og private initiativer bør sættes i gang imod sådanne umenneskelige forhold med henblik på at vække verdensopinionen. Menneskerettighedskommissionen må undersøge forholdene og afgive rapport til FN til offentlig debat. Handelsboykot og andre former for boykot under FNs ledelse må også pålægges. Således må man håbe, at stormagterne vil standse deres støtte til disse stater og medvirke til at tvinge dem til at stoppe deres undertrykkelse, tortur og diskrimination mod deres borgere og give dem menneskerettigheder, herunder religionsfrihed.

Jeg tror, at de nuværende spændinger og konflikter om religiøse spørgsmål i landene og landene imellem skyldes forskellige grunde, herunder misforståelse, intolerance, fornægtelse af borgerrettigheder, diskrimination og sommetider dårlige økonomiske og sociale forhold, f.eks. mangel på beskæftigelse, bolig og uddannelsesmuligheder, som forøger konkurrence og således spænding mellem mennesker fra forskellige religiøse grupper. Det er klart, at vedkommende stater og deres organer er ansvarlige for at fjerne årsagerne til sådanne spændinger og konflikter og bør assisteres af andre stater og internationale organisationer såsom FN i denne opgave. Der må gribes hårdt ind over for disse stater, herunder ved fordømmelse i FN og handelsboycot på tidligere foreslåede måder.

Med henblik på at forebygge sådanne religiøse konflikter og at løse dem når de blusser op, mener jeg, individer og organisationer, som beskæftiger sig med religion, har et særligt ansvar. D.v.s. de bør prøve at skabe sådanne forhold, som vil hjælpe alle til at udvikle forståelse og respekt for hinandens religioner og samarbejde med mennesker af forskellig tro. Et omfattende folkeoplysningsarbejde må også sættes i gang med henblik på at give både korrekte oplysninger om forskellige religioner og fjerne fordomme og misforståelser om religiøse sager.

Hvor der bor mennesker af forskellige trosretninger, må de også alle have respekt for hinandens religioner og dyrke egen religion på en måde, som ikke generer andre eller fornærmer deres tro og følelser.

Et sådant arbejde, må man håbe, vil hjælpe til at løse eller mindske religiøse konflikter, som fremkalder det værste i mennesket, og overbevise de stridende parter om, at sådanne konflikter hverken tjener religiøse eller andre interesser, og at der er tilstrækkelig fælles områder i forskellige religioner, som kan danne grundlag for et frugtbart samarbejde mellem deres tilhængere til gavn for alle i samfundet. Der kan være en særlig hjælp i at gennemføre denne opgave, hvis man kan holde den tanke frisk i sindet, som er fælles for næsten alle religioner, at hele skabelsen er

Guds værk, og at mennesker, ikke kun en bestemt gruppe, men alle mennesker er Hans børn, og at der burde være kærlig broderskab mellem dem.

Der er en fortsat debat, især i videnskabelige kredse om, at religion og naturvidenskab står i et modsætningsforhold. Med andre ord, nogle siger, at religion forhindrer videnskabelig fremgang og citerer tidligere konflikter mellem de to. Jeg tror, at det skyldes en stor misforståelse eller uvidenhed om religion. Når man siger, at religionens mål er at finde og opleve sandheden, som man normalt nævner som Gud, kan man påpege, at naturvidenskabens mål også er at nå sandheden eller opdage det sande indhold af tingene. Jeg tror, at forskellen består i, at videnskaben bruger konkrete objekter eller fænomener som genstand for analyse og undersøgelse, mens religion beskæftiger sig med menneskets åndelige, sjælelige aspekter, der ikke er konkrete objekter i almindelig forstand. F.eks. hvordan kan man opdage en persons tanker eller følelser med mindre vedkommende giver udtryk for dem gennem ord eller opførsel?

Jeg tror, at videnskaben efterhånden vil nærme sig religionen, og det er sandsynligt, at fremover vil der udvikle sig fælles områder mellem de to. Det er også muligt, at nogle af videnskabens opfattelser vil ligne religionens. Denne proces er allerede i gang. F.eks. i disse årtier er nogle videnskabsmænd, som resultat af deres undersøgelser, kommet til den konklusion, at det er højst sandsynligt, at bag hele skabelsesprocessen står der en evig, overnaturlig og altomfattende kraft. Jeg tror, at i de kommende årtier vil der udvikle sig klarere udtryk for sådanne begreber.

Som sagt skulle der ingen grund være til konflikt mellem religion og videnskab. Men det viser sig, at ved den nye teknologiske udvikling, som er sket i stor hast i de sidste årtier, spiller religionen en mindre rolle for det enkelte menneske og i samfundslivet, måske fordi der åndeligt set ikke rigtigt var grundlag for en sådan teknologisk udvikling.

For første gang i menneskets historie har det været muligt ved hjælp af teknologi at fjerne fattigdom fra nogle

områder af verden og give gode levevilkår til størstedelen af dens befolkning. Den nye teknologi har også givet mulighed for andre dele af verden til at udnytte deres potentielle ressourcer, gøre deres befolkning fri for nød og efterhånden give dem alle forbedrede leveforhold. Derfor er verden i stor taknemmelighedsgæld til den nye teknologi.

Men på den anden side er der allerede tegn på, at prisen for denne teknologiske udvikling åndeligt set ofte har været for høj. Dog ligger skylden ikke på teknologien, men på den måde den bliver anvendt. Man er så optaget af at forbedre leveforholdene, muligvis i den tro, at dette er det eneste mål i livet, at man glemmer, at livets endelige mål er åndelig udvikling, som giver den største lykke, og at materiel velfærd må betragtes som et middel til dette. Resultatet er, at åndelige værdier går tabt, gamle traditioner og normer forsvinder, og at der er et forfald i moralsk og etisk standard. Mange bliver rodløse og lever i et psykisk tomrum. Et stigende antal lider af stress, angst og usikkerhed, ligesom der er en stigende vold og kriminalitet, misbrug af alkohol og narkotika og forstyrrelse i familielivet. Nogle befinder sig i en ond cirkel og ved ikke, hvordan de kan bryde ud af den.

I sådan en situation, tror jeg, religionen kan spille en stor rolle ved at styrke livets åndelige grundlag, og ved at hæve den moralske og etiske standard og give individet psykisk balance, et skabende livssyn og nye impulser. Derfor er det en udfordring til dem, der har ansvar overfor religionen, at tolke den på en måde, som vil appellere til mennesker i den nye teknologiske tidsalder og inspirere dem til at gå den rigtige vej. Det er også en udfordring til alle mennesker om at tage imod det og samle kræfter og følge den rigtige vej.

En digter med udkanternes favnemål

Om Knud Sørensens forfatterskab

Landmåleren

Knud Sørensen er født i Hjørring i 1928. Efter at have afsluttet eksamen inden for faget i 1952 slog han sig ned som landinspektør i 1958 i Nykøbing Mors. På Mors har han boet siden, men han har nu ikke bare opmålt flader og afsat skel. Ved siden af at røgte sit hverv har han i digte, noveller, artikler, radiomontager og en omfattende foredragsvirksomhed givet mæle til de livsformer, som knytter sit til landsbyerne og det åbne landbrugsland. Han har skildret og karakteriseret sider af kulturlandskabets historie fra de store landboreformer i 1700-tallets slutning til i dag. I særdeleshed har han dog beskæftiget sig med den voldsomme forvandling, som landboens livsformer undergår nu om stunder.

De seneste år har han kunnet hellige sig skrive- og foredragarbejdet på fuld tid, men landmålerens virksomhed har givet ham et prægtigt førstehåndskendskab til en landboegn og dens leveformer. Han har haft mulighed for at aflytte et sprog og en omgangsform. Han har været tæt på naturen og på det særlige danske kulturlandskab med dets afvekslende spil mellem agerplaner, gårde og småbystrukturer. Og landmålerarbejdet har bragt ham nær på menneskelige skæbner og omvæltninger, som de der skildres i digtet nedenfor.

Knud Sørensen er en folkelig beretter, og han er måske den betydeligste nulevende ambassadør for en hævdvunden livsform, der i mere end én forstand er kommet på tvangsauktion. Hvor organisationer og politiske partier, som skal tale landbrugets sag, ofte forfalder til kun at påberåbe sig tallenes og økonomiens vinkelskriveri, der hævder Knud Sørensen det kulturelle favnemåls rummelighed, og han peger på mulighederne i landboens særlige livsform. Derfor var det vel-

Revolutionen i Tøving

Midt på eftermiddagen
går vi ind til kaffebordet og jeg
der er den mest fremmede sætter mig
ved den ene langside og de to naboer
der i dag er køber og sælger sætter sig
for hver sin bordende og konen
går fra og til med køkkenkoppen i
hånden men sidder også nu og da
på kanten af en stol. Jeg lader

sukkeret gå forbi men siger
at jeg gerne vil have fløde og konen siger
at det desværre kun er mælk og manden siger
at deres ko er lidt langsom. Jeg siger
at det er i orden for jeg bruger da
mælk hjemme og bruger det kun
for at køle. Så

spiser vi boller og skærekage og småkager
og taler om forskelligt og om landbrugets
vanskeligheder og konen siger
at det ikke er sært at der ikke er
nogen der blir på landet og
de to bordendemænd siger ikke noget
for det er jo afgjort det hele.
Jeg siger: Tiderne har ændret sig.

Så skynder vi os at snakke om tiderne
om de andre tider. Om dengang
kommunevejen blev asfalteret. Om det første
elektriske hegn. Den første traktor. Alt det
taler vi om i foråret 71.

Det er en hyggelig eftermiddag på landet.

(Digtet indgår i samlingen *Revolutionen i Tøving* (1972).
Siden optrykt i *Bondeslutsbil* (1980/1985).

gørende, at Knud Sørensen som den første modtog Landbrugets Kulturfonds hædersbevisning i 1982.

I landsbyen Tøving

Tøving optræder i flere af Knud Sørensens landbodigte. Det er en landsby på Mors, dens få huse og gårde er aftegnet som pletter på kortet, hvis det da er et landkort med tilstrækkeligt fine signaturer. Landsbyen Tøving og i hundredvis af andre som den er stadig til. De danner rammen om livsformer, som har deres rødder i en dansk landbokultur, der nu er under hastig opløsning. Det er steder på danmarks-kortet, som i medierne oftest kaldes »det danske sommerland«, »ude i ferielandet« eller blot: »udkanterne«.

Knud Sørensen skildrer situationer fra landsbydanmarks hverdagsliv. Disse situationer kan være fyldt op af stille glæde eller af uendelig dyb, men næsten uudsagt smerte. Hans digtning er bundet til oplevelser og erfaringer fra samlivet med de mennesker, han fortæller om, og hans beretninger er båret af et dybtgående kendskab til »udkanternes« menneskers livsrytme og omgangsformer.

En sådan poetisk beretning er digtet »Revolutionen i Tøving« fra en samling af samme navn, der udkom i 1972.

Ordet »revolution« er helt fremmed for en Tøvingbos mund. Det stritter mod den jævne tale, der ellers føres i digtet. Det skiller sig også ud fra den tilsyneladende almindelige hverdagsstemning, som digtet fortæller om med en ligeledes tilsyneladende dagligdags ejendomshandel som motiv.

Handlingsmæssigt sker der næsten ingenting i digtet: Man sætter sig efter nøje regler omkring kaffebordet, sukker og fløde passerer rundt, der snakkes om dagligdags emner. Om tiderne. Om dengang. Om tildragelser og konkrete ting man kan huske. Egentlig ganske hyggeligt. Det er tilsyneladende, hvad digtets jeg har villet indivi læseren i. Men i Knud Sørensens tekster får en dybere, en anderledes rå og magtfuld virkelighed som oftest mæle gennem det tilsyneladende.

Sådan også her. For digtet, teksten, rummer en meget større viden, end hvad der udtrykkeligt står på linjerne. Teksten rummer en viden om, at der lige nu er sket en revolution i

Tøving. For endnu en familie har afhændet sit landbrug. Det har tiderne sat i værk. Nu bliver naboens ejendom større, mere rentabel og effektiv, og samtidig tømmes en gård for produktion, hvorved den tømmes for liv. Den viden har de optrædende personer naturligvis også. Men de har ikke ord som »revolution« eller »opbrud« i deres omgangssprog. De er sindige og ordnøjsomme. Det er tiderne, der har talt; og mod tiderne taler den ikke, hvis hele erfaringsverden er båret af et livtag med naturens og jordens tilbagevendende begivenheder.

Smertens signaturer

Den bundløse smerte, som uden at få direkte mæle er tilstede i personernes samvær i »Revolutionen i Tøving«, hænger digtet op som et tapet bag dem. Det er den tavse smerte, der bærer digtets udsagn, ikke ved at blive plapret frem i indholdet, men ved at presse sig frem igennem tekstens tilrettelæggelsesform. Skønt digtet er mundret og talesprogsnært i sit ordvalg, så er normalsyntaks og sætningsopbygning på afgørende vis brudt op i verslinjerne: sætningers subjekt og objekt er skilt fra hinanden, relativsætninger er revet løs fra deres styrende hovedsætninger. Den normale orden er knækket og erstattet af digtets særlige orden.

Således demonstrerer digtets 2. strofe helt bogstaveligt, at »manden«, »konen« og »jeg« er trængt ud i yderpositioner. De er fortrængt eller marginaliserede af tingenes tilstande, som handler med dem. Bogstaveligt og demonstrativt »siger« de noget ude i digtets grafiske udkanter:

sukkeret gå forbi *men siger*
 at jeg gerne vil have fløde og *konen siger*
 at det desværre kun er mælk og *manden siger*
 at deres ko desværre er lidt langsom. *Jeg siger*

Digtet bygger sin stemning op med en aldrig udtalt smerte som forankringspunkt. Det samlede scenebillede munder ud i en omstødning af bemærkningen: »Det er en hyggelig eftermiddag på landet«. Den frase er hulet ud af det foranstående. Det landlige genrebillede er kun overfladisk betragtet og til-

syneladende et idyllisk skilderi. Bag de rustikke og rolige penselstrøg har billedet en dybde dimension, der er prentet med smertens signaturer.

Digteren og sproget

Knud Sørensen debuterede i 1961 med digtsamlingen *Ekspllosion*. I løbet af 1960'erne udsendte han yderligere to samlinger, *Den røde kaffekande*. *Småborgerlige digte* (1965) og *Forsvar for robotterne*. Det er ikke egentlige landbodigte, der findes i disse bøger, alligevel fornemmer man, at forfatteren eksperimenterer sig frem mod et sprog og en form, der både kan fastholde det personligt oplevede og formidle nogle mere almene træk og erfaringen i landboens tilværelse.

Der er ikke i samtiden nogen levende tradition for landbodigtning at trække på. Knud Sørensen nævner selv Poul la Cour (1902–56), der ikke just er bondelivsskildrer, som den hvis digtning satte ham igang. En sentens fra la Cours hånd lyder: »At skrive et digt er intet, at afvente det: alt«. Denne formulering har Knud Sørensen som et slags motto for sig selv, og med skyldig respekt for det håndværksmæssige, omarbejdet til: »At skrive et digt er halvdelen, at opsøge det: alt«. Det er da også som en opsøgende iagttagelse af landboens levevilkår, at Knud Sørensen fandt et originalt kunstnerisk virkefelt.

Med samlingen *Revolutionen i Tøving*, der udkom i 1972, indtog han sin plads som en solidarisk og kritisk beretter om livet på landet. Den er fulgt op bl.a. af digtsamlinger som *Drømmen om græskar* (1974), *Fodtur til det nordlige Mors* (1976), *Om vinteren hænger jeg Fur op på væggen* (1980) og *Pletter på kortet* (1982). Det er bøger, der alle i prosalyriske tekster behandler den særlige sprogtone og livsrytme, som er landboens. Og som skildrer spillet mellem det, der kan siges direkte, og det, der kun inddirekte får mæle i landboens dagligliv.

I sin fremragende biografi om Steen Steensen Blicher, *St. St. Blicher. Digter og samfundsborger* fra 1984, som man på forlaget Gyldendal klogt nok gav Knud Sørensen i opgave at skrive, siger han et sted om én af flere medvirkende årsager

til Blichers heldige hånd med sit tidligste prosaarbejde, den nok som bekendte *Brudstykker af en Landsbydegns Dagbog*:

Den ene var den, at Blicher, måske ubevidst, indstillede sig på, at han endnu ikke var episk forfatter, men lyriker. Han mestrede ikke at beskrive de små forskydninger i et handlingsforløb, men han kunne skildre og bearbejde øjeblikke, kunne give det enkelte øjeblik en oplevelsesfyldte og et perspektiv, så øjeblikkene hos den meddeltende læser blev knyttet sammen i et forløb.

Som i enhver levnedsskildring, der er værd at læse, taler Knud Sørensen her dobbelt. Dels om Blicher, dels om de sider af egne erfaringer der træder frem og profileres i mødet med Blichers personlighed. Knud Sørensen sprang som Blicher først sent ud i prosafortællingens vover. Efter at han havde udviklet sin lyriske udtryksform til perfektion.

Men i 1977 udsendte han *Slutsedlen* som sin første novellsamling. Den fik følge i 1979 af *Historie om Martin*, ligesom han har skrevet fortællinger til antologier og bidraget til teaterstykker. I 1986 udkom Knud Sørensens første roman. Den vender vi tilbage til.

I 1977 udgav Knud Sørensen et udvalg af sine digte i *Beretninger fra en dansk udkant*. Måske var den tænkt som en afrunding på de lyriske landboskildringer. Men i 1980 udkom den bog, som måske især har skaffet ham udbredelse, nemlig *Bondeslutspil*. Den er resultatet af en forlagsopfordring, og bag den rammende titel gemmer der sig et udvalg af digte og prosastykker, ledsaget af prægtige fotografiske billedserier, der skyldes fotografen Kirsten Klein. Bogens tekster er i hovedsagen samlet op fra det foregående forfatter-skab, men her indgår de i et nyt og samlet forløb. *Bondeslutspil* er kommet i flere oplag. I 1985 udkom den i en revideret og udvidet udgave. Det er således en ajourføring af landmålerens væsentlige optegnelser om det danske landmiljø tilstand.

Den bog vil utvivlsomt blive stående som et hovedværk i dansk litteratur. Den fortæller en væsentlig og indtrængende historie om dansk bondeslutspil. Den fortæller sin sørgmun-

tre historie om tilværelsespoesi, der hvor den findes: i mellem mennesker og i deres hverdagsliv; og den fortæller om rige menneskelige muligheder, som forhindres i at komme til udfoldelse af vilkårene.

Ganske vist optræder lokaliteter på Mors ofte i Knud Sørensens tekster, men hans sprog afspejler ikke blot én egns dialekt eller særkende, derimod snarere en befolkningsgruppes særlige erfaringsverden. Han er fundet ind til en sprogekode og et livssyn, som hører bondelivsformen til, og som hører de afgrænsede lokalkulturer til, hvor mennesker på godt og ondt er henviste til hinandens fællesskab. I et sådant livsmønster udsættes eller omformes konflikter, og de bearbejdes i det stille, fordi direkte konfrontationer ikke ville være til at leve med. Det er en omgangsform, der står i modsætning til industrikulturens mere direkte sprog og samværsformer.

Knud Sørensen er i sin digtning trængt ind i sjælen på dette underdrivende sprog, der på sin egen måde skyer direkte konflikter, og som arbejder med antydninger og med det underforståede. Da han første i 1970'erne fandt en bærende poetisk udtryksform for det, voksede et glemt hverdagsliv og glemte egne i provinsen frodigt frem på det litterære landkort.

Stakitter

I september 1986 udsendte Danmarks Radio Knud Sørensens radiroman: *En landbyshistorie*. Straks efter kom den i bogform, og den udgør hans første større prosafortælling. Ved siden af den medvidende folkelige fortæller, møder vi her humoristen Knud Sørensen. Det er dog ikke det rene spøgeværk, at vi bag vores forskellige stakitter forstår så lidt af hinandens særheder. Landsbyhistorien handler om kulturelle forskelligheder og om forståelsesmæssige barrierer, men også om at en egentlig livskraft for længst er tappet ud af landsbyerne. Centraliseringens lovmæssighed har tømt dem. Tilbage står et blændværk af tømte bygninger og en glemt befolkningsgruppe, der bliver pudserløjerlige, fordi deres hank til den produktive virkelighed er taget fra dem.

Den snurrige hverdagshistorie fra en jysk landsby begyn-

der med et brag. En 2 CV ankommer til Lenbjerg en forsommer-lørdag på så tilpas kejtet vis, at det ældre fastboende ægtepar Kirstine og Thomas' stakit skændes på det groveste. Det er udviklingen, der står for døren. Lenbjergs mejeribygning står og gaber tomt. Den har to unge ingeniørfamilier fået øje på, og én af dem er det, der ankommer i 2 CV. De kunne tænke sig at udskifte bytilværelsen med et uspoleret landsbyliv. Mejeriet kan danne ramme om et boligfællesskab og en lille produktion af højteknologisk art.

Denne interesse får landsbyens lytteposter i højeste beredskab. Ikke sådan at man går og blander sig, men der lyttes og gøres forestillinger. Der lyttes efter udvikling, beskæftigelse, penge, fornyet omsætning. Landsbyens bedsteborgere gør deres bedste på de valgte tillidsposter. Både med øl, snaps og sindigt handelstalent. Endelig har mejeriets bestyrelse igen fået en opgave. Man undgår heller ikke gennem stakitterne at mærke sig den sære skik, som de unge københavnerkoner har med topløs solbadning. De ny tider lokker og lover. Bare de nye sætter gang i produktionen, og i øvrigt betaler hver sit – herunder Thomas' stakit – så skal det ikke komme an på sære skikke.

Desværre er det ikke så enkelt. Landsbyen er jo del af en storkommune med principper og egnsudviklingsplaner. Kommunen har sukket efter det samme som landsbyboerne: De ny tider. Men de skal ligge på en ordentlig industrigrund. Og det er ikke i Lenbjerg, skråt over for Kirstine og Thomas' hus. Kommunens planlægning forandrer de unges noget romantiske projekt. Der bliver ikke nye tider i Lenbjerg lige nu. Og dog! For hændelserne udløser andre ting. Thomas og Kirstine tager sig sammen til at rejse en tur over til sønnen i Canada, og Thomas får penge til et nyt stykke stakit. Han opdager endda kunsten at få det ny og det gamle stykke til farvemæssigt at glide sammen og dermed harmonere. Det er det kunststykke, som den kommunale planlægning med dens principper ikke magter. Hvor den underfundige historie starter i et brag, et sammenstød mellem det nye og landsbyens stakitter, der fiser den ud i et nys. Skønt man lokalt er kommet overens, så træffes beslutninger andetsteds og udenom

landsbyboernes forståelsesmæssige rammer. Men nogen i landsbyen er da blevet kildret lidt under næsen.

Det er en god og munter-sarkastisk historie – lige ud ad landevejen – som Knud Sørensen har valgt at gøre til sin første, lille roman. Den er uden de store ambitiøse armsving, men fuld af stilfærdige sædeskildringer, underforståede pointer og menneskekendskab. Og så er den guddommeligt morsom, men også svidende, skønt Knud Sørensen i sine digte graver betydeligt dybere i smertens lag.

Den indre bonde

Landbokulturen og dens livsformer har ikke kunnet modstå presset fra det moderne danmarksbillede. Derfor er »udkanternes« nøjsomme levemåder glemte, men de bygger på værdier og principper, som vi har brug for at fastholde og tage ved lære af. For velstandssamfundets plov har endevendt, dels en fællesskabsstruktur, dels en miljømæssig eller økologisk balance. Det handler Knud Sørensens tekster om, men uden at de romantiserer fortiden eller efterlader et flæberi over det forgangne. Tværtimod ser han frem og søger at bære en halvglemte erfaring og viden om en moralopfattelse, der står i et samtaleforhold med naturen, og om en nu mistet fællesskabsstruktur videre:

Jeg tænkte:

Vi får brug for en ny slags plov i Danmark
vi får brug for et nyt danmarksbillede i Danmark
eller måske snarere det glemte danmarksbillede:
Danmark som et skakbræt.

Vi får brug for en ny specialisering i Danmark:
Specialisering i mangfoldighed
og vi får brug for en ny forståelse af begrebet:
Bondeslutspil.

Jeg tænkte:

Skakbrættet er grønt i Danmark.

(Af digtet »Skakbrættet er grønt i Danmark«, som indgår i *Bondeslutspil* (1980/1985)).

Styrken i Knud Sørensens arbejder er, at han grundlæggende tror på sider af værdierne i landboens hævdvundne tilværelsesform. Han tror på værdierne i et traditionsvågent livsmønster, hvis fundamentale mening udspringer af livtaget med naturen og landskabet. Han tør sætte sin lid til, at det danske landbosamfund trods alt stadig rummer en kulturel selvopholdelsesdrift, og at denne kulturelle egenart vil kunne befrugte andre livsformer. Et sted benævner han sin vision: »den indre bonde«. Omend han slumrer både i den moderne landmand og i byboen, så er han der. Det er denne indre bonde i os, Knud Sørensen vil vække og have i tale. Visionen er i ordets bedste forstand grøn. Og Knud Sørensens forfatterskab er folkeligt, fordi det dybest set påkalder en etisk levemåde, som levner plads til naturen. Og som derved åbner rum for mennesket.

Johs. Nørregaard Frandsen

Livsforståelse, etik og religion

Indledning

Mon ikke alle kan være enige om, at et menneskeliv kun kan leves ud fra en tilværelsesforståelse, en forståelse af hvad det kommer an på i tilværelsen, hvad det gælder om, hvad der er vigtigt, afgørende eller fordret. I og med at mennesker er væsener, som må føre deres tilværelse, som må tage tilværelsen op, må de også have en forståelse af denne tilværelse, som kan give orientering for livsførelsen.

Mon ikke også alle kan være enige om, at denne omfattende tilværelsesforståelse må inkludere dels en livsforståelse i snævrere forstand, d.v.s. en forståelse af eller opfattelse af, hvordan ens eget individuelle eller personlige liv lykkes, en forståelse af, hvordan man bedst lever sit liv, en personlig etik, dels en etik eller moral, d.v.s. en forståelse af, hvordan livet med de andre lykkes bedst, eller en forståelse af, hvad det kommer an på, og hvad der er krævet af en i samlivet med de andre. D.v.s. man kan ikke undgå at have et forhold til sig selv og til de andre og en normativ eller værdimæssig forståelse af, hvad det gælder om i disse to forhold. Mere omstridt er det jo nok, om man ved siden af denne livsforståelse og etik også finder en religiøs livsforståelse i ethvert menneskeliv, men man kan i hvert fald sige, at hvis mennesker har en religiøs livsforståelse, har denne altid en sammenhæng med den livsforståelse og den etiske forståelse, der handles og leves ud fra.

Tager man nu for sig den hjemlige teologiske diskussion om forholdet mellem livsforståelse, etik og den religiøse eller nærmere bestemt den kristne tilværelsestydning, kan man vel – med Torben Gudmand-Høyer i artiklen »Tabt i svinget« i *Præsteforeningens Blad* nr. 38, 1986 – skelne mellem tre

forskellige standpunkter. For det første den dialektiske teologiske og Tidehvervs synspunkt, at kristendommen er uden noget som helst tilknytningspunkt til den menneskelige tilværelse, idet den selv skaber både sin egen referenceramme og sin egen løsning inden for denne referenceramme: kun i mødet med forkyndelsen, d.v.s. med det helt anderledes, fatter mennesket, at det er en synder. For det andet Løgstrups synspunkt, at der er en nøje overensstemmelse mellem tilværelsen og Jesu forkyndelse, idet Jesu fordring om at elske næsten svarer til de spontane livsytringers egen iboende fordring og gave, hvilket betyder, at fordringen om næstekærlighed bliver det centrale. For det tredje det standpunkt, som Gudmand-Høyer i artiklen gør sig til talsmand for: at Jesu betydning består deri, at han rejser kravet til ethvert menneske om at vorde et »selv«, hvilket betyder, at det centrale bliver kravet om, at den enkelte vinder »en suverænitet, identitet, myndighed og indre autoritet, som egentlig er rystende og ofte meget lidt kærlig, i hvert fald målt med kristendommens forestillinger om, hvad kærlighed er«.

Jeg kan ikke afgøre, hvor dækkende og præcis Gudmand-Høyers opstilling af alternativerne er, men jeg mener, at den viser, at der også inden for en kristen ramme er uenighed om, hvilket forhold der består mellem livsforståelse, etik og kristendom, idet de tre nævnte standpunkter jo placerer centrum i tilværelsesforståelsen i henholdsvis den kristne åbenbaring, det etiske fænomen og livsforståelsens bestræbelse på at afklare, hvad det er at blive et selv og at være sig selv.

Jeg skal ikke i denne artikel forsøge at tage stilling til hele problemkomplekset. Jeg vil først og fremmest beskæftige mig med forholdet mellem livsfilosofi og etik, men da jeg vil tage mit udgangspunkt i K. E. Løgstrups tænkning, som rummer en sammenkædning af etik og en almenreligiøs skabelsestanke, skal jeg også forsøge at tage stilling til hans opfattelse af forholdet mellem livsfilosofi, etik og religion.

Løgstrups synspunkt – og en kritik af dette

Jeg vil tage mit udgangspunkt i en redegørelse for Løgstrups opfattelse af det etisk-moralske i nære menneskelige

relationer d.v.s. situationer, hvor mennesker har med hinanden at gøre ansigt til ansigt.

Løgstrup viser – gennem en lang række analyser og eksempler – at menneskeligt samliv har den nødvendige beskaffenhed, at vi udleverer os til hinanden. I kraft af vor tilværelses interdependens – det at vort liv er sammenfiltret med andres – får vi nødvendigvis bestandig mere eller mindre af andres liv i vor magt, og derfor er vi fordret til at tage vare på det liv, vi får i vore hænder. Gør man sig klart, hvad der nødvendigvis eller uundgåeligt er tale om, når mennesker har at gøre med hinanden ansigt til ansigt – at vi ikke kan undgå at vise tillid, at vi ikke kan undgå at udlevere os, i og med at vi anslår en bestemt tone i samtalen, at vi ikke kan lade være med at nære forventninger om, at de andre, vi har at gøre med, er optaget af os for vor egen skyld eller er optaget af os selv – så begriber man, at der i dette forhold ikke kan være tale om neutralitet. Så forstår man, at man er spærret inde i alternativet mellem at tage vare på eller at destruere og ødelægge.

Løgstrup viser, at den enes tagen vare på den andens liv kun kan lykkes, når den udspringer af en spontan, d.v.s. en selvforglemmende optagethed af den anden og dennes situation, og Løgstrup viser også – i sin analyse af de spontane eller suveræne livsytringer – at denne spontanitet faktisk findes, d.v.s. at den fordring, der giver sig af det mellemmenneskelige samkvem, altså ikke er en fordring, der går imod det naturlige.

Det vil alt sammen sige, at Løgstrup påviser, at næstekærligheden – fordringen om ud fra en selvforglemmende optagethed af næsten, d.v.s. de mennesker, man møder og får at gøre med, at tage vare på disses liv – har sit fundament i et nødvendigt, et ikke-borttænkeligt forhold i tilværelsen.

Ud fra denne beskrivelse af det etisk-moralske bliver det klart, at der må kunne opstå spænding eller endog modstrid mellem den fordrethed, der ligger i næstekærlighedstanken på den ene side, og den fordrethed, der udgår fra kravet om at leve sit eget liv således, at det lykkes eller leves på en for personen selv bedst mulig måde.

Spørgsmålet bliver derfor, om der kan siges noget almengyldigt om, hvordan der bør handles, når der foreligger en sådan modstrid.

For Løgstrup er der ingen tvivl om, hvilken fordrethed der har første prioritet. Det er altid og i enhver situation hensynet til de andre. Den etiske fordring er ensidig, der er ikke plads for modkrav. Men, siger Løgstrup så: at forstå den etiske fordring som ensidig giver faktisk kun mening under forudsætning af, at man har en religiøs livsforståelse, således at man opfatter livet som skabt, som skænket af Gud, som en ufortjent gave. Thi i så tilfælde er det klart, at der ikke er basis for modkrav, at det gælder, at man er henvist til at tage imod livet med de andre og opfylde de krav, som ligger i dette liv med de andre.

Vi kan nu sammenfatte Løgstrups opfattelse af forholdet mellem etik, livsforståelse og religion: Det etiske har primaritet over for de anvisninger og fordringer, der er af livsforståelsesmæssig art, fordi det etiske er forankret i og i sin yderste konsekvens kun har mening i kraft af sin forankrethed i det religiøse.

Jeg er uenig med Løgstrup i denne opfattelse. Jeg mener, at det etiske og de livsforståelsesmæssige idealer eller krav er sideordnede i den forstand, at der ikke alment kan siges noget om primaritet. Her gælder det, at den enkelte må foretage et skøn i den konkrete situation.

Men før jeg forsøger at påvise dette, skal jeg sige, at jeg mener, at Løgstrup har ret i sin bestemmelse af det etiske som næstekærlighed, idet jeg dog vil tilføje, at der findes andre elementer i det etiske eller det moralske, hvilket vi skal vende tilbage til. Jeg mener endog også, at Løgstrup har ret i, at den etiske fordring er ensidig. Det, der i samværet med de andre er fordret af en, er, at man er selvforglemmende optaget af de andre – i tillid, åbenhed, oprigtighed, medleven, barmhjertighed. Det vil være ubarmhjertigt, hensynsløst, afvisende og fornægtende at trække sig tilbage fra den anden og fra situationens appel og overveje, hvilke modkrav man vil stille som betingelse for sin medleven og åbenhed og barmhjertighed.

Men samtidig vil jeg mene, at det at hævde fordringens ensidighed ikke er det samme som implicit at erklære sin tro på, at man selv og verden er skabt, og at tilværelsen er skænket. Og at hævde den etiske fordrings ensidighed er heller ikke det samme som at hævde, at hensynet til en selv altid er underordnet det etiske – hensynet til andre. At det ikke er på sin plads at stille modkrav udelukker nemlig ikke, at personen, samtidig med at han er fordret i forholdet til næsten, også er fordret af sit eget individuelle liv. Grunden hertil er, at vi allesammen lever ud af et anonymt liv i os selv, det der udgør det mest levende i os selv, som fordrer og forpligter os.

Lad mig uddybe denne påstand lidt mere: Det anonyme liv i os – en livfuldhed, et livsmod, en livsglæde, som vi ikke har os selv at takke for, og som vi derfor kun kan modtage og identificere os med – manifesterer sig som selvudfoldelsestrang, d.v.s. som trang til og formåen for aktiv kraftfuld verdentilegnelse og verdenserobring (præget af de særlige evner, anlæg, indstillinger, som vi nu engang er i besiddelse af), og det manifesterer sig videre som trang til selvhængivelse, som trang til og formåen for at forbinde, forene os med især andre, men også tingene og naturen i modtagende åbenhed. Det er klart, at selvudfoldelse og selvhængivelse kan fordrejes til at være selvhævdelse, magtudøvelse, beherskelse, det at ville være sit eget livs suveræn, men i sig selv er det noget ganske andet. Det er noget stort og rigt, som har krav på os, et normativt, værdimæssigt krav. Det skal varetages. Det er jo dog velbekendt, hvor let det fordrejes, forvrænges, reduceres, ja helt ødelægges.

Det samme forhold – det fordrende i ens eget liv, fordrende fordi det skal varetages for ikke at ødelægges – finder vi i en række andre livsforståelses-idealere – ved siden af idealet om selvudfoldelse og selvhængivelse: Hvor afgørende i værdimæssig henseende er det ikke, at et menneske er sig selv, bliver og forbliver sig selv. Hvor let glider vi ikke ud i unatur, uægtighed, uoprigtighed. Jvf. blot Jakob Knudsens romaner. På tilsvarende måde: Hvor afgørende er det ikke – værdimæssigt – at vi ikke glider ud i det formløse, i laden stå til, i

uhæmmethed, men lever ud fra samlethed, helhed, integration, åndelig og legemlig blufærdighed. Og igen: Hvor afgørende er det ikke at være til stede i mødet med det ukendte og krævende og vanskelige med hele sig selv (det at bære sin skæbne og at få skæbne), i modsætning til det at være tilskuere, at leve på anden hånd, at spille roller, at reservere og gardere sig. Og endelig: hvor afgørende er det ikke at leve i et frit forhold til sin egen indre natur, hvis man skal undgå den stivnen og udtørring, som det beherskende, disciplinerende, rent fornuftsmæssige fører med sig.

Om alle de her nævnte livsforståelses-idealiser gælder det, at det såkaldte hensyn til sig selv er noget helt andet end det at tænke på egen bekvemmelighed, egne behov. Det ved Løgstrup jo også udmærket, der hvor han beskriver den naturlige kærlighed, som er et element i det, jeg her har kaldt selvhengivelse. Men Løgstrup tager ikke konsekvensen af denne indsigt, som er den, at der kan bestå en egentlig konflikt mellem selvvirkeliggørelses-krav og næstekærlighedsbuddet. Løgstrup opererer kun med de etiske eller værdimæssige konflikter, man kalder fristelser (hvor et selvisk ønske eller trang står over for noget etisk) og pligtkollisioner (hvor to etiske krav står i modstrid med hinanden). Men i konflikten mellem f.x. næstekærlighed og naturlig kærlighed er der hverken tale om fristelse eller pligtkollision, selv om der naturligvis også kan være tale om det første. Både i næstekærligheden og i den naturlige kærlighed lever man i varetagelse af det liv, der er udleveret en, og der leves i taknemmelig modtagelse af dette liv. I den naturlige kærlighed er der ikke tale om modkrav og pukken på sin ret og villen være sit eget livs suveræn, selv om der naturligvis også kan være tale om dette og oftest også er tale om dette.

Næstekærlighed er optagethed af, at de andres liv lykkes. Det vil sige, at næstekærlighed ikke kan findes, medmindre man på levende måde kender til livets storhed og rigdom. Næstekærlighed udspringer af forståelsen af, at der er noget rigt og stort i den anden og i den andens liv, som er truet. Men når det er en oplevelse af, at der er noget værdifuldt, der har krav på en, som er det, der ligger bag enhver næste-

kærlighed, er det også klart, at der kan findes noget i ens personlige liv, som er ganske analogt med næstekærlighed, nemlig oplevelsen af, at der er noget stort og rigt i ens egen tilværelse, som man er forpligtet af.

I forholdet til et andet menneske kan man opleve, at dette menneske har ønsker og forventninger til en, som udspringer af dets trang til at have magt over, til at dyrke sig selv, og sådanne forventninger og krav kalder naturligvis ikke på ens åbenhed og medleven. Her består den adækvate reaktion i afvisning af den andens forventninger. – På ganske samme måde kender den enkelte i forholdet til sig selv til forventninger og ønsker, som udspringer af trang og vilje til at være mere end andre, af selvdyrkelse og selvglæde. Sådanne ønsker og forventninger er den enkelte selvfølgelig ikke krævet af. Tværtimod er et opgør med dem på sin plads.

Både i forholdet til andre og i forholdet til sig selv er det altså altid noget rigt og værdifuldt, man er krævet af. Vi kan nu – angående forholdet mellem tilværelsesforståelse og den religiøse tolkning – konkludere, at tanken om at livet i det hele og med alt, hvad det indebærer af relationer til andre, er skænket, ikke medfører, at vi kun må tage hensyn til andre (og ikke til os selv). Thi at livet er skabt indebærer også, at vi må tage vare på vort personlige liv, som er en del af det skænkede, det skabte, og som har krav på os, på samme måde som de andres ve og vel kræver os. Løgstrup har godt nok ret i, at gensidighedssynspunktet sættes ud af kraft, at der ikke er basis for en modfordring, men sagen er den, at man kan være krævet af noget andet end den andens ve og vel.

Forskelle og ligheder mellem den naturlige kærlighed og næstekærligheden

Ideen om den naturlige kærlighed er et vigtigt livsforståelsesideal. Tænker man over, hvilke forventninger der egentlig indgår i ens syn på, hvad det vil sige, at ens eget liv lykkes, tror jeg, alle vil være enige i, at ingen af os kan forestille sig, at vort eget liv kan lykkes i splendid isolation. Hvis ens eget liv skal lykkes, må der høre nogle andre med til dette liv. Der må være nogle andre, som udgør en levende del af ens eget

liv, som man er forbundet med i kærlighed, i venskab, i samhörighed, i sympati og hengivelse.

Det er klart, at der altid er en bestemt baggrund for den naturlige kærligheds opståen. Løgstrup siger, at den naturlige kærlighed er biologisk og socialt betinget. For at den kan opstå, skal der noget bestemt til: »Der skal være et erotisk forhold, eller den anden skal være ens barn, eller en sjælelig samstemthed skal have indfundet sig«.

Det er rigtigt, at den, man elsker, skal betyde noget for en. Der må altså være noget i en selv, som der kan henvises til, når man siger, at man elsker en anden. Samtidig må det imidlertid være den anden selv, der elskes. Man må være optaget af den anden selv – og ikke bare som middel for noget i en selv, hvis der virkelig skal være tale om kærlighed. Der er imidlertid heller ikke nogen modstrid mellem dette, at kærlighedens genstand samsvarer med noget i en selv, og at kærligheden gælder den anden selv. I kønskærligheden kommer man i et forhold til en anden, hvor så meget af ens natur og væsen frigøres og aktualiseres, at man føler, at man først herigennem er blevet sig selv, samtidig med at man gennem denne selvvirkeliggørelse – denne aktualisering af potentialer – kan opfatte og opleve den anden selv, kan opleve den anden på mere omfattende måde, end man i almindelighed oplever andre. Gennem denne opfattelse og accept bliver den anden i sin tur i stand til for alvor at være sig selv. – I forholdet til børn er der i det vellykkede forhold tale om, at der kaldes dels på nye sider i en selv, dels på en sådan medleven (på grund af barnets hjælpeløshed), at man kommer til at kende sit barn mere end noget andet menneske. I dette tilfælde – og i alle andre tilfælde af kærlighed – gælder det endelig, at man holder af, fordi man – med kærlighedens omfattende åbenhed for den anden – kan se noget værdifuldt i den anden. Man kan kun elske, for så vidt som man møder noget værdifuldt. Derfor er der noget rigtigt i den græske opfattelse af kærligheden – eros –, hvor man opfatter eros som en dragning mod det værdifulde.

Næstekærligheden må have det til fælles med den naturlige kærlighed, at den har karakter af en optagethed af den anden

selv. Hvis ikke det var tilfældet, kunne man slet ikke tale om kærlighed. Men en optagethed af den anden selv kan der kun være tale om, hvis man finder noget værdifuldt hos den anden. Ellers kunne næstekærligheden ikke være spontan.

Løgstrup siger i *Den etiske fordring* om den fordrede næstekærlighed, at hvad der her fordres af os er, »at vor natur skal være af en sådan art, at den blotte kendsgerning, at noget af et andet menneskes liv er i vor hånd, skaber kærlighed til det, ene og alene fordi vort eget liv er skænket os, og ikke fordi det andet menneske på anden vis, biologisk eller socialt er knyttet til os«. Men det er dog en konstruktion. Hvilket i *Den etiske fordring* viser sig i den konsekvens, Løgstrup drager: at denne fordring er uopfyldelig. Senere (bl.a. i *Etik og kristen tro*, udg. af G. Wingren, Lund 1971) skifter Løgstrup da også mening og siger, at når vi viser næstekærlighed over for den fremmede eller fjenden, så beror det på, at der også »i forholdet til den fremmede og fjenden, under ligestillingen og hadet, er en spontaneitet for kærlighedsbuddet at knytte til ved«. I ulykken er det den andens menneskelighed, på hvilken vi endnu ikke kan blive hinanden hadefulde, der appellerer til os. Fjendskaber opstår på den sociale brug og den karaktermæssige formning af den enkeltes menneskelighed, ikke på vor blotte menneskelighed. Men dette – vil jeg sige – betyder jo da, at vi i næstekærligheden reagerer på truslen mod noget værdifuldt.

Men det betyder da også altsammen, at der så virkelig kan opstå en konflikt mellem kærlighed som selvvirkeliggørelse og næstekærlighedsbuddet. Går vi til litteraturen, bliver det da også klart, at mange har konstateret en sådan virkelig konflikt.

I *Et kærlighedsæventyr* af Henrik Pontoppidan forlader Ingrid mand og børn til fordel for og i trofasthed mod den fordring, som en virkelig kærlighed til en anden mand har over hende – og forfatteren giver hende ret. Modsat siger Dostojevskij i sin Pusjkin-tale, at det altid er forkert at bringe ødelæggelse ind i en andens liv for at kunne virkeliggøre sin egen kærlighed – i tilknytning til *Eugen Onegin*, hvor Pusjkin dømmer anderledes. Men begge erkender den virkelige kon-

flikt. Tage Skou-Hansen lader det etiske veje tungest i *De nøgne træer*, men forandrer mening i sine senere romaner.

Jeg mener, at situationen er den, at her kan kun den enkelte tage stilling – ikke gennem en ubegrundet og vilkårlig beslutning, men ved i et personligt skøn at tage hele sig selv med i afgørelsen og lade denne afhænge af, hvad der gennem denne spillen sig selv ind kommer til at tegne sig som den handling, hvor man i højest mulig grad har hele sig selv med.

Det er efter min mening ikke så mærkeligt, at der i denne modstrid mellem næstekærlighed og det aspekt af selvvirkeliggørelsen, som udgøres af den naturlige kærlighed, må tales om en sideordnethed i værdifuldhed.

Det skyldes jo, at værdifuldheden i begge tilfælde udgøres af det mest levende i en, nemlig den spontane, selvforglemmende udfoldelse. Det er den, der manifesterer sig hos den handlende person, og det er den, der kaldes på hos den person, man forholder sig til. De spontane livsytringer, som kommer til udtryk i såvel barmhjertighed som naturlig kærlighed, er jo suveræne i begge tilfælde, d.v.s. de er mulighedsbefordrende. De er i overensstemmelse med tilværelsens karakter af mulighed – de holder liv i muligheden. I dem er der forvandling, i dem gælder det, at den andens liv gives muligheder. I dem muliggøres den andens selvvirkeliggørelse. Kærligheden – siger Ingrid i *Et kærlighedsæventyr* – kan skabe et menneske (som før ikke for alvor var blevet en person), og Ingrids kærlighed skaber og omskaber også Gabriel. På samme måde bliver den barmhjertige sig selv ved at identificere sig med den suveræne livsytring, som barmhjertigheden er, og ens barmhjertighed giver liv til dem, den er rettet imod (og giver ikke bare en ydre hjælp, som det kan være svært at tage imod).

Det problematiske i det almene menneskekærlighedsbegreb

Fordi der er en så tæt forbindelse mellem kærlighed og næstekærlighed, kommer det i den kristne tilværelsesforståelse til den stiltiende slutning, at da kærlighedsbuddet er

det centrale i det etiske, må det også være det centrale i livsforståelsen. Da kærlighedstanken er et livsforståelsesideal, bliver den centrale placering af kærligheden i etisk henseende underhånden til en absolutering af kærligheden også på livsforståelsens område. Man kommer til at antage, »at den kærlighed vi kender fra vort forhold til andre er ikke en tilfældighed, men skaberens mening med det liv, han har skabt (Knud Hansen: *Forargelsen*, s. 180).

Hermed kommer man imidlertid på afveje. Kærligheden er jo vitterlig ikke den eneste form for selvvirkeliggørelse. Den kan ikke gøres til det eneste livsforståelsesideal. Lige så fundamental som vor formåen og trang til i hengivenhed at forbinde os med andre og med tingene er vor formåen og trang til aktivt at tilegne os verden, at gøre verden til vor gennem aktiv indgriben, gennem et virke i verden i overensstemmelse med vore evner og anlæg. Hvis kærligheden absoluteres som livsideal, udelukkes virketrangen, og den mistænkeliggøres. Man kommer til at antage, at den altid består i selvhævdelse, i at ville være sit eget livs suveræn.

Hos en tænker som Jakob Knudsen dukker problemet op. Han kan ikke acceptere, at kærligheden bliver til det eneste livsideal. Det viser sig i hans beskrivelse af det evige liv, hvor han udmaler, hvordan vi der kraftfuldt skal udfolde vore evner og anlæg. Jakob Knudsen afviser da også direkte tanken om en almen næstekærlighed. Man kan ikke elske nogen, blot fordi de er fattige eller lider nød. Man er her ikke tilstrækkeligt involveret i disse menneskers skæbne til at kunne elske dem. Man kan kun elske dem, man kender og som man er knyttet til i kraft af noget andet end deres svaghed. Jesus derimod kunne elske alle dem, han mødte, thi han kendte alle mennesker, som det hedder i Bibelen. Man kan godt have medlidenhed med dem, der lider nød. Men skal medlidenhed være en dybere følelse, må man føle sig i samfund med dem, man har medlidenhed med – f.eks. ud fra en meningsfølelse eller en samfundsfølelse, der er knyttet til landsbyfællesskabet eller endog fædrelandet.

Man kan nok antage, at hele grundtvigianismens dyrkelse af oldtidens dådfyldte liv hænger sammen med et tilsvarende

behov for at bøde på den kristne kærlighedsforståelses ensidighed som livsideal.

Over for kristendommens tilbøjelighed til at lade kærlighedstanken være grundlæggende for både etik og livsfilosofi er det også vigtigt at pege på forskellene mellem næstekærlighed og naturlig kærlighed. I kærligheden er det den anden som individualiseret person, der elskes. Det er det ikke i næstekærligheden. Her er det den andens menneskelighed og muligheder, man forholder sig til. Hvor stor forskellen er viser sig i et kærlighedsforhold, hvor den ene elsker den anden, mens den anden kun føler medlidenhed og medfølelse med den første. I *Idioten* flytter fyrst Mysjkin sammen med Nastasja, selvom han ikke elsker hende, men kun har stor medfølelse med hende. Da Nastasja opdager det, reagerer hun dybt forbitret med at forsøge at ødelægge sig selv. Og i Constants *Adolphe* fører det til Eleonores undergang, at Adolphe lader sig involvere så dybt i hendes liv på trods af, at han ikke for alvor føler kærlighed, men snarere medlidenhed for hende.

Man kan vel drage den konklusion af disse eksempler, at man ikke kan lade kærlighed (forstået som en slags mellemproportional mellem den naturlige kærlighed og næstekærligheden) være et alment tilværelsesideal. Thi et sådant kærlighedsideal kan altså være livsfarligt for de mennesker, der udsættes for det.

Ideen om den almene menneskekærlighed er ikke først og fremmest en kristelig tanke. Den er i endnu højere grad et ikke-kristent, humanistisk ideal, omend denne livsholdning naturligvis er stærkt påvirket af kristendommens næstekærlighedstanke. Humanismen, sådan som den udformes i tiden omkring den franske revolution, rummer en drøm om et universelt menneskeligt fællesskab båret af en almen menneskekærlighed. Denne tanke kommer til udtryk i det tredje led i den franske revolutions parole: Frihed, lighed og broderskab. Og den finder et smukt udtryk i Schillers *An die Freude*. Dostojevskij har i sit forfatterskab mangfoldige steder gjort op med denne tanke om en almen menneskekærlighed. Det er – som Knud Hansen siger i sin bog om *Dostojevskij* (s.

218) – hos Dostojevskij kun ideologer og ekstatiske excentriske personer som f.eks. fru Kochlakóv i *Brødrene Karamassov*, der elsker alle mennesker. Hun opdager til gengæld også, at jo mere hun elsker menneskene, taget som helhed, des mindre er hun i stand til at udstå mennesker enkeltvis. Tilsvarende siger Stefan Trofimovitsj om sig selv hen mod slutningen af sit liv: »j'aime le peuple, c'est indispensable, mais il me semble, que je ne l'avais jamais vu de pres« (*De besatte*, Samlede værker bd. 21, s. 292). Hvor destruktiv en i og for sig velmenende men i sin overspændte og urealistiske og abstrakte idealisme forløjet almen menneskekærlighed kan være, viser Dostojevskij først og fremmest i *De besatte*, idet det jo rent psykologisk først og fremmest er dette forløjede hos Stefan Trofimovitsj, der henvises til som forklaring på det dæmonisk-destruktive, som præger især Stavrogin men jo også Stefans søn Pjotr. – Umiddelbart føler man, at Stefan Trofimovitsj må være en dog temmelig uskyldig person, så velmenende og sympatisk han dog på mange måder er, men den omfattende plads Stefan T. indtager i bogen peger på noget andet. Han har en helt afgørende betydning for den unge Stavrogin og han er far til Pjotr. D.v.s. at forklaringen på de to unges dæmoni i høj grad er den, at den er skabt gennem en desillusionering i forhold til en idealitet, som har været uden jordforbindelse, helt abstrakt og dermed forløjet.

Det er rigtigt, tror jeg, at der findes en tale om kærlighed, som ikke bare skaber desillusionering, men som kan mistænkeliggøre hele tilværelsen for mennesker, således at de ikke længere kan gribes af noget med deres sind og følelser, og derfor – som den unge Stavrogin – drives ud i det uhyrlige: forførelsen af et barn og forsøget på at få det til at begå selvmord, i en søgen efter noget absolut, nogle grænser, som han alligevel aldrig kan finde, fordi alt her i verden målt med den almene menneskekærligheds alen er sammensat og kommer til kort. Det er en sådan tale om kærlighed, vi finder hos Stefan Trofimovitsj – endog på dødslejet: »Og hvad står vel over kærligheden? Kærligheden står over selve tilværelsen, kærligheden er livets krone og – hvad ville det da være for et liv, som ikke underkastede sig – kærligheden?« (s. 311).

Andre elementer i det etiske end kærlighedsbuddet

Dette udifferentierede kærlighedsbegreb viser også sine begrænsninger på en anden måde. Nemlig inden for selve det etiske område. Næstekærligheden er nemlig ikke det eneste element i det moralsk-etiske felt, og den kan heller ikke gøres til det eneste, ja ikke engang til det i enhver situation centrale. For at påvise dette er det nødvendigt at give en oversigt over det etisk-moralskes andre elementer.

Man kan sige, at Løgstrup bestemmer det element, vi kan kalde godhed, og som vi nok forbinder mest med udtrykket det etiske. Ved siden af dette element findes der et andet, som vi kan kalde det pligtsmæssige eller det moralske i prægnant forstand. Det er et element, som giver sig af det forhold, at vi ikke kan leve sammen med andre i et samfund uden at være forpligtet over for hinanden gennem bevidst trufne og indgåede forpligtelser. Samvirke og samarbejde kræver, at vi kan regne med andre. Vi bliver nødt til at etablere praksisformer eller institutionelle ordninger som det at give og holde løfter, træffe og overholde aftaler, låne og levere tilbage, indgå og overholde kontrakter. Når man altså har en moralregel, en pligt som at man bør holde sine løfter, så har vi her et moralelement, som ikke har med godhed at gøre. Der er her ikke fordret spontaneitet og selvforglemmelse. Til dette moralfelt knytter sig også andre forhold, f.eks. det at det er forkert at lyve, selv om tale og samtale jo ikke på samme måde som de førnævnte praksisformer kan kaldes institutioner. Herhen hører også det, man må opfatte som kernen i udtrykket det moralske, nemlig dette at alle tæller lige, at man ikke må gøre en undtagelse af sig selv, at man altså ikke bør knibe udenom. Det er klart, at dette må være grundforudsætningen for ethvert samarbejde. Det er dette element, Kant lægger til grund for sin moralfilosofi, og det er også dette element, som ligger bag ved den såkaldte gyldne regel: Gør ikke mod andre, hvad du ikke vil, at de skal gøre mod dig. Og nu er det klart, at også de etisk-politiske ideer om frihed, lighed og retfærdighed hører til denne pligtdimension i det etisk-moralske felt.

Det pligtsmæssige må altså siges at udgøre et andet element

i det etisk-moralske end godhedens område, idet det knytter sig til og har sin forankring i et andet uomgængeligt træk ved menneskets tilværelse.

En tredje moralelement udgøres af det nyttige, det gavnlige, det der har med goder at gøre (og som i etisk-politisk henseende kaldes velfærd). Dette element giver sig af det forhold, at menneskelig og mellemmenneskelig tilværelse altid må rumme aktiviteter, arbejde, bestræbelser, målrettethed, og sådanne ting er utænelige uden distinktionen mellem nytte/gavn og skade, hvorefter igen giver sig de moralske ideer om, at det er forkert at skade andre, og at man i sine aktiviteter også bør tænke på andres gavn og skade. Det er dette moralelement, som udgør grundlaget for megen teleologisk etik, især utilitarismen.

Løgstrup anerkender nok, at både den deontologiske pligtetik og den teologiske etik (hvor man stræber efter det gavnlige) har deres berettigelse. Men de er efter hans mening forenklinger.

Det pligtbestemte synspunkt duer kun på det, Løgstrup kalder erstatningsmoral: Som enhver ved er den spontane optagethed af situationen, det at man giver sig hen til andre og til sagen – som egentlig er det selvfølgeligste og naturligste af alt – ikke reglen, men undtagelsen i vor tilværelse. Men er vi for det meste destruktive i vore forhold til hinanden – mistroiske, afvisende, selvcentrerede – er der også brug for det vi i dagligsproget først og fremmest tænker på med ordet moral, nemlig regler, normer, principper. Moralregler – som skal hindre de værste overgreb og muliggøre et stabilt samfundsliv – er erstatninger for egentlig moralitet.

Også den hensigtsbestemte opfattelse sættes på sin plads – i begge udtrykkets betydninger: Personlige forhold er næsten altid sagligt formidlet. Skal varetagelsen af den andens tilværelse lykkes, kan der kræves ikke blot barmhjertighed af en, men også mod og udholdenhed. Ligeledes kan det være afgørende for den anden, at ens hæderlighed er bistået af påpasselighed. Med Løgstrups ord: »Til opgavens løsning, arbejdets fuldførelse og fælleslivets gennemførelse svarer dels de suveræne livsyttringer og dels karaktertræk såsom ud-

holdenhed, ordholdenhed, pålidelighed, loyalitet, selvkritik, tapperhed«. Da karakteregenskaber kan trænes og opøves, bliver der således en dimension, hvor det etiske består i en stræben, i målsætning, i præstationer.

Jeg vil imidlertid hævde, at disse moralelementer har en mere selvgyldig placering i det etisk-moralske felt. Der er mange situationer, hvor det pligtmæssige er på sin plads, og hvor det ville være sværmerisk at tale om erstatningsmoral. Tilsvarende med nyttemorale.

Jeg mener også, at der ikke på forhånd kan siges noget om, hvilket etisk element af de tre (det pligtmæssige, det nyttige og næstekærligheden), der er det mest afgørende i en konkret handlingssituation.

Tager vi f.eks. en situation, som den Sartre beskriver i *Eksistentialisme er humanisme*, mener jeg, man må give Sartre ret i, at der ikke findes nogen almenlydig løsning. Situationen er den, at en ung mand under den tyske okkupation af Frankrig står over for alternativet mellem at flygte til udlandet for at tilslutte sig de frie franske styrker og herigennem bidrage til at bekæmpe nazismens undertrykkelse, eller at blive hjemme hos sin mor, som er ganske afhængig af ham, også fordi hendes anden søn er blevet dræbt ved tyskernes indmarch i Frankrig, og fordi hendes mand er blevet tysk kollaboratør. Denne komplekse etiske konfliktsituation er i hvert fald også en konflikt mellem det gavnlige (ophævelse af undertrykkelse) og det pligtmæssige (fællesskabets krav på en – »sit land skylder man alt«) på den ene side og næstekærligheden (»man skal tage vare på det liv, man gennem en andens afhængighed holder i sine hænder«) på den anden side.

Endnu hvad angår dette eksempel kan jeg forestille mig, at mange vil have en intuitiv fornemmelse af, at næstekærlighedstanken må have primaritet. Jeg vil derfor gå over til et andet eksempel, som efter min mening viser nødvendigheden af, at vi undertiden må sidestille det pligtmæssige og det nyttige med næstekærlighed.

Det er en bekendt sag, at menneskers aktiviteter i kraft af den teknologiske og økonomiske udvikling får mere og mere

vidtrækkende konsekvenser. Det betyder, at mange af vore – måske ikke individuelle men så dog samfundsmæssige – tekniske og økonomiske aktiviteter har konsekvenser for mennesker, vi aldrig har set og intet nærmere kender til. Når det er tilfældet, mister næstekærlighedstanken sit grundlag for at være virksom. Her bliver det i stigende grad afgørende for at kunne handle etisk, at vi udvikler sans for, hvad det globale fællesskab forpligter os til, og hvad der er de globale gavnlige og skadelige konsekvenser af vore aktiviteter. Og ikke nok med det. Vi handler faktisk ofte mindre etisk end vi burde, fordi næstekærlighedstanken spiller for stor en rolle i vor moralske fornemmen og forståelse. Det kan illustreres ved henvisning til de flestes reaktioner på U-landsproblemet, altså kløften mellem rige og fattige lande. Vi reagerer på den nød og elendighed, vi hører om i U-landene med at lave indsamlinger og med at give U-landshjælp. Denne moralske reaktion har i hvert fald i en vis udstrækning en forankring i næstekærlighed. Men samtidig med at vi i de rige lande giver U-landshjælp (hvor beskeden den end er), så gælder det jo om de rige lande, at de gennem deres teknologiske og økonomiske aktiviteter i forhold til U-landene gennem hele den periode, der er gået siden kolonisystemets ophævelse, har forværret U-landenes situation meget mere, end den er blevet forbedret gennem den hjælp, der er tilflydt dem. Skal U-landenes situation altså forbedres, og skal den globale katastrofe, som en stadig voksende kløft mellem U-lande og I-lande på langt sigt må resultere i, undgås, så må vi få en klarere forståelse af den forpligtelse over for U-landenes befolkninger, som giver sig af, at de er lige med os, og vi må få en langt klarere forståelse for de globale gavn-skade-konsekvenser af vore egne samfundsmæssige aktiviteter. På tilsvarende måde kan man sige, at det er vigtigt, at vi udvikler ansvarsbevidsthed over for de kommende generationer. Vi reagerer umiddelbart på erfarbare problemer i vor egen samtid, men den brug af ressourcer, vi gør for at afhjælpe disse problemer, bør faktisk afbalanceres af et mere langtsigtet hensyn til ufødte og derfor ukendte generationer.

Ligeledes: når vi idag kun kan bruge en begrænset del af

nationalproduktet til f.eks. sundhedsforbedring og sygdomsbekæmpelse, så er det faktisk vigtigt, at vi lærer at afbalancere vor optagethed af konkrete lidende mennesker med hensynet til de mange, som ikke synligt lider, men som alligevel kunne få et meget bedre liv, hvis man i stedet for udvikling af apparatur til meget kostbare transplantationer satsede mere på en bred forebyggende indsats til gavn for mange flere mennesker.

Afslutning

Tilværelsesforståelse – som vi jo alle også arbejder tanke-mæssigt med – gøres til genstand for mere dybtgående bearbejdnings- og afklaringsforsøg ikke kun i teologi og filosofi men også i litteratur. I teologi og filosofi forsøger man at nå frem til en begrebsmæssig klarhed, ligesom der er tale om et systematisk tankearbejde. I kraft af forpligtetheden af det systematiske er der i disse intellektuelle discipliner en kraftig tendens til på tilværelsesforståelsens område at forudsætte, at der må kunne formuleres et eneste overordnet alment princip, hvorudfra der kan tages stilling i den konkrete situation. Utilitaristerne går ud fra, at man kan nøjes med et eneste princip: størst mulig gavn for det størst mulige antal. Kant går, ud fra, at der findes et øverste princip: det kategoriske imperativ. Humanismen finder løsningen i tanken om den almene menneskekærlighed. Niels Thomassen mener at moralen kan sammenfattes i et solidaritetsprincip (*Samvær og solidaritet*, Gad 1986). Denne tendens til det enhedsmæssige og det systematiske forvrænger forståelsen af dette livsområde, thi det har slet ikke nogen enhedsmæssig karakter. Det ved vi alle, når vi lever med og mod hinanden og tænker om andre og om situationen og om os selv i dette samliv. Og det ved også digterne, når de forsøger at afklare livsforståelses-mæssige konflikter i deres værker. Det er derfor, man taler om en Pontoppidans tvesyn og om det sfinxagtige hos en Ibsen og om det polyfoniske princip hos en Dostojevskij og om en Thomas Manns ironi. Det er også dette, der er noget af baggrunden for nykritikkens tale om det digteriske sprogs principielle mangetydighed eller ambiguitet.

Også Løgstrup finder – trods al sin fænomenologiske fornemmelse for det moralske livs mangfoldighed – et centrum i tilværelsesforståelsen, nemlig næstekærligheden, som noget der i sidste instans altid vil opveje livsforståelsesindealer og andre moralske elementer end næstekærlighedstanken.

Jeg har i denne artikel argumenteret for, at hvis det at ens eget liv lykkes, blot bestod i det at være lykkelig i den forstand at man er tilfreds, har det behageligt, nemt, får dækket sine behov, – så ville Løgstrup have haft ret. Men det er jo oplagt ikke sådan, at vort liv lykkes i samme grad, som det er nemt og behageligt. Der er tale om andet og mere – nemlig om en anden slags fordrethed. Og det betyder, at der kan være et ægte spændingsforhold mellem de to typer af fordrethed. Hertil kommer andre spændinger eller mulige konflikter. På samme måde som et menneske og et menneskelivs virkeliggørelse rummer flere aspekter, således er det rimeligt at antage, at samlivet med andre har mange aspekter og derfor må forstås i relation til forskellige moralske eller etiske ideer, således at der kan komme en modstrid mellem disse forskellige aspekter og altså også mellem de moralske ideer, der knytter sig til dem. D.v.s. at der af den menneskelige naturs mangesidethed og det mellemmenneskelige samlivs mangefacetterethed giver sig en flerhed af normative hensyn og fordringer.

Jeg har i det foregående påvist, at det moralsk-etiske felt virkelig udgør en flerhed af fordringer, som hver er forankret i noget, der hører enhver menneskelig tilværelse til. At de altså har et nødvendigt, et objektivi grundlag. Endelig har jeg vist, at der ikke findes et øverste princip, og at der derfor i den konkrete handlingssituation er brug for den enkeltes personlige skøn og stillingtagen. Jeg har endelig forsøgt at påvise, at antagelsen af en skabelsestanke ikke kan udgøre et argument for, at næstekærlighedstanken er primær, thi det skabte livs fordring til os kan lige så vel udgøres af den fordrethed, der udgår fra det anonyme liv i os selv, som den fordrethed, der ligger i den andens situation.

Landbrug og nytænkning. Aktuel rapport fra Frankrig

(Et foredrag, holdt på Forskningshøjskolen i Haderslev og Lønne Højskole, dec. 1986)

Flere efter hinanden følgende kommunalreformer reducerede mellem 1958 og 1978 de danske kommuner fra 1387 til 275.

Ret hurtigt satte kritikken ind. I Højskolebladet nr. 9 for 2/3 1979 skrev Robert Huhle: »Herhjemme gav man det kommunale selvstyre et skud under vandlinien, da man solgte kommunalreformen under falsk varebetegnelse som øget selvstyre og nærdemokrati«.

Tværtimod, mener Poul Erik Søe (Pædagogisk Tidsskrift, nr. 1, 1982), denne reform har ført til *demokratisk stordrift*: »Af de 13000 folkevalgte i de dræbte små kommuner er knap 5000 tilbage. Folkestyrets ældste styreform – de små sognekommuner – er forsvundet. For at modvirke »sognedrabet« gøres øvelser med folkestyret i skolerne«.

Resultatet for landsbyerne beskrives således af Morten Handrup i »Kalø 1979«, udg. af Elevforeningen:

STRUKTURUDVIKLING

Skolen er nedlagt.

Forsamlingshuset er solgt.

Før var der to smede, to tømrere og en murer. Nu er der ingen.

Den ene købmand har købt den anden ud, og han er nu i gang med at tage brødet ud af munden på bageren.

Chr. Jensens ejendom har Erik købt, og om sommeren lejes stuehuset ud til tyskere.

Længere oppe ad vejen er der tre nedlagte husmandsbrug. I det ene bor Peter Niensens enke.

I de to andre bor der nogle tilflyttere, men dem ser vi nu ikke meget til.

Erik har overtaget forældrenes gård. Efter en brand udvidede han til 80 køer. Til gengæld har han ingen kone.

Niels har fået hofteskade og arbejder nu som chauffør.

Jens har undgået tvangsauktionen i denne omgang, men han har måttet sætte besætningen ud. Nu arbejder han på slagteriet.

Da Villy kom hjem fra landbrugsskole, købte han »Søndergård« og byggede stor ny sostald. Han har vist haft uheld med grisene. Han har også spændt sig vel hårdt for.

Vi har ikke meget med vore naboer at gøre mere. Vi har ikke været sammen med den siden Kajs og Gerdas sølvbryllup.

»Det nære samfund« i Frankrig

Jeg er begyndt med en lille beskrivelse af Danmark, så man kan forstå, hvor anderledes det er i Frankrig. Vi har ikke gennemført kommunalreformer. Frankrig er det eneste land i Europa, som ikke har gjort det. Vi har 36.400 kommuner, og vi har ikke brudt med historien. Disse kommuner fik navnet kommuner under den store franske revolution, men de fortsatte de gamle sogne, som skabtes i det 12. århundrede. Af disse 36.400 kommuner er de 32.000 landkommuner, og i 40% af dem er borgmesteren en bonde.

Mere end halvdelen af disse kommuner har mindre end 300 indbyggere, næsten to trediedele har mindre end 500 indbyggere.

Et konkret eksempel: mit departement (amt) og min kommune. Departementet *Ardèche*: 550 ha, 268.000 indbyggere. Kommunen Vanosc: 800 indbyggere. (Nabokommunen le Monestier: 65, Burdigner: 360). I byrådet sidder der bønder, arbejdere, håndværkere.

Frankrig har ca. 517.000 folkevalgte kommunalpolitikere. Kun i de større byer findes der lønnede kommunale tjenestemænd. (le Monde 20/9-86).

Ingen »kommunaldirektør«, ingen »kommuneingeniør«, ingen »skatteinspektør«, ingen »socialfuldmægtig«, ingen »skole-

kommission« og »skoledirektør«: man har ikke behov for skolebladet »Kontakt«, da man ikke har mistet kontakten med folk. Ikke heller har vi i vore små kommuner »kursusdemokrater«, som på kommunens regning bliver sendt på kursus for at lære »cirkulæresprog«, jf. »Landsforeningen for landsbysamfund« i Højskolebladet nr. 42.10/11-78.

I vore landsbyer findes ingen supermarkeder, kun små forretninger – en »brugs«, hvor man snakker med folk, slagteren, caféer, værtshuse, posthus, skole, kirke.

Ifølge statistikken har 79% af alle kommuner en folkeskole (med et klasseværelse), 76% har en café, hvor man kan købe tobak, aviser osv., 70% har gudstjeneste hver søndag.

Alle kender alle. Ingen er alene. Der er endnu et levende fællesskab, hvor man »kommer hinanden ved«.

Frankrig er kendt for at være det mest centraliserede land i Europa. De fleste ved slet ikke, at vi har et lokal-demokrati, som endog er bedre udbygget end det schweiziske.

Hvorfor vil Frankrig bevare alle de små kommuner?

Alle ved, at de sociale problemer i de store forstæder, i disse betonørkener, ikke kan løses. Kriminalitet, narkotika- og alkoholmisbrug forøges blot, og ingen socialarbejder, ingen psykolog, ingen af alle de andre »specialister«, som belaster de sociale budgetter, kan løse det moderne samfunds uløselige problemer. I vore små kommuner behøver vi ingen socialarbejdere, ingen psykologer eller andre specialister. Og dog er de mennesker, som lever der, ikke engle. En fransk forfatter har beskrevet livet i landsbyerne således: »På landet har folk kendt hinanden i evigheder. De ser hinanden blive født, de vokser op sammen. De begraver hinanden. Det skaber bånd, som en udenforstående ofte har svært ved at fatte. Folk elsker og hader hinanden, de hjælper hinanden, bliver uvenner, af og til slås de i vejkanterne, men alle kender alle, de ignorerer aldrig hinanden«.

Dertil kommer, at der overalt i verden mærkes en almindelig tendens mod det store, det gigantiske, og for det små. Frankrig har den store fordel at have bevaret en struktur, som i andre lande – Norden f.eks. – er slået i stykker. Det

kan måske opfattes som efterblivenhed, men pludselig bliver det en fordel, når det drejer sig om at besvare fremtidens udfordringer. De nye teknologier kan måske fremme decentraliseringen.

Frankrig er et landbrugsland, hvor landbrugets livsformer stadig overlever. Hvordan kan man forklare, at man kan holde en sådan struktur i live på landet i små politiske enheder, som vore små kommuner er, landsbyer, som i store dele af Frankrig har bevaret alt det, som industrisamfundet har ødelagt? Og dette til trods for at tre millioner mennesker flyttede fra land til by mellem 1945 og 1970.

Måske var det muligt, fordi Frankrig er meget mindre urbaniseret end andre europæiske lande. 60% af arealet er opdyrket landbrugsland, 5% ikke-opdyrket landbrugsland, 25% skov og kun 10% ikke-landbrugsland. Og dog er der ikke stort flere bønder end i andre industrilande: 6% af Frankrigs befolkning er bønder og de udgør 9% af arbejdsstyrken (1981). Men i vore små landsbyer, hvoraf en meget stor del er veludrustede, findes der jo mange andre mennesker end bønder. Det er det, vi kalder »landsbymiljøet«, som stort set ikke har overtaget byernes model som i de nordiske lande.

Og det beror måske på, at befolkningsstrukturen - ifølge en af vore sociologer, Henri Menchas, næsten ikke er ændret i de sidste 30 år. I 1945 boede 45% af franskmændene på landet. Den officielle statistik regner stadig som i det 19. århundrede samfund med over 2000 mennesker for urbaniserede. Det er urealistisk, mener HM, samfund med op til 15-20.000 indbyggere bør regnes til landet, altså ikke som urbaniserede, eftersom mentaliteten, måden at leve på, de menneskelige relationer altsammen er præget af landsbymiljøet. Hvis man tager hensyn til det, som HM kalder »den udvidede landsby«, så bor stadig i 1982 44% af franskmændene på landet. Det absolutte antal er til og med vokset, nemlig fra 21 millioner i 1945 til 23 millioner i 1981. Og det vigtigste er måske, at »bøndernes måde at tænke og leve på findes i videre kredse end bondeklassen, fordi dette adfærdsmønster endnu er karakteristisk for en stor del af den franske befolk-

ning, som er stærkt præget af sin forankring i landbrugsmiljøet« (Reperè IV 41, 1977). I parentes bemærket har vi heller ikke i effektivitetens navn erstattet gårdenes navne med anonyme numre på ukendte veje og gader. På bilerne står stadig amtets (departementets) postnummer, så man straks kan se, hvor den kommer fra.

Noget, som også er typisk for Frankrig, og som jeg tror ikke findes i samme udstrækning i andre lande, er, at bønderne ejer 70% af landbrugslandet; regner man skovene med, bliver det 50% af Frankrigs areal, hvilket betyder, at 6% af den franske befolkning ejer halvdelen af hele landet.

Hvordan tegner industrilandbrugets fremtid sig?

Landbrugserhvervet er i krise, det ved alle. I Frankrig har vi industrilandbrug på slettelandet i Nordfrankrig. Der findes folk i Danmark, som mener, at antallet af landbrugsbedrifter skal indskrænkes til 10.000 med svineavl, 10.000 med korndyrkning og 10.000 med mælkeproduktion. I Frankrig mener man, at vore 1.200.000 bønder skulle reduceres til 400.000. Og disse 30.000 i Danmark og 400.000 i Frankrig kan med god samvittighed fortsætte med at producere overskud! Vi skal have produktivistiske bønder. Skal produktionen formindskes, så opgiver man at dyrke »marginaljorderne« i Danmark. I Sverige planter man skov. I Frankrig har man regnet ud, at havde alle mælkeproducenter »produktive« køer som i Danmark og Holland, måtte 450.000 af vore 500.000 mælkeproducenter standse produktionen, fortrinsvis i bjergene, og det ville betyde en million arbejdsløse.

Men det tænker man ikke på, man forøger »smørbjerget« i Bruxelles. I 1986 blev det forøget med 40%. Det betales jo med vore skatter.

Nogle tal kan belyse EFs vanvittige landbrugspolitik. I 1983 blev der produceret 2,3 mill tons smør i fællesmarkedslandene. 800.000 tons blev solgt til normale priser, 500.000 tons til nedsatte priser, 360.000 tons blev eksporteret med tilbagebetaling af 50–90% af salgsprisen, og »smørbjerget« voksede med 550.000 tons.

Noget lignende kan siges om korn, kød, frugt ...

Jeg ved ikke, hvordan det er i Danmark, men i Frankrig kan man konstatere, at man i de officielle landbrugskredse i de senere år er blevet meget forsigtig med at udtale sig. Alle har nemlig forstået, at arbejdsløshed i givet fald bliver et uløseligt problem, at hverken industrien eller servicesektoren som tidligere kan opsuge de mennesker, som ikke længere kan beskæftiges i landbruget. Det betyder, at der blandt de ansvarlige for landbrugspolitikken hæver sig flere og flere røster, som siger, at det ikke længere går kun at regne med een model, den produktivistiske model. Det betyder, at man erkender og godkender småbrugernes eksistens og deres nytte. Der findes tilmed officielle repræsentanter for landbruget, som mener, at disse små ikke-specialiserede landbrug vil blive flere i fremtiden.

»Flugten fra byerne uundgåelig ...«

»Flugten fra byerne er uundgåelig, som flugten fra landet til byerne blev det, da bønderne havde godtaget fremskridtet. Fremskridt betyder i dag flugt fra byerne, som det i går betød at flytte til byerne«. (Det officielle landbrugstidsskrift »Paysan«, juni–juli 1978).

Fremskridt – skulle mennesker virkelig have forstået, at koncentration af mennesker i betonørkener, industrialisering, vækstfanatisme ikke kan blive ved? Måske er det kun for at flygte fra den dyre tilværelse og arbejdsløsheden i byerne at man flytter på landet – eller bliver der.

En undersøgelse, bestilt af regeringen og offentliggjort i 1984, viser at alle byer over 20.000 indbyggere går tilbage i folketal og alle landsbyer går frem. En anden undersøgelse viser, at 75% af franskmændene helst ville bo på landet. Landsbyerne vokser og befolkningssammensætningen ændres: de unge bliver på landet. Det er dyrt at leve i byerne, og – endnu værre – man bliver arbejdsløs. På landet bor man hos forældrene, et tilholdssted, som på ny værdsættes. En officiel, fler-ministeriel kommission har regnet ud, at 5 millioner unge mellem 16 og 25 år bor i landsbyerne, d.v.s. 35% af hele landsbybefolkningen og 26% af alle unge i Frankrig. Man konstaterer, at flugten fra land til by er slut, de unge

bliver på landet, det gælder ikke bare unge landmænd – af dem findes der ikke så mange – men helt generelt: unge på landet.

Der opstår generationskonflikter. Disse unge har fået samme uddannelse som byernes unge. De stiller de samme krav om fritid, rockmusik, bevægelsesmuligheder o.s.v., alt det, som den ældre generation ikke har haft adgang til og som regel ikke synes om. Private og offentlige initiativer søger at skabe nye arbejdspladser på landet.

Men hvad sker der i bjergområderne?

De nævnte problemer er aktuelle i hele Frankrig, i alle 32.000 landsbykommuner, men i bjerg- og fjeldområderne er der særlige problemer. 20% af Frankrig er bjerg- eller fjeldområder, og der lever 3 millioner mennesker. 65% af mit amt (departement) Ardeche er bjerg- eller fjeldområde. Min kommune Vanosc ligger mellem 500 og 1400 m over havet.

At klare sig i disse egne, som ifølge EF-sprogbrug tilhører de »underudviklede områder i Europa« - som Sicilien bl.a. - er ikke let, men meget bliver gjort både af myndighederne og frem for alt af de mennesker, som lever i disse områder. Nogen hjælp kommer fra EF, hvilket har foranlediget Einar Jensen til at skrive i »Dansk landbrug skal overleve – men hvordan?«, s. 49: »Store milliardbeløb som bruges ... til støtte til den »skjulte« arbejdsløshed i småbrugene og til bjergbønderne kaldes desværre i EF-sammenhæng for landbrugsstøtte. Den støtte skulle, for at ligne dansk sprogbrug og for at skabe en bedre forståelse, hedde Folke- og Socialpension, bistandshjælp eller arbejdsløshedsunderstøttelse«.

Problemet er bare, at disse mennesker ikke vil leve »på bistand«, men de vil skabe et menneskeværdigt liv.

Hvilke åndelige impulser ligger bag småbrugernes og bjergbøndernes engagement?

De kommer fra en katolsk bondeungdomsbevægelse (JAC: Jeunesse agricole chrétienne), som man fristes til at sammenligne med den grundtvigske.

I Højskolebladet nr. 35 for 20. sept. 1986 finder man følgende:

»Det er Eivind Larsen, der fortæller historien om en professor i nationaløkonomi, der engang i 50'erne begyndte sin forelæsning med at tegne tre kurver på tavlen. Den første viste landbrugspriserens udvikling i sidste halvdel af forrige århundrede, den næste europæiske bønders indtjening i samme periode, den sidste endelig danske bønders indtjening. De to første gik stejlt nedad, den sidste stejlt opad. Så vendte han sig om og sagde: Mine herrer, dette er det eneste kendte økonomiske diagram over folkeånden – vi har simpelt hen ingen anden forklaring på fænomenet«.

Artiklens forfatter, Thorkild Grosbøll, tilføjer: »De teknologiske fremskridt var altså produkt af, at det var vigtigere at sidde på mølleloftet og holde skole, end at stå ved kværnen nedenunder. Derfor måtte man finde ud af, hvordan den kunne passe sig selv«.

Disse overvejelser kan tillempes på den ovenfor omtalte katolske bondeungdomsbevægelse. Den begyndte i 1920'erne, på en tid da bøndernes levevilkår endnu var utroligt primitive, og bønderne foragtedes af alle andre samfundsklasser. Alt hvad der i det hele taget er sket på landet er sat i gang af denne bevægelse. Nogle historikere og sociologer hævder, at ingen anden bevægelse i Frankrig har gjort så meget for folkeoplysningen som JAC. Jeg ved forøvrigt fra samtaler med ledende personer i bevægelsen, at pengemangel er den eneste grund til, at bevægelsen ikke har oprettet en højskole. I hvert fald har bevægelsen forstået, at det er nødvendigt at »holde skole«: møder, kurser, seminarer har man organiseret overalt i landsbyerne.

Det er som sagt en katolsk bevægelse. I begyndelsen lå den ganske tæt på kirkens sociale linie (le Catholicisme sociale). Men efter anden verdenskrig, særlig fra og med 60'erne, er man begyndt nøje at analysere de politiske ideologier, og lidt efter lidt er en stor del af medlemmerne kommet i strid med det traditionelle katolske hierarki og har tegnet en progressiv profil.

Ikke hele bevægelsen. Der er sket noget, som minder om

det, som skete, da man i Danmark 1870 dannede »Det forenede Venstre«, et parti, som samlede bønderne og grundtvigianerne. Der skete en opsplitning i Højre' og venstregrundtvigianere. Højregrundtvigianerne mente, at partiet var en »alliance mellem Aand og Uaand«. Den kendte pastor Birke-dal udtrykte sin misbilligelse i grundtvigianernes mytologiske sprog: »Da Aserne tog en Jette til Hjælp for at bygge Valhal, blev dette »Forenede Venstre« til deres Undergang og kostede Odin hans ene Øje«.

Venstregrundtvigianerne tolkede den politiske dimension, som grundtvigianismen havde, helt anderledes: »Intet politisk Parti har saaledes som Det Forenede Venstre som sit 'Program' at gennemføre den Tanke som var Grundtvig ejendommelig, at det hele menige Folk maa med ind i Arbejdet, den rette 'Kulturkamp' har til sit Program at bane Vej for 'Frihed, Lighed og Broderskab', ja, 'Lempelig at løse Lighedens Gaade!'«

En lignende splittelse mellem højre og venstre er sket i den katolske ungdomsbewægelse. I centrum af splittelsen står to jævnaldrende medlemmer. Begge stammer fra meget små gårde, den ene fra en lille forpagtergård i Auvergne, den anden fra en lille gård i Bretagne, som ejedes af en yderst konservativ, tilmed royalistisk familie. Den første blev landbrugsminister i Giscard's regering og en hårdnakket forsvarer af det industrialiserede landbrug, den anden fik sit politiske »gennembrud« – som mange andre – gennem krigen i Algeriet og blev medlem af et parti, som svarer til SF i Danmark, et parti, som han iøvrigt forlod efter nogle år, da han opdagede, at alle impulser kom fra intellektuelle i Paris. Men han stiftede en bondefagforening, som han kaldte Paysans-Travailleurs: Bønder-Arbejdere. Det betyder ikke, at det er bønder, som samtidig er arbejdere i en virksomhed, men at bøndernes og småbrugernes arbejds- og livsvilkår er de samme som arbejderne: begge udbyttes.

Men denne i begyndelsen ganske marxistisk farvede bondefagforening opgav ikke sin katolske profil. Her har vi begyndelsen til en foretelse, som vi kalder venstrekatolikerne, som mest findes i byerne. Men alle medlemmer af den oppo-

sitionelle, progressive bondefagforening er troende katoliker.

Blandt disse bønder begyndte man at analysere – og fordømme – den officielle landbrugspolitik, industrilandbruget, som nedlægger alle små gårde, som udbytter Den tredje Verden, som ødelægger naturen, som er tilhænger af atomkraft. Kritikken er blevet global og rettes mod hele samfundet. Som bekendt fik vi en venstre-regering i 1981. I 1982 blev der dannet en anden progressiv bondefagforening, og i et landbrugsvalg fik de progressive foreninger 30% af stemmerne.

Man må ikke glemme, at alt dette begyndte med den katolske bondeungdomsbevægelse.

Hvad gør man for at give de bønder – og alle andre – som lever i de franske bjergegne, antagelige livsvilkår?

Man samler i foreninger, til møder og manifestationer alle, som er indstillede på, at der må ske noget. Jeg kan nævne nogle initiativer: I et manifest med overskriften: »Landsby og samfund« forsvarede man »andre livsformer, arbejdsvilkår og fællesskab på landet«.

Man nægter at tilpasse sig byernes kulturmønster, man vil ikke finde sig i, at de tekniske modeller påtvinges bønderne udefra.

Man vil fremme en social bevægelse, som tager hensyn til landsbyernes, især til fjeldområdernes virkelige behov.

Man vil selv tage initiativet.

Medlemmerne af de progressive fagforeninger samarbejder med andre organisationer, som samler bønder til møder og kurser, hvor bønder og forskere arbejder sammen på, at der skal tages hensyn til bøndernes gamle visdom, som i fremskridtets navn er blevet glemt og erstattet af rationelle, videnskabelige metoder, som ofte ikke tager hensyn til naturens evige love.

Mod industrilandbrugets vertikale integration opstiller man en horisontal integration, altså et landbrug, som er lokalt integreret. Enhver gård er et særtilfælde, har en af vore forskere skrevet, og derfor er det svært at gøre rede for praktiske foranstaltninger. Man kan helt generelt sige, at smågårde i underprivilegerede egne må spare på investeringerne. Selvom afkastet bliver mindre, går regnskabet alligevel op – og man

bidrager ikke til overproduktionen. Man er indstillet på selvforsyning, og man forsøger at finde andre indkomstkilder ved siden af landbruget. Man lever i vidt omfang af gårdens egne produkter.

Hvem er egentlig »bonde«

Når man driver en svinefabrik eller en mælkeproduktion med tusinder af køer, eller når man ejer store kornmarker, som dyrkes af en maskinstation – er man så bonde?

Når man lever på sin egen lille gård, har høns, geder, kani-ner, kartofler, grønsager, frugt, æg, ost – en lille produktion – og måske driver et eller andet håndværk ved siden af eller arbejder på fjeldet i flere måneder om året i turistbranchen – er man så bonde?

Problemet er blevet drøftet, også i det officielle landbrugs-tidsskrift, i sammenhæng med en drøftelse af flere slags landbrug. En selvstændig bonde, som samtidig – til dels i hvert fald – er lønarbejder, er vanskelig at klassificere. Men sådan bliver fremtidens landsby.

Til sidst en idehistorisk overvejelse. I nordisk historie har bonden spillet en stor rolle. Vikingekulturen var en bondekultur. I det nittende århundrede holder bonden sit indtog i politik, først på kommunalt plan, siden på landsplan: i alle de nordiske lande dannes politiske partier, hvor bønderne er repræsenterede. I Frankrig repræsenteredes bønderne politisk helt frem til anden verdenskrigs afslutning af »stands-personer« på landet. Industrialismen udviklede sig senere i Norden end i Centraleuropa, og det betyder, at nye initiativer viste sig i bondeklassen, før arbejderne tog føringen.

I Frankrig er situationen en helt anden. Bønderne har levet uden for kulturen. Den franske kultur er en udpræget elitekultur. Bønderne tilhørte en undertrykt almue. En internationalt kendt politiker, Gambetta, skrev så sent som i 1871: »Intellektuelt er bønderne flere hundrede år bagefter den oplyste del af landet«. Det var netop for at gøre »en Almue til et Folk«, at JAC gik i gang med sin virksomhed.

Men nu rejser det spørgsmål sig, om ikke situationen er vendt om. Vi har set, at kampen for at forandre, ikke bare

landbruget, men hele samfundet, denne kamp føres af en del af de franske bønder. Er »folkeånden« faldet »i søvn« i Danmark og vågnet i Frankrig?

Jeg vil gerne afslutningsvis citere en dansker, som heller ikke er bonde, nemlig kontorchef Henrik Andrup. Han skriver i en artikel med overskriften: »Landbruget må frigøre sig fra vækstfilosofiens dræbende tyranni« (Andelsbladet, nr. 4, 1984):

»Det bliver ikke landbrugets sag at klare dette alene, men nødvendigheden tegner sig klarest for landboerne, fordi kultur og erhverv her er knyttet uløseligt sammen. Der er formentlig også større grobund for et alment opgør med vækstfilosofiens tåbelige diktatur inden for landbefolkningen end inden for bybefolkningen. Så meget er der dog endnu bevaret af den klassiske landbokultur, at man her i højere grad end i byerne er fortrolig med værdien og vægten af andre livskvaliteter end netop et stadig opskruet materielt forbrug.«

Dagligliv i et kloster i Sovjetunionen

I Sovjetunionen er den russisk-ortodokse kirke travlt optaget af at forberede 1000 årsjubilæet i 1988 for kristendommens komme til Rusland. Der er åbnet et kirkeligt informationscenter i Moskva for såvel sovjetiske borgere som udenlandske turister.

Selve jubilæet fejres i begyndelsen af juni 1988.

Tidsskriftet FAKTA OM SOVJETUNIONEN har i sit sidste nummer en længere artikel om dagligliv i klostret Pskov-Petjerskij der ligger små 50 kilometer fra den gamle russiske by Pskov nær grænsen til Estland. To af tidsskriftets medarbejdere tilbragte i sommer en uge i det kloster mellem munke og novicer. Med tidsskriftets tilladelse bringer vi her deres beretning.

R.A.

Vi bliver budt velkommen af klosterets prior Georgij i hans lille modtagelsesværelse. Han tillader, at vi slår os ned i klosteret i nogen tid, så vi derved bliver i stand til at beskrive klosterlivet »oplevet indefra«. Vi vil blive indlogeret i en klostercelle og spise sammen med munkene.

Fader Georgij giver sin velsignelse til, at abbed Tavrion, som bestyrer klosterets bibliotek, bliver vor rundviser i den kommende uge. Fader Tavrion fører os til vor klostercelle som viser sig at være et ganske almindeligt værelse i et kollegieagtig tre-etagers hus med fælles bad og toilet på hver etage. Kun ikonen i værelset antyder »kollegiets« egenart.

Vi stiller vor bagage og begiver os ud på den første ekskursion i klosteret. Fader Tavrion er 45 år og er under middelhøjde. Han optræder kultiveret med bløde bevægelser. Hans udtale afslører hans nordrussiske herkomst. Han fortæller meget erfarent om klosterets seværdigheder og »mindes« ubesværet givenheder 500 år tilbage i tiden.

»Blodvejen«

– Det var den hellige Ion og den hellige Vassa, oprindeligt mand og kone, som grundlagde vort Pskov-Petjerskij Kloster eller, som det også hedder, Det hellige Uspenskij (Mariæ Himmelfarts) Kloster, fortæller fader Tavrion.

– I begyndelsen bestod det kun af nogle huler, som lå skjult i slugten derovre, og af en trækirke. I 1473 blev den første stenkirke – Uspenskijkirken – indviet. Det er også den officielle dato for klosterets grundlæggelse.

Klosteret havde sin største blomstringstid under den hellige Kornilij, som var prior 1558–1565, altså på Ivan den Skrækkeliges tid. Kornilij lod bygge en massiv stenmur omkring hele klosteret under Ruslands syvårskrig med Livland. Muren er næsten tre meter høj, 350 meter lang og med en tykkelse på to meter. Denne mur blev også årsag til den ærværdige Kornilij's død.

Ivan den Skrækkelige så i opførelsen af muren en bestræbelse fra klosterets side på at gøre sig uafhængig af Rusland – og onde tunger hjalp med til at så denne mistro, fortsætter fader Tavrion sin beretning. – I virkeligheden var det af ren og skær nødvendighed, at klosteret blev gjort til en fæstning. Den russiske stats nordvestgrænse skulle forsvares mod de livlandske riddere. Prioeren blev imidlertid bagtalt, som jeg sagde, og Ivan den Skrækkelige kunne som bekendt geråde i stort raseri og begå grusomheder. Han ankom direkte hertil fra Novgorod, hvor han netop havde undertrykt en opstand. Intetanende gik alle munkene med prioeren i spidsen ud for at møde tsaren. Som den dyrebare gæst han var, gik de ham i møde med korset og brød og salt. Tsaren gik hen til prioeren, og der trak han pludselig sin sabel og huggede hovedet af ham. Han fortrød dog straks og løftede Kornilijs hovedløse legeme op og bar det til Uspenskijkirken, hvor han lod arrangere en højtidelig begravelse. Vejen, vi nu går på, og ad hvilken tsaren bar prioeren, hedder i folkemunde »Blodvejen«.

For at sone sin synd forærede tsaren jord og kostbarheder til klosteret, blandt andet pragtklokken dér, som er den mellemste af de tre store klokker i klokketårnet til venstre for kirken. Den vejer lidt over tre tons.

Vor største klokke vejer 3,8 tons, beretter fader Tavrion videre. – Den fik vi af Peter den Store, som også har besøgt os. I haven er der bevaret et lille lysthus, hvor tsar Peter, der var storryger, kunne ryge, når han gæstede klosteret. Det kunne kun foregå i dette lysthus, da rygning af den russiske ortodokse kirke regnes for djævleregelse. Af hensyn til tsaren gik man altså på kompromis.

Så er der den sidste store klokke, som vejer 2,9 tons og er en foræring fra tsar Boris Godunov. Det er denne klokke, der slår timeslagene.

Klokken er forøvrigt nu blevet næsten 13, så lad os gå over i spisesalen.

I spisesalen

Spisesalen ligger på første sal i et rødt murstenshus med en del tilbygninger. Her er samlet alle klosterets fællesfunktioner. I stueetagen ligger køkkenet og de tilhørende forrådsrum. Klosterets hovmester har et lokale, hvor han modtager bønder fra oplandet og fra Estland. De kommer for at sælge deres kartofler, fisk, frugt osv. til markedspriser (der jo ligger over statens opkøbspriser). I en tilbygning er der bad, og der arrangeres russisk dampbad en gang om ugen. I en anden tilbygning er der vaskeri med elektrisk vaske-maskine og centrifuge. Der er også tilbygget en halvåben spisesal, som er beregnet for pilgrimme om sommeren.

Og så til spisesalen. Munkene bevæger sig ind i spisesalen i en lang række. Ved indgangen bøjer de sig og gør korsets tegn, som ritualet foreskriver. De stiller sig langs bordene efter alder, prioeren står nærmest væggen med ikonerne. Fader Tavrion står ikke langt fra ham. Vi stiller os med nogle unge munke i den modsatte ende af salen. Stående afsynger man en bøn, hvorefter alle sætter sig på den ældstes kommando.

På bordene er der fade med mørkt og lyst brød fra klosterets bageri. Der

står karafler med kvas, en drik fremstillet af brød ved gæring, og der er salt, peber og små tallerkener med løg og hvidløg. Foran hver er der en tallerken med salat, som er lavet af fint snittede radiser, agurker, dild og torskelever med mayonnaise. Det smager virkelig godt. På de fælles fade ligger der røgede lampretter. Der lyder et slag på klokken, og fadene bliver skiftet ud. Vordende munke, novicer, går rundt og samler fade og tallerkener sammen. Der bliver nu bragt terriner ind med varm suppe. Det er en grønsagssuppe, lavet på hirse og med kartofler, smør og løg. Der slås igen på klokken, og alle får nu en tallerken nudler og stuede svampe. Til sidst serveres te og sukker.

Jeg lagde mærke til, at mine bordfæller ikke på noget tidspunkt talte om maden. (Den var ganske vist uden mange kalorier, men udmærket tilberedt). Så kom jeg i tanke om, at jeg engang havde læst, at en munk ikke må lade sig begejstre over maden, da han ikke spiser for fornøjelsens skyld, men udelukkende for at styrke og bevare sit legeme. (Det er sikkert derfor, at de fleste munke her er slanke, nærmest magre). For at aflede opmærksomheden fra selve måltidet læses der bønner under middags- og aftensmaden.

Så lyder der tre slag på klokken og alle rejser sig straks. Middagen er slut. Man synger bønnen »Samdrægtige takker vi Gud for føden«.

Klosterets timeplan

Næste morgen fortsætter vi med at besigtige klosteret. Fader Tavriion viser os biblioteket, som ligger på de to øverste etager af bygningen ved siden af klokketårnet. I stueetagen ligger sakristiet, hvor klosterets kostbarheder bliver opbevaret. Her residerer fader Nafanail, som er klosterets kassesemester.

– Hvad lever klosteret af? Hvem finansierer det? spørger jeg fader Tavriion. – Klosteret lever af gaver fra troende, svarer han. – Og de rækker fuldt ud. Vores behov er små og beskedne.

Arbejdet i biblioteket hører under fader Tavriion. – Her er nok at gøre, fortæller han. – Vi har godt 2000 bøger, det er relativt få, men mange af dem er meget gamle og sjældne, og de trænger til at blive restaureret. Der er også arbejde med at vedligeholde og forny kartoteket.

Nu går vi ud i haven. Vi går op ad nogle trapper for at komme ud i den. Selve klosteret ligger nemlig i en slugt, men en del af dets jordtilliggender på i alt fem hektar er højere beliggende. Da vi kommer ud i haven, der er beplantet med æble- og kirsebærtræer, ribsbuske og blomster, befinder vi os i højde med kirkernes kupler. Haven er tillige med størstedelen af klosteret lukket for turister. De har kun adgang til klosterets hovedkirke, hulerne og halvdelen af den indre gårdsplads.

Fader Tavriion vil vise os klosterets bigård og samtidig bede broder Maksim om lidt propolis, som fader Tavriion spiser for sit helbeds skyld. På vej dertil spørger jeg fader Tavriion, om munke har nogen tid til sig selv, fritid, hobby ...?

– Vi har fritid hver dag mellem 17 og 18. Men hvad angår hobby, så ... –

Munken tænker sig om. – Hør hvordan vor dag går. Klokkeren seks om morgenen skal alle, som kan, deltage i gudstjenesten. Den fortsætter til klokken otte. Derefter er der en halv times frokost. Fra 8.30 til 13.00 udfører vi de pligter, der er pålagt os, dvs. at vi arbejder. Klokkeren 13.00 til 14.00 er der middagspause. Fra 14.00 til 17.00 arbejdes der igen, og så er der gudstjeneste fra 18.00 til 22.00. Derefter spiser vi aftensmad. Munkene vender tilbage til deres klosterceller mellem kl. 23 og 24. Hvilken hobby bliver der plads til? Munkens ideal er altid at tænke på Gud. Så selve begrebet »tid til sig selv« er et relativt begreb.

Ved siden af den gamle biavlerhytte står der en halv snes bistader. Fader Maksim har ansvaret for dem. Man er ved at bygge et nyt hus til biavlerne. – Når vi har bygget dette hus, bliver der også flere bistader, siger fader Maksim.

Det er ikke kun munkene, der bygger. Tilrejsende pilgrimme hjælper til. De kommer nogle gange om året og bliver to–tre dage ad gangen. De hjælper også til i køkkenet, i staldene og i garagen.

Tiden er nu inde til aften-gudstjenesten. Vi bevæger os alle tre over til Mikhailkirken, som er klosterets hovedkirke. Foruden munkene er der også kommet folk fra byen Petjory, hovedsageligt ældre indbyggere.

Efter gudstjenesten var vi dødtrætte. Vi orkede ikke at spise til aften, men skyndte os i seng.

Ærligt talt, hvem talte om hobby?

Klokkerne

Lidt før klokken fire viser fem helligdagsklædte munke sig ved klokketårnet. De tre af dem går op på første sal i bygningen, som rummer sakristiet og biblioteket. Den ligger i fem skridts afstand fra klokketårnet. De skal ringe med de små klokker, der hænger lige over dem. To af munkene bliver nede. Munken Aleksej – min nabo fra spisebordet – sætter foden i en lille bøjle, der er sat fast nederst i klokkerebet. Det er tid at begynde. De får et højtideligt udtryk i deres ansigter.

Munken træder foden ned i bøjlen og får liv i den største af klokkerne. Bim – bam, bim – bam ... Den erfarne klokker har allerede skabt rytmen med de første slag. Vi hører kun klokkens dybe klang. Uden at standse ringningen afløser munkene hinanden. I ti minutter fortsætter »Peters« buldren, men så bryder de mellemstore klokker monotonien. Rytmen bliver mere kompliceret. Endnu ti minutter går, og de små klokker blander sig. »Koret« består nu af femten »stemmer«. Hvor meget jeg end betragter munkene, så er det mig umuligt at bestemme, hvem der dirigerer »koret«.

Kloster-sociologi

Det gik meget langsomt med at få indsigt i klosterets sociologi. Vi var ikke i stand til at drage nogle konklusioner, der kunne have læsernes interesse. Så skulle vi have talt med, om ikke alle, så dog de fleste af klosterets firs munke. Det var ikke realistisk. Ikke kun fordi den uge, vi havde fået tilladelse til at

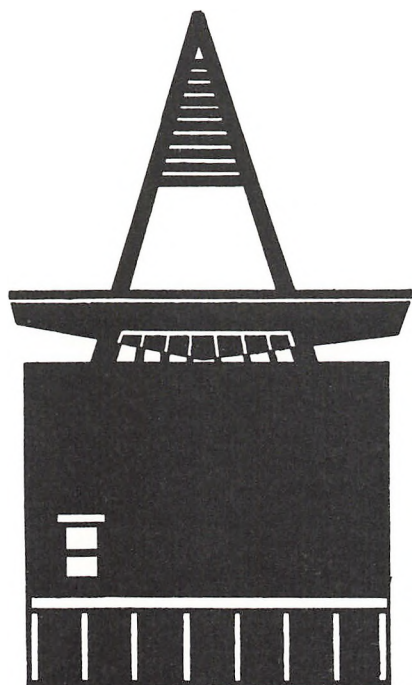
tilbringe i klosteret, var for kort tid. Også fordi mange munke ikke ønskede at fortælle om sig selv. Hvad havde nogle nysgerrige journalister at skaffe med folk, der havde vendt ryggen til livets tant og jag og var gået i kloster?

Der var dog alligevel nogle, som talte med os, undertiden gerne og længe. Der var for eksempel fader Vasilij, som havde været her et år. Siden sit tolvte år havde han arbejdet som kok og havde været chefkok i et af de kaukasiske sanatorier. Under krigen var han først marskal Budjonny's personlige kok. Derefter blev han kok hos Stalin. Konen døde, der var ingen børn. – »Så rejste jeg hertil for at dø roligt,« sluttede han sin fortælling.

Alene i alderdommen. Flere, jeg talte med, er gået i kloster for at slippe for alderdommens ensomhed. De er fra 60 år og opefter. En fjerdedel af munkene her er i denne aldersgruppe. Den største gruppe er mellem 30 og 50 år. De angiver personlige tragedier og tab som årsag til, at de er her. Der er krigskirurgen Feofilakt, svagstrømsingeniør Aleksander, oversætteren Dmitrij ... Der er også unge munke på mellem 20 og 30 år. En af dem er Aleksander. Han er født i en landsby ved Volga, hans forældre er troende. Han begyndte at studere på polyteknisk læreanstalt, men afbrød studiet »for at hellige sig Gud«. Han rejste til Sagorsk, som er den russiske ortodokse kirkes hovedsæde. Munkene rådede ham til at rejse til Petjory. Han tog hertil nogle gang, inden han blev novice og senere munk. Han kan ikke forestille sig nogen anden måde at leve på. Han har planer om at studere på præsteseminariet i Sagorsk. Vor rundviser fader Tavrion har også studeret på seminariet og derefter på akademiet samme sted.

Jeg tænkte på dem, medens jeg skrev min beretning. Takket være dem fik jeg chancen for at opleve klosterlivet indefra. Ganske vist kun i en lille målestok, men jeg er ikke sikker på, at jeg kunne have klaret mere.

NYT FRA

ASKOV HØJSKOLE

INDHOLD

	side
Askov Højskole 1985–86	3
Generalforsamlingen i Askov Lærlinge 1986	6
Beretning om Askov Lærlinge 1986	9
Vinterskoleophold 1985–86	14
Sommermødet 1986	16
Askovkredsen i Århus	18
Elevstatistik	19
Askov Højskoles regnskab	21
Askov Lærlinges regnskab	24
Elever på Askov Højskole 1986–87	26
Kurser på Askov i 1987	30
Elevmøde 1987	31

Omstående forside er udført af Inger Marie la Cour

Askov Højskole 1985/86

Ved vinterskolens begyndelse 1. november 1985 var der sket ret betydelige ændringer i lærerkredsen. Pludselig måtte vi undvære tre faste medarbejdere, alle med mange års tilknytning til skolen, Povl Bendix Knudsen og Jes Jessen, som havde valgt at tage en pause fra højskolearbejdet samt Finn Thrane, der fra 1. september var tiltrådt en nyoprettet stilling som leder af Museet for Fotokunst ved Brandts Klædefabrik i Odense.

Det gælder nok i særlig grad det job, der bestrides af en højskolelærer, at det ikke på et eller andet tidspunkt uden videre kan overtages af en anden, eller for kortere perioder af en vikar. Det lader sig simpelthen ikke gøre, for stillingen og faget er i meget høj grad eet med personen. I hvert fald er det sådan på Askov Højskole, hvor der jo er en gammel tradition for, at lærerne bliver i en længere årrække og opdyrker et felt, ikke for at specialisere sig eller pleje rent faglige interesser, men netop for at få et personligt og autentisk forhold til tingene.

Derfor er det kun naturligt, at der, når nye lærerkræfter kommer til, sker en vis omstrukturering af fagene. Det skete også her, idet foto blev overtaget af Agner Frandsen, som de fleste jo kender, og videoundervisningen blev sammenlagt med dramatikken med Kenneth Reimer som lærer. Kenneth Reimer er cand. mag. med musik som hovedfag og har tillige undervisning ved Vejen gymnasium. Som ny lærer kom Knud Peder Jensen, der foruden at være cand. phil. i historie også skriver romaner. Hans fag er dansk samt forfatter- og journalistværksted.

Den opfattelse, at en højskolelærer skal kunne undervise i alt muligt, er falsk. Den leder bort fra sagen hen til personen, det modsatte af, hvad der egentlig må være højskolens opgave. Det kan være lige så farligt som specialiseringen for specialiseringens skyld. Der findes en tredie mulighed, lige fjernt fra både fagidioti og diletantisme.

Også på et andet område er der sket en stor forandring, idet Askov Højskoles økonoma gennem mange år, Birgit Jensen, besluttede at trække sig tilbage med udgangen af juni efter nøjagtig 34 års ansættelse. Birgit begyndte den 1. juli 1952, men forinden havde hun været elev på vinterskolen. Og det er nok vigtigt at få med, hvis man skal forstå Birgits engagement i alt, hvad der foregik på skolen – og med skolen gennem alle årene. Birgit omtalte af og til det skib, der hang under loftet midt i den gamle spisesal, Dagmarsalen, og som nu frister en kummerlig tilværelse i et pulterrum et sted. Skibet kan være symbol på mange ting, på menneskelivet i det hele taget, men også på en kurs der skal holdes gennem skiftende omstændigheder og vanskeligheder, uden om farlige skær og forhindringer. Ingen var mere bevidst om det end Birgit, og ingen har været bedre at gå til og spørge til råds, når man kunne være i tvivl om vanskelige ting, ikke bare de praktiske, men også

det mere u håndgribelige, det væsentlige, det der er ånden i det hele, og uden hvilket Askov ikke længere ville være Askov. Vi kan så bare glæde os over, at Birgit – som det jo nærmest er skik her på stedet – bliver boende her, tæt ved skolen, i Juul Andersens hus, Vangevej 7, som nu er Birgits hus – og for øvrigt har været det den sidste halve snes år.

Pladsen tillader ikke i år at gå i enkeltheder hvad undervisningsprogrammet angår, men nogle væsentlige arrangementer i årets løb bør naturligvis omtales. Det gælder først og fremmest en række foredrag. Den 19. november talte filminstruktøren Christian Braad Thomsen i tilknytning til sin film »Den man elsker –«. 3. december holdt overlæge Claes Lundstrøm fra Rigshospitalet et instruktivt foredrag med lysbilleder om gensplejsning. Umiddelbart forinden havde filmen »Fremtidens børn« om samme emne været vist. 16. januar holdt Johannes Møllehave foredrag om Søren Kierkegaard. 30. januar fortalte Karl Nolsøe om Færøerne, den 6. februar Jens Nauntofte om »Den forestående krig mellem Israel og Syrien«. Næste formiddag fortsatte debatten i Gule Hus. Den 11. februar fortalte Hanne Marie Svendsen om »Gulduglen«. 7. marts holdt Jørgen Bæk Simonsen foredrag om Islam, 15. marts Søren Krarup om »Det tavse flertal«. 14. maj talte Bjarne Nielsen Brovst om »William Heinesen og Færøerne«, og ved grundlovsrådet, 5. juni var det fhv. minister Frode Jakobsen, der førte ordet – og naturligvis Richard Andersen. Af andre arrangementer kan nævnes: Et besøg af en gruppe polske højskolefolk og kunstnere i slutningen af februar, to besøg af den chilenske musikgruppe Ortiga i løbet af vinteren, en række ekskursioner, bl.a. til Sydslesvig og Noldemuseet og til Tukakteatret samt sidst i maj en fugletur med Leo Novrup. Den 28. juni var der en koncert med titlen »Mangfoldigheden i det 20. århundredes musik« ved Laura Helesvuå Simonsen og Hans Simonsen, og den 13. juli instruerede Jørgen Schou Pedersen i renaissancedans. Et velbesøgt sommerlevmøde, 20.–22. juni, var viet emnet »postmodernisme« med foredrag af rektor Niels Ole Lund om »Postmodernisme i arkitektur«, Bent Haugaard Jeppesen om »Postmodernismens frostskab« og Karen Holst om »Stilforvirringen«.

Ved efterårsmødet, 3.–5. oktober talte H. C. Hansen om »En rejse i universet«, Hanne Rydal om »Mennesket tænker, Gud ler«. Hans Møller Christensens foredrag havde titlen »Om tiden«. Desuden talte lederen af rehabiliteringscentret for torturofre Inge Kemp Genefke om sit arbejde. Lektor ved Handelshøjskolen i København Jesper Jespersen gjorde »Status over fire års borgerlig økonomisk politik«, universitetslektor Erik A. Nielsen tegnede et »Portræt af borgerligheden«, og undertegnede afsluttede rækken med et foredrag om »Politik og moral«. Søndag aften var der som sædvanlig en koncert, i år med Margit Lykke Christensen, sopran, Magnus Lorenzen, violin og Mogens Melbye, klaver.

Skolen har i årets løb modtaget flere gaver, bl.a. et smukt solur, skænket af Andelsudvalget, der holdt møde her i slutningen af april. Senere fik vi af Askov Bylaug i forbindelse med bylaugets 100-års jubilæum 13 smukke bogstaver, som tilsammen danner skolens navn. De er anbragt på den hvide gavl ud imod gårdspladsen lige over indgangen. Såvel bogstaverne som

soluret er tegnet af Tyge Arnfred og udført i smedejern af vor nabo kunstmesteren Willy Schmidt. Soluret er beregnet af H. C. Hansen. Desuden har vi fået et nyt flygel i Tårnsalen, skænket af Tjæreborgfonden, Politikens fond, dagbladet Vestkysten. Fra Kreditforeningen Danmarks Fond modtog vi 15000 kr til hjælp til restaurering af det sidste af Olivia Holm Møllerbillederne, som har sin plads i foredragssalen, men som i øjeblikket befinder sig på Århus Kunstmuseum.

Juledag modtog vi den tragiske meddelelse, at Kamma Laursen var død. Helt uventet kom den ikke, for Kamma, der i de sidste år boede på plejehjemmet »Birkely« her i Askov, havde været svag i længere tid. Kamma Laursen kom til Askov Højskole som lærer i 1927. Hun havde tidligere været elev på skolen og derefter nogle år lærer på Rødkilde Højskole på Møn. I 1969 nåede hun pensionsalderen, men det betød for Kamma ikke nedsat aktivitet, tværtimod, ikke mindre engagement i, hvad der foregik omkring hende, ikke mindre optagethed af livet på skolen, men fortsat lyst til at rejse ud og opleve verden, et fantastisk mod på livet. Sådan vil Kamma blive husket, men også som husvært og madmor i Askovhus, som studieholds lærer i børnepsykologi og litteratur, som effektiv og myndig instruktør til folkedans, og ikke mindst som arrangør af de berømte kunstkurser på Askovhus og som ivrigt engageret i mellemfolkeligt arbejde. Idealistisk og nøgtern, jordbunden på samme tid, det var Kamma Laursen. Ingen løb om hjørner med Kamma. Retlinet var hun, og hun kunne også sige sandheden, når det behøvedes. Det skaffede hende respekt og også indflydelse på skolen – og mange beundrere og venner over det ganske land. Til mange af dem nåede meddelelsen om hendes død midt i juletiden, og de, der kunne, var samlet i Askov kirke mandag den 29. december og bagefter til en mindesammenkomst på højskolen.

Hans Henningsen

Generalforsamlingen i Askov Lærlinge 1986

Næsten 80 medlemmer deltog i generalforsamlingen, og det er væsentligt flere end de foregående år. En passende måde at markere afslutningen af et aktivt år på.

Som i 1985 varetoges dirigenthvervet af Jan Glenstrup, der sikrede afviklingen af mødet i god tid inden lærerlæsningen. Dette til trods faldt der også i år bemærkninger fra salen om det uhensigtsmæssige i at holde generalforsamling lørdag aften.

Formanden, Niels-Erik Jørgensen, og Ulla Kamp aflagde bestyrelsens beretninger, der er trykt andetsteds i årsskriftet. Beretningen blev godkendt.

Thormod Christensen aflagde regnskabet, der – ikke mindst på grund af den store opbakning i indsamlingen til AL-nyt – udviste et overskud på godt 4000 kroner. Alligevel skulle generalforsamlingen også i år tage stilling til et forslag om en forhøjelse af kontingentet. Niels-Erik Jørgensen begrundede forslaget med udgifterne i forbindelse med AL-nyt, samt ønsket om at have en økonomisk reserve. Kontingentet fastsattes derefter til 80 kroner årligt.

Hans Henningsen fortalte om det forløbne år på Askov Højskole. Fra Askovkredsen i Århus kom Jørgen Schou Pedersen med en forsikring om, at kredsen fortsætter efter bedste tradition.

Una Arnbjørn Berg omtalte, at hun sammen med Grete Rivad har genoptaget kontakten med Askovgården i København, der tog meget godt mod henvendelsen. Gennem flere år har der ikke været personlige kontakter mellem settlementet og elevforeningen.

Anna Luise Huggler, der på generalforsamlingen trådte ud af bestyrelsen efter mange års arbejde for elevforeningen, berettede om elevstøttefonden. Formuen nåede i regnskabsåret op på godt 26.000 kroner, så der er stadig langt til de 50.000 kroner, der kræves, inden fonden for alvor er en realitet.

En række henvendelser til større virksomheder og fonde har ikke rigtig givet resultat, og derfor vil der nu blive lagt vægt på en indsats over for mindre virksomheder og private, fortalte Anna Luise Huggler.

På generalforsamlingen i 85 blev det vedtaget at udmelde AskovLærlinge af Landsforeningen af Højskoleelever, men i den forbindelse blev et par paragraffer i vedtægterne ikke justeret, og derfor lå der to forslag til vedtægtsændringer på bordet i 86. De blev uden videre godkendt, hvorefter § 6, stk. 2 lyder som følger: »Bestyrelsen vælger på et konstituerende møde umiddelbart efter generalforsamlingen af sin midte formand, næstformand og sekretær. Bestyrelsen vælger på samme møde af sin midte tillige en repræsentant til Askov Højskoles styrelse for en toårig periode.«

§ 7, stk. 2 affattes sådan: »Udgifter til foreningens arbejde i øvrigt udredes af foreningens kasse.«

Ved valget til bestyrelsen blev Uffe Tønning, Kirsten Milthers og Anders Pertou genvalgt. Grete Rivad fortsætter også i bestyrelsen, idet hun indtræder som suppleant efter Annette Brandi, der ligesom Anette Thune ønskede at trække sig ud af bestyrelsen uden for valg. Gunnar Hess, der nyvalgtes som suppleant sammen med Jakob Grum, indtræder også i bestyrelsen.

Anna Luise Huggler nyvalgtes som revisor efter Tove Åmand Sørensen, der ikke ønskede genvalg. Som revisorsuppleant nyvalgtes Preben Kloster Søndergaard.

Dagen efter generalforsamlingen konstituerede bestyrelsen sig således:

Niels-Erik Jørgensen, formand, styrelsesrepræsentant og AL-nyt

Ulla M. Kamp, næstformand og AL-nyt.

Uffe Tønning, sekretær og AL-nyt.

Kirsten Milthers, styrelsesrepræsentant og elevstøttefonden.

Anders Pertou.

Birger Hansen, sommermødeudvalget.

Grete Rivad, elevstøttefonden.

Kirsten Bømholt, årsskriftudvalget.

Sofie Petersen, elevstøttefonden.

Una Elise Arnbjørn Berg, sommermødeudvalget.

Kristian Bøcker Larsen, sommermødeudvalget og årsskriftudvalget.

Morten Grum.

Gunnar Hess, sommermødeudvalget og elevstøttefonden.

Ref. *Uffe Tønning*

(Foto: Hans Henningsen)

Askov Lærlinge, beretning 1986

Askov Lærlinge er en elevforening, der om nogle måneder har eksisteret i 100 år, – og det kan man som medlem nok være tilfreds med.

Askov Lærlinge er samtidig en elevforening, der gennem de senere år har haft et jævnt faldende medlemstal, – og selv om der kan gives flere udmærkede begrundelser for hvorfor det *må* være sådan, kan det nok være sværere at stille sig tilfreds med.

Foreningen tæller i øjeblikket 1218 medlemmer, fordelt på 670 medlemmer af Askov Lærlinge, og 548 medlemmer gennem abonnement af Dansk Udsyn.

Det er ganske vist ikke noget mål i sig selv at have mange medlemmer, men interessen for foreningen, afspejlet i medlemstallet, siger noget om, hvor vidt den lever op til sit formål, og hvor vidt den har eksistensberettigelse.

For at få større klarhed over hvem der er/bliver medlemmer, og hvordan elevforeningen fungerer set med udmeldte – eller ikke-indmeldte elevers øjne, blev der forrige år udarbejdet en medlemstatistik, som i år er fulgt op af en spørgeskemaundersøgelse. Begge udført af Uffe Tønning. Jeg skal ikke her uddybe undersøgelsens resultater, men kun trække nogle hovedlinier op.

Spørgeskemaerne blev, i lidt forskellige udgave, sendt til tre grupper af ikke-medlemmer: tidligere Askov Lærlinge-medlemmer, tidligere Dansk Udsyn-abonnenter og tidligere elever der ikke har været medlemmer.

Hovedlinierne var for alle tre grupper stort set de samme.

Økonomiske grunde var ofte angivet som årsag til udmeldelse/ikke-indmeldelse, men samtidig var de i næsten alle tilfælde kædet sammen med prioritering af hvor man har sine interesser. D.v.s. medlemskabet bliver kun i få tilfælde betragtet som for dyrt i sig selv, derimod anses det for dyrt i forhold til den enkeltes interesse og udbytte.

Den enkeltes udbytte er forbundet med om man kender foreningens formål, og med om man får sine egne forventninger til foreningen opfyldt. På dette punkt må vi nok erkende at det må være muligt at skabe forbedringer, fordi de to ting – om man kender formålet, og om man får indfriet sine forventninger – hænger sammen med hvordan vi som bestyrelse får profileret foreningen overfor kommende medlemmer. Gennem en del år har det været praksis at hvert elevhold, hen imod slutningen af opholdet er blevet orienteret om elevforeningen. Men alligevel afslører spørgeskemaundersøgelsen mange misforståelser omkring foreningens formål og arbejde. Vi har derfor i år forsøgt at præsentere foreningen tidligere og bedre i forbindelse med vores møder på skolen. Tilsvarende bestræber vi os på at involvere sommerskolen mest muligt i tilrettelægnngen af sommermødet, for på den-

ne måde at give indtryk af elevforeningen gennem et mere direkte samarbejde.

Mange af undersøgelsens besvarelser giver udtryk for, at man savner en bedre kontakt til skolen og elevforeningen. Det har været medvirkende til, at vi forsøger udgivelsen af medlemsbladet AL-nyt, som et supplement til årsskriftet. Vi har fået meget god kritik for denne ide, og vil så vidt muligt fortsætte udgivelsen. Det er tanken med bladet at give mulighed for en mere aktuel orientering om skolen og elevforeningen end årsskriftet tillader, heriblandt omtale af korte kurser og møder på skolen. Desuden vil vi benytte bladet til en introduktion af elevforeningen for nuværende elever, og håber desuden, med tiden, at kunne involvere skolens elever i foreningen, gennem et samarbejde om fremstillingen af bladet, i form af artikler og illustrationer. Vi har endnu knapt fundet fodfæstet m.h.t. form og indhold, men regner med at de kommende numre vil kunne indfri vores forventinger på dette område.

En del af besvarelserne giver udtryk for, at man savner flere deciderede aktiviteter for medlemmerne. Vi mener ikke at foreningen er istand til at arrangere møder eller lignende i større omfang end nu, men vi har nedsat et kontaktudvalg, der kan være behjælpelig med ideer og råd, hvis nogen vil tage initiativ til oprettelse af f.eks. nye Askov Kredse el.l.

Spørgsmålet om hvordan vi præsenterer foreningen, og forbedrer forbindelsen til nuværende elever, har ført til et forslag om at introducere foreningen gennem et gratis prøvemedlemskab det første år, men et sådant forsøg er foreløbigt umuligt p.g.a. foreningens økonomi.

Foruden overvejelserne over hvordan elevforeningen bedst muligt opfylder sin formålsparagraf og herved tilgodeser medlemmernes interesser, har arbejdet i bestyrelsen været præget af de mere traditionelle opgaver: arbejdet i skolens styrelse, med årsskrift, elevstøttefond, sommermødet, og i år også med jubilæet.

Styrelsesarbejdet har overvejende bestået i diskussioner af større langsigtede investeringer, og i år ikke mindst omkring omlægningen af gulv i spisesalen. Desuden godkendelse af regnskab og budget, men også diskussioner af højskolens situation, både hvad angår Askov specielt, og højskolerne i almindelighed.

Blandt de løbende opgaver er også Elevstøttefonden, hvor arbejdet i øjeblikket helt koncentrerer sig om indsamling af midler til fonden, for at nå startkapitalen på 50.000.

Sommermødet blev afholdt efter samme mønster som tidligere år. For sommermødet findes en selvstændig beretning andet steds i årsskriftet.

Foreningens jubilæum vil vi markere i forbindelse med sommermødet næste år. Vi arbejder desuden, i øjeblikket, på muligheden for at udgive et lille jubilæumsskrift. Det er dog endnu ikke afklaret om det vil være muligt at gennemføre. På opgaven arbejder Mette Eriksen, der er uddannet etnolog og tidligere medlem af AL's bestyrelse. Ideerne går foreløbig i retning af en slags historie over de mennesker der kom som elever på højskolen, mere end egentlig elevforeningshistorie. Men endnu er form og indhold ikke

færdigdiskuteret, ligesom de økonomiske muligheder for en udgivelse ikke er klarlagt.

Bestyrelsen har været samlet i sin helhed 4 gange i løbet af året, alle gange på Askov Højskole. Desuden har der været afholdt en del udvalgmøder, de fleste i Askov.

I forbindelse med ikke mindst udgivelsen af AL-nyt, har det været nødvendigt at stramme foreningens økonomi væsentligt. Vi har derfor undladt uddeling af elevstipendier i år, og har desuden besluttet foreløbig ikke at udbetale stipendier, men i stedet anvende beløbet til foreningens øvrige arbejde.

I forbindelse med udgivelsen af AL-nyt, var det en stor glæde at så mange støttede økonomisk, samtidig med at det gav muligheden for at udsende 2. nummer allerede i august. Jeg vil gerne benytte lejligheden her til at sige tak for de mange bidrag.

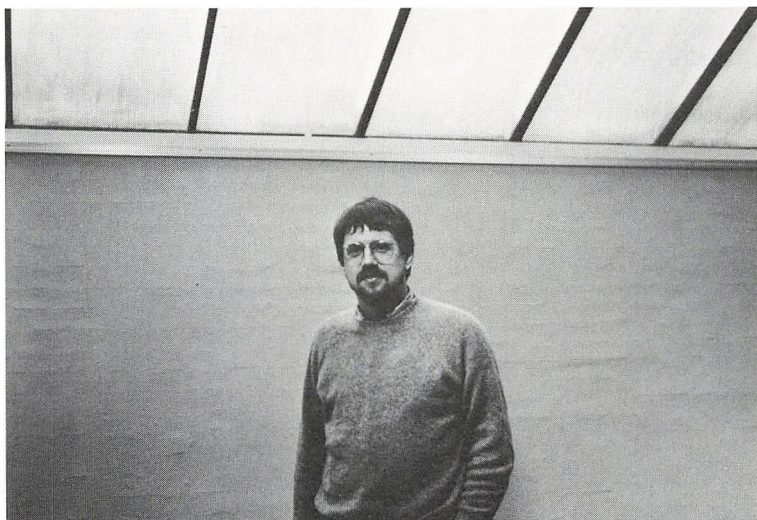
Desuden vil jeg sige tak til skolens personale for det gode samarbejde vi har gennem årets løb, og som er en forudsætning for at elevforeningen kan fungere, som den gør.

Til sidst, tak til kasserer, revisorer og bestyrelsesmedlemmer for deres indsats.

Niels-Erik Jørgensen

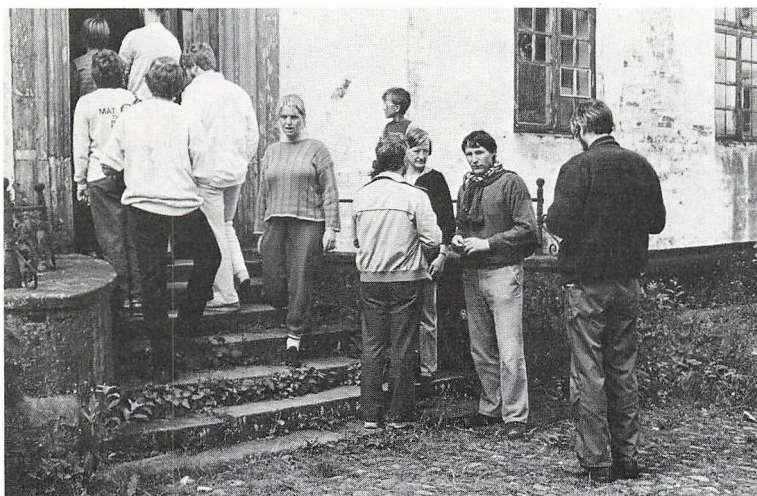
(Foto: Agner Frandsen)

(Foto: Hanne Klinting)

(Foto: Agner Frandsen)

(Foto: Agner Frandsen)

Et vinterskoleophold 1985/86

Højskolen i vor tid: det er noget med ligesom at lære sig selv at kende, finde sig selv! Jeg mener, vi skulle jo medbringe højskolesangbogen, og i den står der netop:

– langt mere værdt end det røde guld
det er sin Gud og sig selv at kende;

Og da netop vor tid er kendetegnet ved, at vi på mange måder identificerer de to størrelser med hinanden – ja, så skulle der ikke være mange ben i det... afsted til højskolen! Det tegnede da også godt. Allerede på andendagen kom vi til den obligatoriske lær-hinanden-at-kende-og-få-tillid-dramatik, hvor jeg fornemmede, at mange var på nippet til at åbne op for godteposens indhold af fiaskofyldt fortid og brudte bånd. Der gik da heller ikke mange dage, inden vi i et fag, indledningsvis, blev sat sammen to og to for derpå at delagtiggøre hinanden i vort hidtidige liv og levned.

Og hvilke liv og hvilke levned!

Da vi i næste time, i samme fag, så skulle præsentere makkerens liv for hele den ærede forsamling var der dog ikke stof til en samling interessante biografier, men snarere stof til et helt års forbrug af spisesedler af den slags formiddagsbladene sætter pris på.

Jeg skal love for, at vi både lærte jeg'ene, guderne og – ikke mindst – dæmonerne at kende, og det lige så bordene de rødmede, og tåspidserne de knagede... samtale!

Men så nemt gik det nu ikke hele vejen igennem. Thi da vi lige havde overstået de indledende øvelser i selvrealisation havde en lærer den udsøgte frækhed at berige os med følgende anekdote, der sågar skulle forestille at være morsom:

»En af mine venner tog netop på højskole for at finde sig selv, og han fandt sig selv«, hvorpå vennen havde tilføjet »– og hvor var det dog en skuffelse!«

Nå, men hvis den side af sagen glippede hist og her, så havde vi i al fald det tilbage, at vi på højskolen skulle begynde på et nyt og bedre liv, starte på en frisk.

I den forbindelse blev højskolen for mange af os at sammenligne med et fængsel: fortiden skulle afsones, fejltrinene godtgøres for at vi derpå frit og kvit skulle kunne gå hver til sit som nye og bedre mennesker.

Men vi havde også i denne forbindelse forregnet os: vi havde glemt straffeattesten! Vi var som dem, der ville skabe deres egen filosofi og derpå begyndte at skændes om, hvorvidt verden er til eller ej; om hvorvidt der skal skelnes mellem krop og sjæl. Vi var som dem, der vil have danmarkshistorien til at starte på en mandag!

Vi så på os selv som fritsvævende objekter, der kunne skabe os vor egen tilværelse fra bunden. Problemet var blot, at bunden *var* lagt, straffeattesten skrevet, begyndelsen begyndt – vor skaben blev skaberi!

Vi ville begynde et nyt liv, men det var en opgave der på forhånd var prisgivet, fordi, som sagt, livet allerede *er* begyndt, men samtidig begynder hver dag – hver morgen. Og *det* forstår kun den, der en tidlig frostklar morgen har vandret op ad pergolaen og har ladet sig beruse af, at det hele var blevet nyt.

Og så fik vi alligevel brug for højskolesangbogen og dens dominerende forfatter, der så smukt har skrevet om, at »morgenstund har guld i mund!« og som i samme sang skriver:

Gå da frit enhver til sit
og stole på Guds nåde!
da får vi lyst og lykke til
at gøre gavn, som Gud det vil,
på allerbedste måde.

Dette vers kunne jo netop ses som en tiltale rettet mod os: ikke som en liflig leflen for vore ønsker om uafhængighed, men som en fastholden af os som forpligtede og forsonede mennesker, så vi frit, da det hele var slut, kunne gå hver til sit. Men ikke frie *fra* fortiden, men frie *til* fortiden, fordi det hele – på vej op ad pergolaen – bliver nyt. Ikke på grund af os, ikke fordi *vi* formåede at skabe, men fordi vi blev skabt.

Og *den* frihed er måske »sin Gud og sig selv at kende.«

Kristian Bøcker Larsen

(Foto: Agner Frandsen)

Sommermødet 1986: Postmodernismen – Det knuste spejl

Sommermødet 1986 blev afviklet i de gyldne VM-dages tid, men trods flimren fra fjernsynet og sommermødeudvalgets bekymring desangående, ankom ca. 120 gamle elever til årets møde, for sammen med sommerskolens elever at opleve tre juni dage i strålende sol med fællesskab og samvær omkring elevmødets tema: Postmodernismens univers eller billedligt talt – Det knuste spejl.

Denne overskrift for mødet forekom måske flere deltagere noget kryptisk og uigennemskuelig.

Sommermødeudvalget, som tæller 3–4 bestyrelsesmedlemmer fra Askov lærlinge plus to lærere, i år Karen Holst og Bent Haugaard Jeppesen, havde da også en del diskussion og usikkerhed om hvorvidt dette relative nye begreb eller strømning inden for kunst og litteratur kunne formidles i en ånd, hvor det så og sige »kom ned på jorden«.

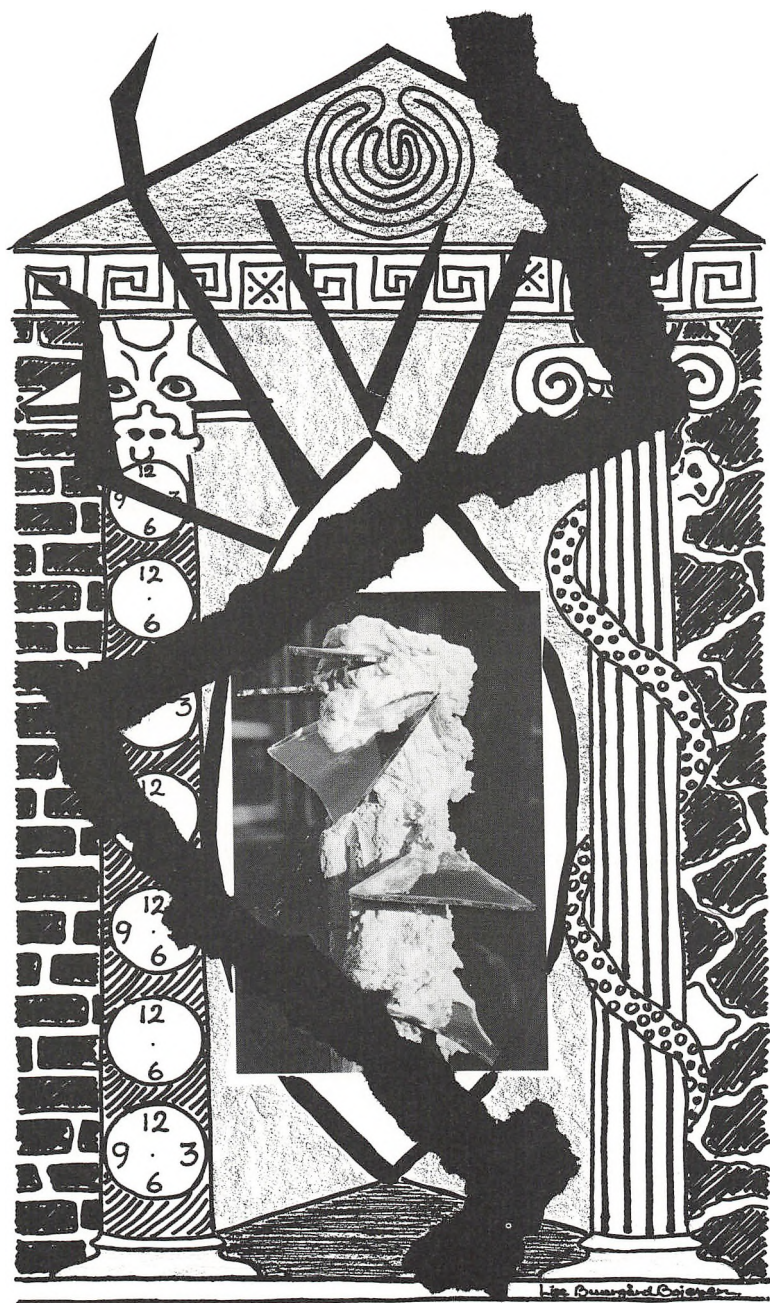
Postmodernismens budskab eller tese er, at alle sandheder er lige gyldige – eller lige forkerte. Dette set i sammenhæng med en uoverskuelig og kompliceret verden, åbner øjet og tanken for at verden ikke kan forstås i sin helhed længere.

Det var sommermødeudvalgets håb, at Lars von Triers film: Forbrydelsens element, og foredragene om postmodernismen i arkitektur ved Nils-Ole Lund, fint suppleret søndag eftermiddag af Karen Holst med et medrivende lysbilledforedrag, efterfulgt af Bent Haugaard Jeppesen litterære foredrag, – skulle skabe interesse og kritik mod de tendenser i tiden, som let oversvømmer os uden vi egentlig forstår ret meget.

De gammel kendte indslag i sommermøde programmet, såsom folkedans på plænen, bål og aftenfest lørdag var præget af weekendens smukke sommervejre og tilslutningen var fin. Særlig samarbejdet med sommerskolen om underholdningen lørdag aften, var i år en stor succes.

Skolens smukke plæne var hele mødet befolket af små og store flokke af elever, som hyggede sig i hinandens selskab.

På sommermødeudvalgets vegne
Ulla

Askovkredsen i Århus

Askovkredsen i Århus er et tilbud til alle interesserede om aktuelle foredrag og hyggeligt samvær. Vi holder møde ca. en gang om måneden i vinterhalvåret. Arrangementerne finansieres ved kontingentbetaling, for 1986/87 60 kr. pr. medlem. Gæstekort til enkeltarrangementer koster 15 kr.

I forbindelse med møderne serveres kaffe og brød for 15 kr.

Af arrangementerne i indeværende sæson kan nævnes: September – januar: Foredrag ved højskolelærer Knud Peder Jensen, forskningsstipendiat Pierre Lemaitre, adjunkt Ole Strårup, højskolelærer Sophie Nedergaard, og lektor Klaus H. Jacobsen.

Februar – april: Den 9. februar kl. 18, fastelavnsmøde om »Politik og Moral« hvor bl.a. forstander Hans Henningsen vil indlede. Den 9. marts kl. 20 foredrag ved lektor Bent Smidt Hansen: »Pilgrimsfærd og Turisme«. Den 6. april kl. 20, foredrag ved cand. phil. Gitte Palsnov og cand. mag. Sine Dalsgaard Kristensen: Omkring digtsamlingen »Alfabet af Inger Christensen«.

Møderne holdes på Åbyhøj Bibliotek, Feilbergsvej, Åbyhøj på mandage kl. 20.00 (undtaget fastelavnsmødet, som starter kl. 18.00).

Med venlig hilsen

Bestyrelsen: Solveig Arnishøj og Villum Hansen, tlf. 06 26 28 53

Nina og Morten Eriksen, tlf. 06 24 16 50

Asger Lundgaard, tlf. 06 26 05 82

Valborg Fogh Pedersen, tlf. 06 14 35 64

Sine Dalsgaard Kristensen, tlf. 06 16 53 12

Birgit og Jørgen Schou Pedersen, tlf. 06 25 77 02

Elevstatistik

Der er nedenfor anført en kortfattet elevstatistik over 2 af højskolens senest afsluttede lange kurser: Vinterskolen 1985/86 og sommerskolen 1986. Statistikken belyser aldersforhold, erhvervsbaggrund og skolemæssig baggrund udtrykt i procent.

Der var som sædvanlig nogle udlændinge blandt eleverne. På vinterskolen var der 17, medens der på sommerskolen var 18 og blandt disse var der henholdsvis 10 og 11 flygtninge fra Iran. De øvrige kom fra Holland, Japan, Polen, Schweiz, Somalia, Vesttyskland og USA.

Elevernes fordeling på aldersgrupper fremgår af tabel 1. Selv om alderen varierer fra ca. 20 til ca. 70 år, er den største gruppe mellem 20 og 30 år, men der er også mange mellem 30 og 40 år. Nogle få elever, som ved kurssets start ikke var fyldt 20 år, blev optaget på dispensation.

Elevernes erhvervsfordeling er anført i tabel 2.

Tabel 1.

	mænd		kvinder		i alt	
	vinter	sommer	vinter	sommer	vinter	sommer
Under 20 år	-	3	10	3	6	3
20-24 -	40	24	47	55	44	39
25-29 -	23	47	11	26	16	36
30-39 -	31	20	21	13	26	17
40-49 -	6	3	11	3	8	3
50-59 -	-	-	-	-	-	-
60 og mere	-	3	-	-	-	2
I alt	100	100	100	100	100	100
Gennemsnits- alder, år:	30	28	26	25	28	26

Tabel 2.

ELEVERNES ERHVERVSFORDELING
i procent

	vinter	sommer
Landbrug	7	—
Søfart	—	2
Faglærte arbejdere	4	5
Ufaglærte arbejdere	4	11
Tekniske fag	1	—
Handelsfag	4	5
Kontorfag	11	5
Restaurationsfag	1	5
Sundhedsvæsen	7	3
Institutioner	5	8
Husholdning	1	5
Pensionister	—	2
Lærere	9	6
Studerende	24	20
Andre erhverv	4	2
Uopgivet	18	21
I alt	100	100

Elevernes uddannelsesmæssige baggrund fremgår af tabel 3. Gruppen med 8. klasse indeholder foruden dem, som har haft det 8. skoleår, også dem, som har suppleret deres 7 års skolegang med ophold på en ungdoms- eller efterskole.

Tabel 3.

ELEVERNES SKOLEMÆSSIGE BAGGRUND
i procent

	vinter	sommer
Studentereksamen og HF	64	59
Realeksamen	6	5
Mellemskoleeksamen	—	2
10. klasse	12	13
9. —	11	13
8. —	6	5
7. —	1	3
I alt	100	100

Askov Højskoles regnskab

RESULTATOPGØRELSE FOR TIDEN 1. JANUAR TIL 31. DECEMBER 1985

Statstilskud – beregnet	5.724.935	
Lejeindtægter ved udleje af skolens ejendomme	295.722	
Indtægter ved udlejningskurser m.v.	2.335.200	
Skolepenge	<u>4.007.122</u>	
	12.362.979	
Lønninger til ledere og lærere	3.578.255	
Vedligeholdelse af bygninger, lokaler, arealer m.v.	890.709	
Opvarmning, belysning, kraft og vand	1.084.528	
Rengøring	628.911	
Skatter, afgifter og forsikringer vedrørende bygninger	148.847	
Diverse skole- og administrationsudgifter	1.572.077	
Revisionshonorar	102.573	
Diverse udgifter og indtægter vedrørende kostafde- ling m.v.	<u>2.925.410</u>	10.931.310
<i>Resultat før afskrivninger og finansiering</i>		1.431.669
Afskrivninger		<u>100.034</u>
<i>Resultat af primær drift</i>		1.331.635
Finansiering:		
Renter af lån med pant i skolens faste ejendomme	1.300.655	
Renteudgifter	<u>224.100</u>	
	1.524.755	
Renteindtægter	14.789	1.509.966
<i>Regnskabsmæssigt overskud</i>		<u>÷ 178.331</u>

der i henhold til højskolens fundats i bestyrelsens indstilling overføres til højskolens egenkapital.

BALANCE PR. 31. DECEMBER 1985

Aktiver

Omsætningsaktiver:

Kassebeholdning	18.950
Bankindestående	633.800
Postgiroindestående	42.802
Værdipapirer	2.800
Mellemregning med elever, stat og kommune	792.438
Restance vedrørende skolepenge	21.733
Statstilskud efter gældende lov (beregnet):	
For året 1984	0
Diverse tilgodehavender	391.279
Diverse forudbetalinger	277.242
Lagerbeholdninger, Forlaget	99.621
	<u>2.280.665</u>

Anlægsaktiver:

Ejendomme incl. faste anlæg og installationer	
til kontantværdi	37.093.600
Inventar og materiel	<u>972.015</u>
	<u>38.065.615</u>

Øvrige aktiver:

Aktiver tilhørende legater og fonds	<u>233.680</u>
	<u>233.680</u>
<i>Aktiver i alt</i>	<u>40.579.960</u>

BALANCE PR. 31. DECEMBER 1985

Passiver

Kortfristet gæld:

Forudberegnete skolepenge	953.059
Forudbetalte skolepenge	39.637
Forudbetalt statstilskud for 1986	520.600
For meget modtaget statstilskud for 1985	165.898
Bankgæld	0
Andre kreditorer	<u>1.194.901</u>
	<u>2.874.095</u>

Langfristet gæld:

Prioritetsgæld	18.852.948
Regulering af kreditforeningsgæld til kursværdi	<u>188.658</u>
	<u>19.041.606</u>

Tilsvarende til »Aktiver tilhørende legater og fonds« 233.680

Egenkapital:

Kapitalkonto	<u>18.430.579</u>
<i>Passiver i alt</i>	<u>40.579.960</u>

Til sikkerhed for bankmellemværende har højskolen indlagt for kr. 900.000 ejerpantebrev med pant i matr. nr. 2E m.fl., 6D og 4BØ, og kr. 25.617 ejerpantebrev i matr. 4J.

Askov, den 21/5 1986

Hans Henningsen
Forstander

Thormod Christensen
Forretningsfører

Årsregnskabet er godkendt på højskolens bestyrelsesmøde afholdt i Askov, den 11/6 1986

Gunnar Thorlund Jepsen
Bestyrelsesformand

Revisionspåtegning.

Som højskolens valgte revisor har jeg revideret årsregnskabet for regnskabsåret 1. januar til 31. december 1985 og fundet det i overensstemmelse med højskolens regnskabsmateriale.

Kolding, den 18. april 1986.

Svend Gaarde
statsautoriseret revisor

Askov Lærlinges regnskab 1985/86

Indtægt

Kassebeholdning ved årets begyndelse	kr.	488,98
25 medlemskontingenter (1985)	kr.	1.500,00
670 medlemskontingenter (1986)	-	43.750,00
548 abonnenter Dansk Udsyn	-	11.358,00
Støtte til A.L. Nyt	-	5.475,00
Renter og diverse	-	1.191,27
		<u>kr. 63.274,27</u>
Balance		<u>kr. 63.763,25</u>

Udgift

Kontorhold, porto, fragt m.m.	kr.	9.344,50
Tryksager	-	10.060,68
Rejsegodtgørelse	-	6.919,00
Askovgården	-	1.500,00
Aarsskriftet	-	30.134,40
Repræsentation	-	260,00
Diverse	-	799,50
		<u>kr. 59.018,08</u>

Kassebeholdning ved årets slutning:

Kasse	kr.	0,00
Bank	-	4.403,20
Giro	-	341,97
		<u>kr. 4.745,17</u>
Balance		<u>kr. 63,763,25</u>

Askov den 1. oktober 1986

Thormod Christensen

Regnskabet er revideret og fundet i overensstemmelse med bilagene.

Askov den 3/10 1986

Jan Glenstrup

Tove Aamand Sørensen

(Foto: Hanne Klinting)

Elever på Askov Højskole 1986/87

Elever sommeren 1986

Abildgaard, Christian, St. Valbyvej 21, v. 2, Himmelev, 4000 Roskilde
Afzal Hushmand, Nematollah, Sønderhaven 32, 6800 Varde
Bayat, Gholam Reza, Tordenskjoldsgade 35, vær. 3, 8200 Århus N
Behvandi, Abdolamir, Bakkevej 14, 1. th., 9400 Nørresundby
Bertram, Bent, Heibergsgade 28 st. tv., 8000 Århus C
Bindeballe, Gudrun, Askov Højskole, 6600 Vejen
Breum, Jonna, Sankt Lukasvej 13, 2900 Hellerup
Brock, Anne, Kayerødsgade 17, 1. tv., 9000 Ålborg
Christensen, Marian, Kjeldgårdsgade 11, 9000 Ålborg
Damtoft, Peder, Mysundevej 19, 7500 Holstebro
Engell, Anders Christian, Ørstedsgade 9, 1., 5900 Rudkøbing
Farheydari, Mehran, Siriusvej 8, Kilden, 9900 Frederikshavn
Grum, Morten, Carit Etlars Vej 4 A, 1. th., 1814 Frederiksberg C
Hansen, Anne Line Kjær, Ravnkildevej 89, 9220 Ålborg Ø
Hansen, Elsebeth Skjødt, Herningvej 7 st. 66, 9220 Ålborg Ø
Hansen, Mette, Krog-Meyersvej 17, 6400 Sønderborg
Holmberg, Kenn, Kurlandsgade 11 st., 2300 København S
Hübsch, Birgitte, Brommevej 27, 3760 Gudhjem
Jadidi, Yaghoub, Kong Christians Alle 50, 9900 Frederikshavn
Jensen, Bent Nørskov Årestrupvej 66 I m.f., 7470 Karup
Jensen, Birgitte, H. C. Andersensvej 51, 2. th., 4700 Næstved
Jensen, Jeanette, Absalonsgade 9, 1. th., 9000 Ålborg
Jensen Michael, Under Lien 15, 9000 Aalborg
Jørgensen, Annemette, Lange Gyde 11, 5683 Hårby
Jørgensen, Maj Kyhe, Nøddebjerget 3, 3400 Hillerød
Kragh, Hans Skov, Sdr. Villavej 14, 7100 Vejle
Kristensen, Tove, Møllevej 14 st. th., 9800 Hjørring
Krøyer, Preben, Nr. Voldgade 11, 3., 5000 Odense C
Kusk, Kirsten Hagelsø, Abkærvej 23, Over Jerstal, 6500 Vojens
Larsen, Kathrin, Buchenstrasse 1, 8472 Seuzach, Schweiz
Lund, Gitte Fabiola, Skansebo 14, 3. th., 8900 Randers
Muller, Femke M. Noorderstraat 13, 1017 TR Amsterdam, Holland
Munkholm, Lone, Skovmarken 24, 9510 Arden
Møller, Charlotte, Bakkevej 8, 6230 Rødekro
Nazari, Fereidoon, Amagergade 5, 1. tv., 9000 Ålborg
Nielsen, Mikael Sandberg, Benediktsgade 46, lejl. 65, 5000 Odense C
Nielsen, Tommy Aakjær, Parkvej 31, 7100 Vejle
Nielsen, Ulla Lykke, Fruens Løkke 16 I, 5600 Fåborg
Pedersen, Marianne, Frederiksvej 11 A, 3. th., 2000 København F.

Petersen, Henrik Skovsø, Kildehuset 3 st. 5, 2670 Greve Strand
 Salim, Masoud, Bakkevej 14, 1. th., 9400 Nørresundby
 Schelde, Kirsten, Bovlundbjergvej 37, 6535 Branderup
 Seiler, Silke, Winterbecker Weg 20, 2300 Kiel, Tyskland
 Simonsen, Henrik, Saxogade 8, 2. tv., 4180 Sorø
 Sonne, Heike, Adalbertstrasse 19, 2300 Kiel 1, Tyskland
 Sorlingborg, Nils, Markedsgade 34 st., 8900 Randers
 Spangholm, Erik Ove, Møllervangen 166, 5800 Nyborg
 Søndergaard, Mette Aspegren, Kong Christians Allé 50, 9000 Frederiks-
 havn
 Sørensen, Lena Højgård, Gudrunsvej 62, 6. th., 8220 Brabrand
 Sørensen, Michael Mossing, Kroparken 1, 3500 Værløse
 Tabatabaei, Seyed M. Reza, Kirkegårdsvej 50, 9800 Hjørring
 Tarokh, Reza, c/o A. Günther, Brøndby Nordvej 257 st., 2605 Brøndby
 Tizeghai, Jonas, Øresundskollegiet vær. B-709, 2300 København S
 Yamanaka, Norio, Adr.: c/o Kinoshita, 3-5-10 Miyazaki, Miyamae, Kawa-
 saki, Kanagawa, Japan
 Yamanaka, Tazuko, Adr.: c/o Kinoshita, 3-5-10 Miyazaki, Miyamae, Kawa-
 saki, Kanagawa, Japan
 Yazdi, Mohammad Reza M., Vermundsgade 55 st. th., 2100 København Ø
 Wolff, Anders, Bakkevej 15 A, 3460 Birkerød
 Østergaard, Lene, Herningvej 15, lejl. 152, 9220 Ålborg

Elever vinteren 1986/87

Andersen, Pernille Dam, Falstergade 11, 1. th., 7000 Fredericia
 Andersen, Jens Lind, Egiilsgade 24, 4. tv., 2300 København S
 Andersen, Kim, Kordilgade 6, 4400 Kalundborg
 Andersen, Lene Kjellberg, Mellemvej 1, 5772 Kværndrup
 Baghaei-Benam, Mehdi-Reza, Vollsrose Alle 470, 1., 5240 Odense NØ
 Bech, Ellen Rose, Borgervænget 17, 8600 Silkeborg
 Bissenbakker, Jytte, Ordrupvej 8, 1. th., 8000 Århus C
 Bjerre, Tine, H. N. Clausensgade 18, 2., 8000 Århus C
 Boyschau, Peter, Ahornvænget 14, 8362 Hørning
 Bækmark, Mette Bolette, Hedehusvej 32, 8450 Hammel
 Cartin, Rocio, Tolne Efterskole, 9870 Sindal
 Christensen, Mai-Britt, Allégade 5, 6100 Haderslev
 Christensen, Tine Graugaard, Langdalsvej 11, 8220 Brabrand
 Christiansen, Johnny, Grønjordskoll. v. 1518, 2300 København S
 Dahl, Søren, Sdr. Ringgade 40, 4. tv., 8000 Århus C
 Dalsgaard, Frank, Solvangsallé 1 A, 7800 Skive
 Dam, Jögván Eli, 3830 Norðskála, Færøerne
 Dehnei, Said Nasrollah, Tagensvej 52, vær. 420, 2200 Kbh. N
 Douzandeh-Mobbarez, Mahmoud, Solhøj Park 5, 3520 Farum
 Eriksen, Poul Erik, Gl. Holstedvej 15, 4700 Næstved

Faridafshar, Mohsen, Rosenlundsgade 1, 7700 Thisted
 Faurholdt, Karsten, Roskildevænge 30, 2. th., 4000 Roskilde
 Federspiel, Troels, Østbanegade 103, lejl. 147, 2100 København Ø
 Gjelstrup, Henning, Øster Alle 27, 6920 Videbæk
 Hansen, Anja Beyer Mathisen, Chr. Winthersvej 13, 6000 Kolding
 Hansen, Anne Line Kjær, Ravnkildevej 89, 9220 Ålborg Ø
 Hansen, Anne Marie, Ålbækvej 24, 7323 Give
 Hastings, Michael Morgan, Holger Danskesvej 55, 2000 Frederiksberg
 Hawryluk-Cieslak, Maria, Eskildsgade 60 st. tv., 1657 København V
 Heinfelt, Ann-Dorthe, Rødegårdsvej 61, 5000 Odense C
 Hoffmann, Karen, Reventlowsvej 9, 5600 Faaborg
 Horneman, Anne Marie, Sommerlyst 6, 8500 Grenaa
 Imanpour, Habib, Bakkevej 2, 2. th., 6100 Haderslev
 Jabbarnejad, Mahboub, Toldbodgade 2 A, 1. th., 6100 Haderslev
 Jacobsen, Andreas Ludvig, Ribevej 75, Gabøl, 6500 Vojens
 Jensen, Alice Bonicksen, Åbenråvej 151, Ø. Gasse, 6780 Skærbæk
 Jensen, Gunnar Stensbæk, Kaj Munksvej 44, 2 m. f., 8260 Viby J
 Jensen, Ib Farsø, Unsgårdsgade 26, 5000 Odense C
 Jensen, Jens Søren Østergaard, Ferdinandsvej 5, 7140 Stouby
 Jensen, Kurt, Æbleparken 36, 3., 5270 Odense N
 Jensen, Laila Anita, Amaliegade 15 A, 2., 8700 Horsens
 Jensen, Susanne Rahbek, Sønderkovvej 17, Borris, 6900 Skjern
 Jensen, Pia Ulrich, Suhrsgade 8 C st., 4930 Maribo
 Jespersen, Bo, Paradisvejen 78, 8600 Silkeborg
 Juhl, Dorthe, Jacob A. Riisvej 8, 6760 Ribe
 Kerjie, Khaled Afif, Tøndervej 1, 6760 Ribe
 Kersting, Lene, Vamdrupvej 22, Jels, 6630 Rødding
 Khorani, Mohsen Hajetar, Ll. Slagtergade 5, 6100 Haderslev
 Kiilerich, Anette Just, Dionevej 34, 9210 Ålborg SØ
 Kragh, Birgitte Laage, Bondetinget 22, 4000 Roskilde
 Kreutzer, Signe, Thomas Kingosvej 14, 9000 Ålborg
 Kristensen, Bo, Fløjbjergvej 52, Hjarup, 6580 Vamdrup
 Krøse, Michael, Vildtbanestien 6, 1. th., 2635 Ishøj
 Kyndal, Kirsten Marie, Munkebakkevej 19, 8250 Egå
 Larsen, Bent, Årø 254, 6100 Haderslev
 Larsen, Doris Elisabeth, Stadion Alle 25, 5., 8000 Århus C
 Larsen, Dorthe Færgemann, Peder Skramsgade 39, 2. th., 8200 Århus N
 Larsen, Ole, Rantzausgade 35 A, 2200 København N
 Larsen, Per Lindsø, Lottesvej 17, 1., 8220 Brabrand
 Lose, Søren, Kragholmen 212, 2. tv., 9900 Frederikshavn
 Lystager, Alexis Taltavull, Spanien
 Lützen, Åge, Lottesvej 9, vær. 9, 8220 Brabrand
 Madsen, Helle Roldskov Fik, Teglgårdsvej 913, 2. tv., 3050 Humlebæk
 Manganani, Jamshid Moradi, Rosenlundsgade 1, 7700 Thisted
 Martens, Karen, Carlsvej 13, 3300 Frederiksværk
 Milslund, John, Lilletoften 43 st. th., 2740 Skovlunde

Moran, Kelly Ann, Båstrupvej 108, 3480 Fredensborg
Modler, Kurt T., Peter Bangsvej 124, 1. tv., 2000 Frederiksberg
Mortensen, Gitte Ibsgaard, Møllegade 6, 1., 7300 Jelling
Mølgaard, Ejner Georg, Smedegade 16, 6800 Varde
Mølgaard, Lars, Liljevej 9, 8620 Kjellerup
Møller, Lene Ruberg, Østermarken 72, 9320 Hjallerup
Møller, Leo, Asger Rygsgade 13, 4. th., 1727 København V
Møller, Susanne, Holger Danskesvej 55 st. th., 2000 Frederiksberg
Nielsen, Jane Bradsted, Stormgade 19, 6700 Esbjerg
Nielsen, Jytte, Kirkebakkens Camping, Grønnevej, 5400 Bogense
Nielsen, Karin Klostergård, Falkevej 44, 210, 8800 Viborg
Nielsen, Keld Bendix, Kirkebakkens Camping, Grønnevej, 5400 Bogense
Nielsen, Lisbeth Sand, Blåbærvej 136, 5260 Odense S
Nielsen, Poul, Lindevang 7 B, 6400 Sønderborg
Nielsen, Svend Jørgen, Mariehøj 55, 3000 Helsingør
Nielsen, Thomas Ploug, Århusgade 38, 3. tv., 2100 København Ø
Olesen, Mogens, Erantisvej 23, 2. tv., 4700 Næstved
Olesen, Tina Bøgelund, Skovbøllingvej 17, Skovbølling, 7300 Jelling
Pedersen, Mirosława Renata, Parkvej 83, 3. tv., 4140 Borup
Pedersen, Preben Wagner, Agerhøj 37, 6880 Tarm
Pedersen, Susan, Avlsbrugervej 27, 7000 Fredericia
Petersen, Ulla Windfeld, Frederiksmindevej 22, 4640 Fakse
Polcwiartek, Grazyna Maria, Lundevej 38, 9240 Nibe
Poulsen, Allis André, Tangevej 28, 1. tv., 6760 Ribe
Povlsen, Asger Børge, Fabjergvej 191 C, Gudum, 7620 Lemvig
Rasmussen, Anne Yttrup, Stokbrogade 14, 9800 Hjørring
Rolskov, Anne Marie, Bentesvej 17 st. th., 8220 Brabrand
Rosendahl, Lasse, Vardevej 29, 6880 Tarm
Rubow, Benedikte, Mester Eriksvej 50, 9000 Ålborg
Saugbjerg, Ellen, Jagtvej 123, 1. th., 2200 København N
Schmidt, Anne-Lene, Mellemgade 12, 6100 Haderslev
Skjøt, Dorthe, Christiansgade 24, 2. th., 8000 Århus C
Sloth, Keld Thygesen, Stenbjergvej 7, Kejlstrup, 8410 Rønde
Sonne, Diana Yvonne Rose, Bækgårdsvej 3, 4171 Glumsø
Strårup, Jan, Læborgvej 52, 6622 Bække
Størck, Benny, Vestermarksvej 2, Fole, 6510 Gram
Svaneborg, Lars, Dalvej 5, 7700 Thisted
Søndergaard, Jens P., Vesterled 2, Durup, 7870 Roslev
Sørensen, Jan, Skelagervej 149, 2. tv., 9000 Ålborg
Sørensen, Kent, Vindelevgård 110, 7830 Vinderup
Stilling, Johan Malte, Ndr. Fasanvej 34, 3., 2000 København F
Toftgård, Kirsten M., Vestervang 27, 6. m. f., 8000 Århus C
Tønner, Tina Lykke, Bakkevej 34, 5210 Odense NV
Udbye, Niels, Amnitsbølvej 18, 1. th., Ødsted, 7100 Vejle
Vallipuram, Kanakalingam, Blåkildevej 24, 9220 Ålborg Ø
Vestergaard, Marianne, Højvej 3, Moseby, 9490 Pandrup

Warthoe, Henrik, Koll. 1. st. v. 515, Universitetsparken, 8000 Århus C
 Yousofi, Hassan Vahid, Højtoftevej 109, 7700 Thisted
 Zacho, Ninette Caroline, Ærtebjergvej 40, Guldbæk, 9230 Svenstrup
 Aaen, Pia, Over Vindingevej 14 B, 4760 Vordingborg
 Aas, Anders, Aastrupvej 400, 9800 Hjørring

Højskolekurser på Askov i 1987

Lange kurser:

Vinterskolen	7. januar–21. april
Sommerskolen	1. maj–23. juli
Vinterskolen	1. november–21. april 1988

Korte kurser:

Religion og livsanskuelse	11.–24. januar
2 uger på Askov Højskole	25. januar–7. februar
Forfatterværksted	15.–21. februar
Om fortællekunst	15.–21. februar
Emil Nolde og ekspressionismen	26. februar–4. marts
Billedvævning	26. februar–4. marts
2 uger på Askov Højskole	1.–14. marts
2 uger på Askov Højskole	15.–28. marts
Fortiden omkring os	11.–24. maj
Det lykkelige menneske	25.–31. maj
Education for adults	2.–17. juni
Folkeoplysning i teknologisamfundet	22.–28. juni
Lokalsamfundet og kulturen	22. juni–5. juli
Lær et næsten ukendt Sønderjylland at kende	22. juni–5. juli
Rum- og murudmykningskursus	22. juni–5. juli
Møde med grænselandet	6.–19. juli
Kunstkursus, arkitektur og billede	6.–19. juli
Danmark, danskerne, dansk	5.–19. juli
Meeting Denmark	5.–18. juli
Begnung mit Dänemark	6.–19. juli
Danmark i 30'erne og i 80'erne	18.–24. oktober
Om fortællekunst	18.–24. oktober
Billedvævekursus	18.–24. oktober
Billedkunst	18.–24. oktober
Forfatterværksted	18.–24. oktober
Religion og psykologi	9.–21. november

Sommerelevmøde

afholdes i dagene 19.-21. juni 1987

Efterårs- og elevmøde

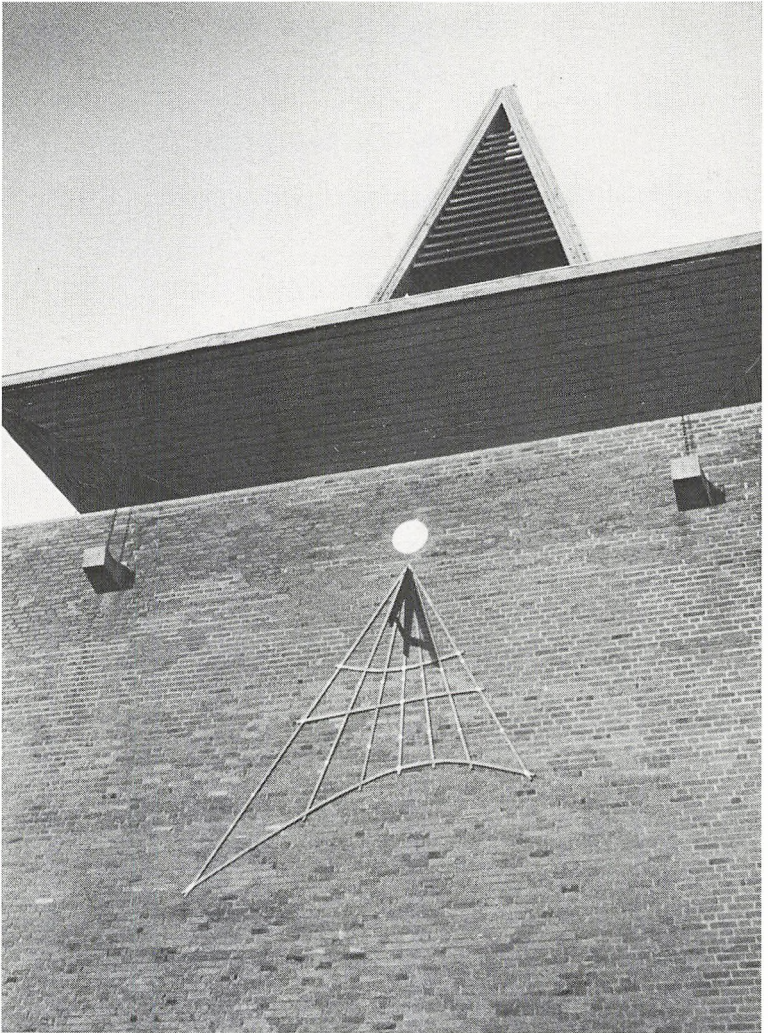
afholdes i dagene 2.-4. oktober 1987

Højskolelærer Sigurd Juul Andersens legat til Uddannelse for Unge Mennesker

Fra ovennævnte legat er der hvert år nogle portioner til uddeling.

Legatets formål er at give unge mennesker, fortrinsvis sådanne som har været elever på Askov Højskole, mulighed for at udvide deres personlige eller faglige uddannelse, særligt gennem studierejser.

Ansøgninger efter opslag i dagspressen den 1. december til advokat Flemming Neidhardt, 5592 Ejby.

(Foto: Bent Schmidt Jørgensen)